

СУЧАСНІСТЬ

БЕРЕЗЕНЬ 1976 — Ч. 3(183)

ІСТОРІЯ ЗВІЛЬНЕННЯ
ЛЕОНІДА ПЛЮЩА

Е. АНДІСВСЬКА: РОМАН
ПРО ЛЮДСЬКЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

Д. ІГНАТОВ: ЗЕМЛЯ ТВЕРДА

Д. КОЗІЙ: ІДЕЯ "ПРАВЕДНОГО
ЗАКОНУ" У ШЕВЧЕНКА

Р. ШПОРЛЮК: ПРЕСА УРСР СЬОГОДНІ

В. ЧОРНОВІЛ: ВОЄННОМУ ПРОКУРОРОВІ
ПРИКАРПАТСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОКРУГИ

"SUČASNIST" — MÄRZ 1976
KARLSPLATZ 8/III 8000 MÜNCHEN 2.

НОВІ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТИ"

ЮРІЙ ЛАВРІНЕНКО

**ВАСИЛЬ КАРАЗИН
АРХІТЕКТ ВІДРОДЖЕННЯ**

Мюнхен, 1975, 200 стор. Обкладинка Лариси Лавріненко.
Книжка про діяча Українського Відродження — яскраву історичну постать Василя Каразина, що його тенденційно присвоювала російська історіографія і не доцінила українська.

Ціна 7.00 дол.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В СССР

Документи. Упорядкував Роман Купчинський. Мюнхен, 1975, 448 стор.

Збірник самвидавних статей російською мовою до національного і міжнародного питання в СРСР — українських, естонських, латвійських, білоруських, єврейських, грузинських, вірменських і татарських діячів.

Ціна 7.95 дол.

У твердій оправі 9.50 дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Європі:

Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

у США:

Nina Ilytzykij
875 West End Ave, Apt. 14B
New York, NY 10025
USA

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

БЕРЕЗЕНЬ 1976

Ч. 3(183)

РІК ВИДАННЯ ШІСТНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видав: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Іван Кошелівець (головний редактор), Вольфрам Бургардт, Анатоль Камінський, Богдан Кордюк, Василь Маркусь, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Марта Скорупська.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в "Historical Abstracts"

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 30 und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e. V.
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)

8000 München 2
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

ІСТОРІЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ЛЕОНИДА ПЛЮЩА

Це була ціла епопея, втиснена в кілька днів граничного нервового напруження для її учасників: Леонида Плюща, його дружини Татяни Житнікової, його двох синів Дмитра і Олексія, його матері й сестри.

Історію поневіряння Леонида Плюща під арештом і т. зв. "медичними експертизами", висновки яких наперед були продиктовані від КГБ, нарешті, в спеціальній психіатричній лікарні м. Дніпропетровського читач знайде в книжці документів, яку уклала Тетяна Ходорович під назвою *Історія хвороби Леонида Плюща*. Минулого року видавництво "Сучасність" видало її в українському перекладі.

Тут подамо лише кілька дат з життя Леонида Плюща. Народився він 1939 року. Дволітньою дитиною втратив батька, який загинув на війні. Наслідком важких воєнних і перших повоєнних років Плющ захворів на туберкульозу кісток, яка на п'ять років прив'язала його до ліжка. Не зважаючи на це, він відмінно закінчив середню школу і вступив на фізико-математичний факультет Одеського університету. Потім рік учителював у сільській школі. Освіту завершив 1962 року на механіко-математичному факультеті Київського університету. За фахом працював в Інституті кібернетики АН УРСР, але в 1968 році був звільнений з роботи за підписання колективного листа на оборону політичних в'язнів. Хоч Леонид Іванович готовий був виконувати будь-яку роботу, жодна установа чи підприємство не насмілилися його взяти, з уваги на "політичну ненадійність". Врешті, вдалося йому влаштуватися брошурувальником, але й тут його звільнили за звертання до ООН, підписане ним у складі Ініціативної групи. Далі, аж до арешту, Плющ лишався безробітним.

Під час хвилі арештів на Україні 14 січня 1972 року заарештовано й Плюща. За довготривалого перебування в арешті Плюща піддавали кількаразовим медичним експертизам, які, щоправда, іноді суперечили одна одній, але врешті прирекли його на ув'язнення в спеціальній психіатричній лікарні м. Дніпропетровського, в якій він пробув 30 місяців.

Під тиском світової громадської думки московські можновладці змушені були задоволити клопотання дружини Плюща Татяни Житнікової і дати дозвіл його родині на виїзд за кордон. 10 січня потяг з родиною Леонида Плюща прибув на

австрійсько-словацьку прикордонну станцію Мархеґґ. Їх зустрічали представники Міжнародної амнесії, світової преси й української громади. Серед інших на цю зустріч прибули: голова Європейського відділу ЗУАДК Михайло Рудко, спеціальний кореспондент швайцарської *Ноє Цюрхер Цайтунґ* і німецької *Ді Цайт* Богдан Осадчук, син генерала Петра Григоренка Андрій з дружиною, а також українці з Відня, Німеччини й Парижу.

Кілька годин пізніше, — як писала *Ноє Цюрхер Цайтунґ*, — лікарі з Великобританії, Франції й Австрії, провівши перше обстеження, встановили, що твердження радянських органів про серйозне захворювання Плюща і шизофренію не відповідають дійсності. Однак, вони також ствердили, що завдяки застосування невідповідних доз ліків, а також через довгорічну ізоляцію і під впливом сильно діючих медикаментів він слабує на звичайні в цих випадках порушення. Він виснажений, але не хворий невиліковно

З причини такого виснаження Плющ не міг говорити, і всі розмови і пресконференції відбувала за нього дружина. Нижче подаємо її інтерв'ю, дане кореспондентові радіо *Свобода*, в якому інтерв'ю зокрема є й цікаві подробиці про підготовку до виїзду за кордон.

— Швидкість подій була така, — сказала, відповідаючи на питання кореспондента Житнікова, — що в ОВІРі мене запитали, коли я хочу виїхати. Спільно зо мною узгоджували день виїзду і обрали восьме число; на мою вимогу врешті-решт, після довгих суперечок, навіть дозволили приїхати матері й сестрі до Чопу. Доти весь час мовчали про те, як вони там зустрінуться. Ми чекали на Леонида Івановича в Києві, але дедалі ставало ясніше, що до Києва він уже не потрапить: його боялися показати друзям, боялися, щоб його не бачили люди, які знали його багато років.

У Чопі ми дочекали з самого ранку до вечора, чекаючи з хвилини на хвилину. У Чопі були попереджені про наш приїзд. Там на станції зустріли нас не лише прикордонники, а й маса в цивільному, що стояли поодаль. Як і при проводах у Києві, коли нас проводжали, перон був оточений. Тих друзів, що прийшли нас проводжати, просто оточили кордоном кафебістів і міліції.

Тому ми розуміли, що відбувається така велика операція, підготована на наш від'їзд, у вагоні ми були майже самі. У Чопі нам сказали, що вони одержали телефонограму з Дніпропетровського, що Леонида Івановича привезуть сюди дев'ятого числа. Ми чекали до самого вечора, і ніхто не міг нам нічого сказати. Мати й сестра не бачили його чотири роки, вони бачили його кілька разів на побаченнях, але ці побачення не можна назвати побаченнями, це було лише знуцання. І тому о 9 годині,

коли відкрилися двері і Льоня появився на порозі, — це було просто страшно, бо він був весь спухлий і дрижав. Я кинулася до нього і побачила, як його пишно й ошатно одягнули: він був у новому пальті, на ньому був новий шаль, нова шапка. Усе було з голочки. Як він потім оповідав, купувалося все це на швидку руч. Його вивели несподівано для нього самого з палати, так що він не міг ні з ким попрощатися. Його повели до лікаря. Це було восьмого числа. Лікар зайшла, дала йому ліки... і повела до начальника. Начальник йому сказав, що 'ви поїдете туди, куди хотіла ваша дружина'. Тоді почали його нашвидку одягати. Начальник послужливо натягав йому черевики. Леонид Іванович дійсно за цей час відучився. Та йому й трудно було: він так опух, що йому трудно було одягатися. Незвично було так багато одяжі після того, що він там носив. Купили навіть три пари штанів, бо вони не сходилися на ньому, котрісь одні навіть розпороли. Купили навіть запинки і приколку до краватки, хоч він і просив краватки йому не в'язати. Але, видно, це було потрібне для демонстрацій. Потім його посадили до авта...

Кореспондент: Яких демонстрацій?

— Демонстрацій у розумінні безнастанного фотографування.

Кореспондент: Хто фотографував?

— Думаю, що це був той самий кореспондент *Правды*, який робив це й у Чопі. Його посадили до авта. Він так і не бачив зовнішнього вигляду тюрми, в якій перебував. Вивезли до аеропорту і там посадили в літак, яким приставили до Мукачєва. Це було восьмого числа. Таким чином він ночував у якійсь міській лікарні. Його супроводив лікар і якийсь "товариш", який не назвав мені свого прізвища й у Чопі. У Мукачєві, за яких 50 кілометрів від Чопу, він перебув ще добу в чеканні на зустріч з нами. А ми в цей час, почавши з ранку дев'ятого, сиділи в Чопі.

А привезли його за годину до відходу потяга: о дев'ятій привезли, а о 10,45 відходив потяг. Я їх дуже ненавиджу, і коли побачила Льоню, одягненого в їх одяг, я на порозі зірвала з нього пальто, викинула його і закричала, щоб вони всі забиралися геть звідси, я не хочу їх бачити.

Кореспондент почав бігати навколо нас, фотографувати. Кинулися мати, сестра, діти. А ті весь час фотографували цю сцену. У Леоніда Івановича тряслися руки, ноги. Ми почали стягати з нього всю цю одіж, але він сам просив не робити цього. Для нього ця зустріч і все було великим потрясенням. Йому здавалося, що не треба так гостро: він, на відміну від мене, людина дуже м'яка.

Тоді вони дали мені підписати папірець-розписку,

віддруковану на машинці, що я, мовляв, 9 числа одержала на станції Чоп Леонида Івановича з Дніпропетровської спецлікарні, як опікунка, 'для продовження його активного лікування'. Друге речення було про те, що я зобов'язуюся 'не допускати ніяких антигромадських дій з боку Леонида Івановича'. Я перекреслила розписку і сказала, що не буду її підписувати, тому що він ніколи не чинив жодних антигромадських дій і я нічого такого підписувати не бажаю. Залишила їх, відійшла і почала далі роздягати Леонида Івановича. Ми дали йому свій приготований одяг. Але діти були в жажливому стані. Старший взагалі не витримав... Усе це фотографував кореспондент... зустріч щасливої родини. І пішли вони лише після того, як я настирливо попросила їх забиратися звідси.

Кореспондент: Значить, кореспондент ТАРС?

— Кореспондент *Правды*, як мені сказали. Тоді сказали мені: 'Татьяно Іллівно, заспокойтеся, але все ж таки підпишіть. Ми сподівалися вашої реакції'. Мені знову дали таку саму розписку, мовляв, підпишіть у якій хочете редакції. Річ у тому, що я дійсно подавала до суду, що беру його під свою опіку, тому й підписала цю розписку, але викреслила все, що стосувалося 'антигромадської діяльності'. Вони пішли. Прикордонники попередили нас, що за годину, рівно о десятій, ми маємо бути готові. Отже, фактично він бачив свою матір і сестру одну годину.

Коли ми сходили вниз до митниці, коридор знову був оточений, і нікого, крім нас, не пускали. Безперервно нас фотографували далі, а в митній залі були до нас дуже люб'язні і, поки перевіряли наш багаж, дали можливість Леонидові Івановичеві протягом тих кількох хвилин попрощатися з матір'ю. Потім фотографували нас, як ми входили до вагона, відхід потягу. Взагалі це була просто таки надзвичайна увага з боку влади. Але це вже була остання увага.

Кореспондент: Сумне прощання з батьківщиною, Татьяна Іллівно.

— Так. Воно було не лише сумне. Воно було гірке, і прикро було, що це якесь символічне прощання, бо останніми людьми були кагебісти. Це було прощання з батьківщиною, яку нам перетворили на кошмар і жах.

Кореспондент: Татьяна Іллівно, учора на пресконференції ви почали відповідати, і то навіть дуже жваво, українською мовою на питання про те, чи знали ви вже в Радянському Союзі про допомогу українців за кордоном, у Сполучених Штатах, Канаді і т. д. Мені хотілося б попросити вас (думаю, що вам будуть вдячні за це наші колеги з української редакції), щоб ви

*коротко повторили вашу вчорашню відповідь українською мовою.**

— Я дуже вдячна тим українцям-землякам, що живуть у Канаді, Америці, які мене пам'ятають. І те, що вони пам'ятають, ми завжди відчували у себе на Україні. Важлива не тільки допомога матеріальна, яку вони подавали моїй родині, а й листи, листівки, які вони надсилали, пересилання про українців, які знаходяться зараз у тюрмах, у психіатричних лікарнях, у Дніпропетровському. Так, дуже мене турбує і хвилює доля українського лікаря Миколи Плахотнюка, який з 72 року знаходиться в Дніпропетровській лікарні, а восени 75 року комісія засудила його ще на піврічне існування в цій лікарні. Стан здоров'я його загрозливий. Я звертаюся до українців-земляків Миколи Плахотнюка, щоб вони продовжували боротьбу за його долю. Я дуже прошу всіх українців пам'ятати, що в тюрмах, у Володимирській тюрмі сидять українці: це Валентин Мороз — людина надзвичайної мужності і надзвичайної долі; це судьба Олесь Сергієнка, який знаходиться зараз у Володимирській тюрмі, він людина тяжко хвора, але не відмовився від своїх переконань; це Чорновіл... Славко Чорновіл — дуже мужня людина, відома вже на Україні, відома й на Заході своїми виступами, своєю книжкою на захист політв'язнів, яких репресовано в 65 році; це судьба Євгена Сверстюка, людини талановитої, гордості української нації, літератора, талант якого може загинути там, у в'язницях Мордовії, це судьба Івана Світличного — людини надзвичайної людяності, талановитого літератора, мужність якого відома не тільки його друзям, а також і широко за кордоном.

Я не можу зараз перелічити всіх українців, які знаходяться в таборах і тюрмах, але я дуже прошу земляків пам'ятати і допомагати всім, чим вони можуть, їх родинам і допомогти їм звільнитися.

Кореспондент: Цікаво, як Леонід Іванович і ви також ставилися і ставитеся до позиції тих т. зв. "інакодумаючих" у Радянському Союзі, яких переслідують як "українських націоналістів"?

— Національне питання на Україні дуже важливе. І ті люди, які

*У всіх розмовах з кореспондентами, з уваги на те, що перекладачі не знали української мови, Житнікова відповідала російською, і попередні відповіді, наведені тут, ми подали в перекладі з російської. Проте, на питання Богдана Осадчука під час віденської пресконференції, висловлене по-українському, вона перейшла теж на українську, але перекладачка змусила її далі говорити по-російському. Цей випадок і мав на увазі кореспондент радіо Свобода. Заохочена ним, Житнікова на всі дальші питання відповідала по-українському.

знаходяться в таборах як українські націоналісти (це і Сверстюк, і Світличний, і всі ті, яких я перерахувала перед цим), страждають за те, що вони справжні українці. Я вважаю, що це питання дуже важливе, актуальне. І саме те, що влада кращих своїх українських синів тримає за ґратами, підтверджує, що питання це існує і воно дуже гостро потребує свого вирішення.

Кореспондент: Чи згодні ви з такою етикеткою, такою налічкою, як "український націоналіст", стосовно названих вами людей?

— Я вважаю, що це той термін, який може існувати, бо тільки в радянській пресі він носить зневажливий характер. Але націоналіст — це, на мою думку, людина, яка перш за все любить свою націю і вболіває за долю свого народу. Це не значить, що вона зневажає інші нації. А в радянській пресі саме так трактують це слово: що націоналіст — це людина, яка зневажає інших. Я ж так не вважаю. Це просто означає відношення людини до своєї батьківщини, до свого народу.

■
11 січня увечері Леонид Плющ з родиною прибув до Парижу. Інтелектуальні й політичні кола Франції заманіфестували особливу наполегливість у домаганнях звільнити Плюща, і це було помітне на зустрічі в аеропорту Орлі, куди прибули: лавреати нагороди Нобеля в ділянці медицини, члени Міжнародного комітету математиків на оборону Плюща Льюоран Шварц й Анрі Картан, представники Міжнародної амністії, профспілкові і політичні діячі, серед останніх представник соціалістичної партії Андре Уль'як, а також представники української громади у Франції. Спілка діячів освіти Франції взяла на себе матеріальну й медичну опіку над родиною Плюща протягом перших трьох місяців його перебування у Франції. По тому він має вирішити, як влаштуватися далі. Відразу по його прибутті Плюща оселено в спокійному місці, щоб він міг якнайскоріше по пережитих тортурах відпочити й фізично зміцнитися.

Кілька десятків журналістів, що прибули на зустріч, не могли розмовляти з Плющем. Замість нього, й тут відповідала на їх питання його дружина. На питання, чи мала вплив на рішення радянського уряду звільнити Плюща позиція Комуністичної партії Франції, Житнікова відповіла, що головну роллю, на її думку, відіграла боротьба, ведена математиками, Міжнародним комітетом оборони прав людини і Міжнародною амністією. "Я чула, — продовжувала вона, — що Комуністична партія Франції цікавилася долею мого чоловіка. Але я не можу щось певне сказати про те, чи її постава мала вплив на таке рішення. На

всякий випадок, — тактовно закінчила відповідь Житнікова, — я вдячна всім”.

На цьому закінчилася коротка зустріч Татяни Житнікової з пресою в Парижі, але ще у Відні 10 січня, після загальної прес-конференції вона дала інтерв'ю кореспондентам паризької газети *Ле Монд*, яке наведемо тут у нашому переказі.

Пані Плющ, — запитали кореспонденти, — чи не могли б ви розповісти нам, як вам жилося під час ув'язнення вашого чоловіка? Чи ви не втратили роботи? Яку мали допомогу?

— Ми жили завжди дуже скромно. Леонид Іванович утратив працю з 1969 року, і відтоді протягом усього часу ми диспонували лише однією платнею, моєю. Я могла далі працювати весь час, за винятком останніх шістьох місяців. Коли Леонида Івановича заарештували, люди, які почували себе політично близькими до нього, його друзі, збирали гроші, щоб підтримати нас матеріально. Потім, коли справа Плюща набрала міжнародного розголосу, ми одержували подарунки з-за кордону.

Далі слідували питання про дітей, чи вони продовжували навчання в школі. Житнікова відповіла, що спочатку її хотіли шантажувати тим, що молодшого виключили з школи нібито за “пропаганду толстовства”, але потім, коли справа Плюща стала відома за кордоном, дали спокій, і до дітей у школі ставилися коректно. Старший ніколи не належав до комсомолу, а молодший до піонерів.

На питання кореспондентів, чим вона пояснює, що її чоловіка з Дніпропетровського привезли не до Києва, звідки виїжджала й вона, а безпосередньо на кордон, була дослівно наступна відповідь Житнікової:

— Ми багато думали над цим питанням. Я гадаю, що влада боялася, що друзі будуть приймати його, супроводити на станцію. Ви знаєте, що за час відсутності мого чоловіка я ніколи не мала почуття самотності. Завжди були друзі, і всюди, куди я йшла, зустрічала когось, хто чув про справу Плюща з радіопересилань.

Ще кілька дослівних відповідей на питання про світогляд і політичні погляди Плюща і його дружини. Стосовно себе Житнікова відповіла:

— Що стосується мене, я не поділяю ідей марксизму. Я почувую себе скраше близькою до Солженіцина, але не цілком. Що я хотіла б сказати, так це те, що люди, які мають ті самі політичні погляди, що й мій чоловік, належать до тих, хто відмовляється жити в брехні. Саме тому я теж відмовилася жити в брехні і зробила так, як зробила. Оце й є моя політична програма. Моя позиція — позиція чисто етична...

— ... якої ви завжди й трималися?

— Так, лише що з роками вона набула чіткішого формулювання. Певно, що я офіційно студіювала марксизм в Інституті марксизму-ленінізму, в університеті і т. д...

— Ви і ваш чоловік ніколи не були членами комуністичної партії?

— Ні, ніхто з нас обох.

— Але в листі до Жоржа Марше ви кажете, що ваш чоловік 'переконаний марксист'.

— Так, це правда, але це його власні ідеї.

— Чи можна сказати, що погляди вашого чоловіка близькі до поглядів Медведєва, Копелева й інших московських марксистів, близьких до них?

— Це питання дуже складне, і я волію, щоб мій чоловік дещо пізніше сам висловився стосовно цього питання.

— Чи серед інших ідей, які поділяють друзі вашого чоловіка, мають якесь значення українські національні почуття?

— Я була у зв'язках з тими, кого під цю пору тримають в ув'язненні за 'український націоналізм': з Світличним, Морозом, з тими, що редагували *Український вісник*, з тими, кого заарештували й ув'язнили. Це середовище я знаю. У Москві я зустрічалася, після його звільнення, з Караванським, якого засудили на депортацію за те, що він серед іншого написав і статтю до єврейського й українського питання зокрема. Живучи на Україні, не можна не відчувати українського національного питання.

У цих коротких розмовах й інтерв'ю голос докраю виснаженої довголітньою боротьбою Тат'яни Житнікової пролунав на весь світ, і українці, незалежно від того, де вони живуть, — по той чи по цей бік, з належною увагою зуміють оцінити те, що встигла сказати, звертаючися безпосередньо й до нас, ця гідна подиву жінка, яка зуміла продемонструвати поєднання життєвої мудрости з великою мужністю й тактом. Можна не сумніватися, що українська еміграція без зайвої надокучливости допомагатиме й далі родині Леонида Плюща в улаштуванні нового життя і не буде байдужа до заклику Житнікової допомагати родинам ув'язнених та з непослабною енергією боротися за звільнення тих, кого вона назвала і кого не могла назвати.

ДВІ ПОЕЗІЇ

Марта Тарнавська

РОЗМОВА З ФІЛОСОФОМ ПО ДОРОЗІ ІЗ ГАНТЕРУ

Є. Л.

Живеш у горах. Обрій заступили
верхи високі і густі ліси.
Чи сходить в душу з гір надземна сила?
Чи гріють серце відблиски краси?

Чи, може, в лябіринтах перевалів
вузьким і стисненим здається світ
і ти догматиком стаєш помалу,
повіривши в єдиний власний міт?

Живеш в степах, і голубі обрії
здаються без початку, без кінця.
Чи ширшають від цього в тебе мрії?
Чи просторінь усмирює серця?

Чи сонце, що до заходу від сходу
дає тобі великий довгий день,
несе і в душу соняшну погоду,
ясний світогляд, щирість до людей?

А чи тобі, що дивишся в безкрає,
здається, може, що ти бачиш все?
що таємниць за обрієм немає?
що думки труд пізнання не несе?

Людина в горах — у вузьких рамах,
та знає, що потрібно лиш зусиль,
щоб їй відкрилась ширша панорама,
як тільки вийде на найвищий шпиль.

БІРЖА

На біржі життя купуєш
дешеві майбутнього акції
та віриш, мов грач, у щастя
і вперто ждеш дивіденду.

Хотів би ти, спекулянте,
з маленьких своїх інвестицій
отримати зиск потрібний?
Хотів би дешеві ліри
на тверду промінати валюту
і стати без поту і труду
вдоволенням капіталістом?

Та біржа життя не гірша
від славної біржі Нью-Йорку:
тут ризик на велику ставку,
тут ринок хронічно непевний,
тут жертв неминучих чекає
неунікненне банкрутство.

Ця гра має сотні правил,
та щастя знанням не купиш,
і ризик невідхильний навіть
для тих, хто хотів би чесно
десяток літ капіталу
своєї важкої праці
примусити, щоб давали
заплату і нагороду.

Та є у житті спекулянти,
що, вклавши підроблені акції
снобізму, блефу і фальшу,
чекають на лавр визнання;
що інвестують в дарунки,
а хочуть взаміну — приязнь;
що спекулюють у дітях
і, вклавши самі лиш гроші,
ждуть дивіденду — серця.

Буває часом банкрутство,
мов справедливості вимір.

РОМАН ПРО ЛЮДСЬКЕ ПРИЗНАЧЕННЯ (I)

Емма Андіївська

ЗАМІСТЬ ПРОЛОГУ

- Яке призначення людини?
- Чому конче призначення? Хто сказав, що людина взагалі має якесь призначення?
- На такій самій підставі можна твердити й протилежне.
- Облиш. Сьогодні я не годен ні про що думати, тим більше, коли за нами і далі гнатиметься цей навіжений Федір.
- Він не за нами, а за Безручком.
- Не сперечайся. За нами. Тільки досі він нас ще не помітив. Тобто, звісно, помітив, лише це не дійшло до його свідомости. Але якщо ми притьмом не вскочимо за ворітницю, то воно зараз дійде, бо він уже наздоганяє Безручка.
- Нічого він не наздоганяє. Ти просто користуєшся нагодою, аби висмикнутися з кола.
- Ти надто впертий і нетерплячий.
- Послухай, як він репетує? Ну?
- Ну то й що?
- Як що? Кінець. Як довго я ходитиму в янголах-охоронцях?
- Можеш літати.
- Відкриття.
- Ну чого ти врешті-решт юшишся?
- Це означає кінець.
- Це так само означає початок.
- З призначенням?
- Той, хто за остаточне, завжди програє.
- Алеж слухай! Відкрий вуха й слухай. Ну?

■ — Іване Дмитровичу! Пане Безручко!

Безручко загальмував дитячий візок, у якому між алюмінієвою виваркою з прилютованою покришкою чи, може, й барабаном, стосом полинялих ілюстрованих журналів та двома пляшками непрозорої рідини сиділа біла гуска, похитуючи абрикосовою шиєю, — протер скельця у дротяній оправі й глянув на Федора.

— Я вас кличу вже другу вулицю!

— Доброго вечора.

— Так, певне. Доброго вечора. Даруйте, я ще зовсім захекався, женучи за вами. Ви з новим надбанням. І візок, і гуска!

— Юнона, — поправив Федора Безручко.

— А, я пригадую. Минулого разу ви розпачалися, де дістати рожевого флямінга, щоб перевірити винахід, а тут, на лихо, навіть у звіринці — самі білі, бо їх не годують морквою, — і тому в Юноні — абрикосова шия?

— Ні, це після вибуху. Ніжка від стільця, борода й половина щоки молодика, який надто квапився переставити мене туди, де ми однак усі будемо, розматеріалізувалися на її шії.

— То ви остаточно досягли мети?

— Як вам сказати. Воно виявилось дещо складніше, ніж я припускав. Але я на правильному шляху.

— Після останньої зустрічі я багато думав про вас, та ви, як у воду. Минулого тижня я цілу добу швендяв містом, — знову напало безсоння, тепер саме повня, і на ногах її легше переносити, — я зазираю до всіх парків і скверів, сподіваючися вас побачити. Якщо у вас нема інших плянів, то чи не погодилися б ви бодай на одну ніч до мене? З усім майном, очевидно. Я вам не заважатиму, а Юноні...

— Вона чиста, — заспокоїв Безручко, перехопивши погляд Федора, який з деяким сумнівом глипнув на добре вгодованого птаха, бо йому здалося, ніби гуска підморгнула йому, а тоді, саме як Безручко нахилився, щоб підтягти міцніше мотузку, якою була прив'язана підошва до лівого черевика, а Федір подумав, що треба себе дещо й контролювати, аби не чітко усвідомлені здогади, які паразитували в мозку, не накладалися на зовнішній перебіг баченого, деформуючи дійсний стан речей, — висолопила йому товстий, не гусячий, а явно людський червоний язик з малим укусом на боці, точнісінько такий, як ще вчора у ванні це відобразило вицвіле, запотіле дзеркало, коли Федір вирішив пересвідчитися, чи на місці пошкоджених клітин (адже саме з того боку він завжди прикушував язика) не росте, бува, пістрякова пухлина.

— У мене тепер нове помешкання, — змусив себе зосередитися Федір, — отут одразу за рогом. Тобто, воно не нове, а досить таки старе й абияк уряджене, однак тут принаймні ніхто не заглядає мені через плече. Ну і дешевше, бо я останнім часом рідше дістаю замовлення.

— Тоді ви хотіли повертатися до Перу? Там усе ще будівельникам добре платять?

— Так. Тільки я передумав.

— Ми вже десь із рік не бачилися?

— Трохи менше. Від Великодня. Дозвольте вам допомогти? Подвір'я замикають, і тут безліч закутків, оскільки будинок старий. Справді, повно ніш, де можна залишити все майно, і до ранку ніхто не рушить.

— Візок нехай. Тільки з Юноною і скринєю я не розлучаюся.

Федір пильніше зупинив погляд на візку, шукаючи поруч виварки, пляшок і журналів знану йому Безручкову фанерну скриню, на котрій волоцюги-жартуни, у товаристві яких деякий час біля п'єдесталу цементної купальниці недалеко від Ізару ночував Безручко, після наглої смерті дружини й сина призиваючися до життя бездомника, зобразили двох тілихтих охрових наяд з орхідеєю-водограєм на грудях, що кожного разу бив Федора в саме серце, оприсутнюючи на всю пам'ять того зовсім іншого, усміхненого й випеченого Безручка так, як він невдовзі після повороту з Америки (де, як злісно подейкували покривджені долею невдахи, на відміну від інших гарувальників, за порівняно недовгий час він збив мало не мільйонні статки, аби, — замість продовжувати карколомну кар'єру, — з мамутової столиці, на яку побожно скеровували погляди всі скоробагатки, назавжди повернутися до загумінкової Європи, купивши на околиці Мюнхену віплу, й не спокійно доживати віку, а заходитися піклуватися найзачучвіренішою українською голотою, що так і присохла після таборів через туберкульозу й немощі, нікуди далі не виїхавши на ліпші заробітки, ба більше, віддати до послуг не завжди причесаних і митих еміграційних молодиків, народжених уже після війни в ліпших достатках, що згодом багато декому завадило стати людиною, — не лише підвал, більшу половину першого поверху та обидві мансарди, а й свій гаманець і час, хоча ті, що, — як висловлювався Любко Нетудигора, — бачили Безручка на обидві нирки, — мали на це інше пояснення, а саме: мовляв, Безручко завів у своїй віплі шарварок зовсім не на те, — як про те лускався Сашко Лопата, — аби ним закамуюфлювати якийсь там нібито винахід, якого і взагалі ніколи не існувало, хоч про той винахід різні оглухи, на зразок Генка Маковецького, й теревенили, начебто він, той винахід, нерозривно пов'язаний з оновленням усього людства, духовним перетворенням людини, а разом і незалежністю України, як передумови до внутрішнього очищення, оскільки інакше ніколи не запанує рівновага між світлом і тьмою, котра затисла світ у криваві лещата, — а на те, аби затушкувати злочинну діяльність, бо насправді Безручко не благодійник, — благодійники існують лише в маячному уроєнні слинявих недорік, — а завербована радянщиками продажна шкура без натяку на сумління, що ловить у свої тенета недосвідчених м'якодухих придурків, аби їхніми руками — хіба не підіслали радянщики Сташинського, щоб замордувати Бандеру? та й чи тільки їх одних? — нищити все, що нагадувало б українцям про їхню історію, гідність, славу й подвиги, — чи ж не ліпше, аби українців винищували самі ж українці? кращого й уявити не треба! — хоч би й що там інакше плескали, розриваючи писки від вуха до вуха, різні говорії на зразок Юрка Олійника чи Миросі Казан, що з

Остапом Чернецьким учащала на проби до Безручкового підвалу-майстерні для бандур, де фанатичний Грицько Саламаха навчав ледачих смаркачів і перестарків-дівуль не лише гри, а й уміння самому виготовити бандуру, — а Мирося, падкуючи перед Юліяном Кописткою, тоді ще не втратила надії, що дорога до Юліянового задротованого серця лежить виключно через бандуру, яку Мирося зі мстивою насолодою потрощила на цурпалки того ж дня, як довідалася, що, попри її жертвенні старання, — скільки здоров'я, витримки й часу коштувала їй та анатемська бандура! — Юліян заручився, а за тиждень, — подумати лише, за тиждень! коли Мирося згайнувала на Юліяна найкращих п'ять років, а дівочий вік не чоловічий! — і побрався з ненависною, довготелесою, чистісінька: "дівко, подай горобця!" — Наталкою Ковганівною, котра в житті ніколи й до рук не брала диявольського інструмента, мучачися над опануванням якого Мирося колись у спорожнілому підвалі, коли вже порозходилися учні, на власні музичні вуха, які марно чекали на Юліянові кроки, чула, як Безручко, схвильований новими арештами й дедалі жорстокішими переслідуваннями на Україні, запевняв загонистого Костя Бурлая, що твердив катеринкою, ніби в усіх своїх лихах винні самі тільки українці, і це триватиме доти, доки вони не навчаться затятіше себе боронити і голосніше кричати про свої кривди, а то мільйонами виморюють, і пес не гавкне, — мовляв, якби його, Безручків, винахід був здійснений за Центральної Ради, то люди тепер не тинялися б по світу, відбігаючи свого роду й племені, а жили б на вільній нерусифікованій Україні, за незалежність якої полягло й далі гине стільки найкращих голів, — проте воно нібито ще не все втрачене, — хоч і виглядає, наче навколо суцільні мури й українському народові треба щезнути з лица землі, ставши безіменним погноєм для нахабнішої нації, — бо вистачає, аби нехай навіть одна однісінька людина, для якої справедливість, людська гідність, доброта й елементарна порядність — не порожній звук, перейнялася недосяжним, поклавши його за зміст свого життя, щоб нездійсненне — здійснилося, оскільки не виключене, що саме в цьому прагненні: головою крізь мури до недосяжного — і міститься людське призначення, хоча людина того не знає, а часто й не хоче знати, покладаючися з лінощів на випадок або, коли вже дійсно повна безвихідь, на провидіння: як уже нема жодної ради, то нехай воно штовхає затурканого чоловіка на путівець, від якого, може, й Безручко не здолав би відпекатися, щоб...), — у супроводі дружини (про її лососеву сукню ще довго трудили невтомні язики еміграційні манірниці, вболіваючи за долю цілої нації, в якій занепадають смаки, що, як відомо, тягне за собою світові катаклізми) та смаркача-сина у смокінгу (тоді ще не так густо, як

кількома роками пізніше виряджувалися на українські забави), явився на Маланку з опалевою орхідеєю на вилосі, і Федір тоді вперше після хвилевої відрази до квітки (що то знак для Паливоди, Федір довідався значно пізніше, сидючи на терасі каварні з Паливодою, котрий, спостерігаючи політ галок навколо дірок під банями собору діви Марії, зрадив, що він приїхав не так на міжнародний конгрес альхіміків, як радше для зустрічі з Безручком, з яким він нав'язав був, а тоді на кілька років втратив, — що загальмувало всі його досліди, — тісніший контакт, щойно Безручко — частково на його, Паливоди, прохання, — повернувся до Європи, невдовзі після чого на Маланці Федір уперше й побачив його з орхідеєю, наче викапаною з бразильських хащів, де витриваліші українські поселенці, тікаючи від радянського раю, залишилися освоювати пекельний праліс, звідки йому, Федорові, та Василеві Савченкові, який попервах ще намовляв Федора піти углиб пошукати діамантів, пощастило ледве живим після тропічної пропасниці, — дослівно: сама шкіра й кості, — дістатися до Перу, аж ще за півроку знайомі ледве пізнавали, що то — Федір), — вичув біля Безручка, попри те, що невтомні еміграційні балакуни, як Сізіфи, гриміли один перед одним брилами остогидлої буденщини, котра забиває памороки й менш подразливим одинакам, ніж Федір (а Безручко тоді так само жартував і моллов непотріб, як то переважно мелють на багатолюдних збіговиськах, на яких і зроду Федорової ноги не було б, якби не Марійка), однак Федір ще тоді вперше вичув біля Безручка товсте, вьхувате на дотик (Федір аж заціпенів, коли, замість шкіри, на ньому потекла фіялкова в шафранових цятках блискавка) чітко окреслене силове поле, яке тепер, — і то зовсім не тому, що гуска подивилася на Федора блідофіялковими орхідейними очима, щойно Безручко заходився обережно висмикувати з візка, притримуючи правою рукою, як немовлячі сідниці, виварку-барабан, — набрало остаточного об'єму й пружності.

— Барабан-виварку можете лишити у цій ніші. Майно не пропаде, — зосереджено мовив Федір, проймаючися раптом аж надривним співчуттям до обох Безручків, а крізь нього й до самого себе, а особливо до тієї ніби чужої частки в собі, що виникла в ньому під час пропасниці у вічнозелених нетрях, коли над ним висіло, випалюючи нутрощі й мозок, подвоєне обличчя Василя, з якого зіркою на всі боки виростали, щомиті змінюючися, завдяки геометричному татуюванню, дедалі потворніші звірячі пики, за котрими він, завмираючи, стежив, як тепер за Безручком (бо в душі калатав кривавий згусток, що безпосередньо, хоч і не знати як, стосувався і його, Федорової долі, виповнюючи все ество ламким неспокоєм), і Федорові здалося, ніби не він, а крізь нього весь світ, що нагло крізь його зіниці отримав усепроникальну

видюшість, уважно стежить (оскільки від цього залежить остаточне і єдине призначення, яке ще надто полохає його), — як обережно вже цей обшарпаний, але наче справжніший, а, головне, остаточний Безручко, для котрого покищо закінчилися наступні перевтілення, виймає з візка круглий агрегат, стримуваний алюмінієвою покриткою на двох замках, подібних до баранячого шлунку, що його Федір з лікувальною метою купив на базарі в Лімі напередодні від'їзду до Європи.

— Це не барабан. І не виварка. А скриня. Власного виробу. Чи коли волієте: сплющена сфера з ручкою. Моя фанерна почала протікати, і я мало не втратив винаходу.

— Ні. Я нічого. Зрештою, чому скрині не бути круглії і алюмінієвій? Дозвольте, я вам допоможу.

— Ні, ні, боронь Боже! За жодних обставин! Юнону й скриню я нестиму сам.

— На Юнону я не претендую, але ж вам справді важко.

— Якщо я вам доручу скриню, може статися вибух, бо вона запрограмована виключно на довжину коливань моєї правиці.

— Це ви навмисне, аби її не вкрали?

— Лише частково. Справа в тому, що енергія, якою живиться винахід, іде з мого серця. Дотик чужої руки спричинює коротке замикання психічних біоодиноць, чи біоквантів, що дорівнюватиме їхньому розщепленню, а вивільнені біочастки значно перевищують потужністю енергію від розщеплюваного атома.

Федір глянув на Безручка, чи він, бува, не жартує, користуючися його невіглаством у фізиці, і, трохи повагавшись, висловив сумнів:

— Тоді вашим винаходом ніхто не потрапить скористатися?

— Чому ні, адже він для всього людства.

— Але як? Я пригадую, ви мені раз уже пояснювали, лише я був заклопотаний і не зрозумів. Ще минулого разу.

— Нічого. То все дуже просто, — засміявся Безручко, піднімаючи вгору вказівний палець, проте всі його слова, як і тоді, коли Безручко вперше витлумачував свій винахід, розмазалися у Федоровій пам'яті на фіялкову стружку, бо саме тієї миті гуска вихитнула з-під Безручкового ліктя голову з червоною гулею на лобі, яка з'єднувальним вузлом стримувала в гусячому тілі флямінга й лелеку, перешкоджаючи їм змішуватися в проміжне твориво (бож якби в гусці не сидів добрячий чорногуз, то чи ж здолала б вона згодом у каварні так блискавично проковтнути факірових гадюк? через яких зчинилася буча, що змінила Федорові все життя, навчивши, завдяки Тарасові Нагірному, ходити крізь стіни й уважніше ставитися до навколишніх з'яв, навіть таких звичайних, як гуска) і сказала:

— Молодий чоловіче, чи ви знайомі з теорією дзеркал Дзіндри?

— Я не такий уже й молодий.

— Ну, для неї ви ледве чи й народилися. В неї інше літочислення.

— Ви маєте на увазі теорію дзеркал Дзіндри з п'ятнадцятого століття, що її частенько згадував Паливода тоді, коли ще носився з думкою заснувати інститут парапсихології і навіть, якщо вірити Григорові Лапському — той скрізь бачив привидів, — уже купив був на околиці Богенгавзену віллу, з якої час від часу вилітали на вулицю важкі предмети, навіть коли не було дома Паливодиної прибиральниці (здається, Григир і справді бачив, як із вікна летіла не лише праска, а й дубова шафа, яка мало не розчавила Григора, аж він мусів оскаржити Паливоду, котрий однак уламав Григора взяти назад позов), а тоді, нікому нічого не пояснюючи, все кинув і терміново виїхав до Цюріху до свого брата Антона, що невдовзі перед тим повернувся з Бельгійського Конго, де він п'ять років відбував медичну практику?

— Так, я пригадую, бо саме тоді Антін вилікував Всеволода Решетинця від паралічу, який почався в необережного хлопця після невеличкого розходження щодо незалежності України з радянщиками в марсельському порту.

Федір настроївся заперечити, що Антін ніяк не міг вилікувати Всеволода від паралічу, оскільки Всеволод, ще заки Антін повернувся з Африки, заплутаний радянщиками, які особливо ретельно полювали за всіма неасимільованими українцями (це Федорові згодом зрадив Тимко Рябошапка, найвідданіший Решетинців приятель, який одного ранку вийшов із дому та так і не повернувся), — наклав на себе руки точнісінько так, як значно пізніше Ігор Кам'янецький, і напевне, Безручко має на увазі не Всеволода, а Юрася Перегуду, якому дійсно загрожував параліч, та й взагалі який це мало стосунок саме до теорії дзеркал Дзіндри, про якого свого часу розповідав Паливода? — але тому, що гуска, — котру Безручко у проміжках пригощав коньяком із свого келиха, запиваючи підігрітий борщ, що його за старою кавалерською звичкою Федір тримав у запасі (цілий баняк) у холодильнику, звикши сам куховарити, — манірно засміялася, пробігши кольоратурними молоточками вгору й униз дві октави (Федорові тоді остаточно й засіла думка, чи не становила гуска перехідного, проте важливого ланцюга Безручкового винаходу — щось на зразок живого каталізатора, хоча Безручко й відмовчувався на кількаразові Федорові запити), — Федір одночасно пригадав, розсердившись на власну неухважність: поспішаючи почастувати гостя (останнього часу у Федора й справді виробилася звичка поспішати, навіть коли й не було куди), він

забув, — а Безручко з делікатности не нагадав, — перш ніж посадити гостя за стіл, злагодити йому ванну й дати чоловікові чисту білизну, якесь неподерте вбрання (добре, що бодай Безручко й він не надто різнилися статурами), пошукати випрані шкарпетки й цілі черевики (ці підошви, підв'язані мотузками! На втіху Федора в нього таки знайшлася запасна пара взуття, хоча він засадничо не тримав зайвого манаття, пам'ятаючи одвічну істину: від кожної зайвої речі в помешканні заводиться лукавий, перетворюючи гостинну людину на скнару й відлюдка), бож Безручко відтоді, як прилучився до категорії бездомників, ані належно не відживлювався, ані не дбав про найконечнішу гігієну (і це колишній аж до педантизму чистун Безручко, що жартував, мовляв, тепер замість геєнни вогненної вірять у гігієну); адже минулого разу Федір привів до себе маячного, викачаного в болоті Безручка, який кілька разів, — Федір уже й не пам'ятав, як часто, непритомнів в Англійському парку, переносючи на ногах крупозне запалення легенів, аж поки його (не інакше як на терміновий знак провидіння) подибав Федір і мало не силоміць затяг до свого помешкання, викликавши Ярця Турчиновського, аби той дав Безручкові кілька рятівних ін'єкцій і проінструктував, як лікувати хворого, бо Федір тоді справді наївся страху, що Безручко вже не прийде до тями, — а пригадавши про ванну для Безручка, Федір похопився, що "Під зеленим розмарином" чекає на нього Марійка, про яку він зовсім забув, оскільки вони домовлялися ще минулого тижня, а зе цей час після наглої смерти Романа Онуфрієнка, з котрим Федір ще напередодні у Штарнберзі ловив рибу, сплигло стільки води, наче розмова з Марійкою відбулася кільканадцять років тому, коли він ще мріяв, що Марійка погодиться стати йому дружиною, заради якої він ще сьогодні, попри її придуркуватого Андрія (хіба це чоловік? Цей горе-шалапута, в якому лише Марійка могла угледіти особливі людські якості!) і трьох підлітків-патлачів ладен хоч до пекла, чого Марійка, здається, так ніколи й не втямила, хоча все інше відчувала на лету, — і що тепер йому, Федорові, не випадає ні підводити Марійку, ні кидати Безручка самого в хаті після того, як він сам затягнув його до себе, стужившися за товариством.

Імовірно, від заклопотаности Федорів мозок помилково виділив такий надмір розумової енергії на ці утлі міркування, аж нею просякло помешкання, і, хоч і словом не зрадив цих думок, вони жужмом потрапили й гостеві до голови, бо коли Безручків промоклий голос, доповнений то бусловим буханням, то гусячим гел'готанням (оскільки Безручко заявив, що без гуски він не сяде в ванну, з чого Федір, якому в перебігу жовтої пропасниці в Бразилії довелося дешицю зіткнутися з потойбіччям, що й залишилося в його звичці помічати те, повз котре інші байдуже проходили,

виснував: не інакше, як Безручко запроєктував свій винахід у гусці, переховуючи в ній в ущільненому вигляді задля більшої портативності з десяток громіздких створінь на зразок їжатця, безпосередньо пов'язаних із винаходом, серед яких особливою активністю вирізнявся лелека, що тепер бив крилами по воді, приглушуючи потовщеними сплесками Безручків голос), — дійшов до Федорового (від унутрішньої напруги фасетного) слуху, то Федір зі здивуванням встановив, що він, не знати коли, встиг полагодити, що вони всім гамузом після купелі вирушать до Марійки в каварню, до котрої завжди стриманий Безручко (хоча він і колись не густо вчашав до каварень) виявив нагло таке настирливе зацікавлення, ніби не Федір, а він мав там важливе, заздалегідь укладене побачення, на яке йому з якихось далекосяжних причин не випадало прийти без свідків, і це враження у Федора ще зміцнилося (особливо після того, як йому спало на думку, чи не перевіряв Безручко на людях свій винахід, дещо переінакшуючи перебіг подій), як він уже сидів разом із Марійкою й Оришкою Козелець, влаштувавши поруч на терасі, погородженій на затишні закутки цементними ночовками з журавцем, Безручка, переодягненого на кількаразові настирливі прохання у Федорів приношений, але чистий виряд, разом із гускою й виваркою-барабаном, і до них приставив білого, з мереживного заліза, стільця кудлатий, атлет, у якому Федір щойно в загальній колотнечі, коли він сам кахльованим столиком прокладав дорогу Марійці й Оришці серед роз'юшених пик, що налітали з усіх боків, розгледів Тараса Нагірного, котрий ще не зовсім (Федір давно переконався, що здоровані важче витримують фізичні випробування, ніж глистюки) очунав від голодівки перед ратушею на Марієнплатці на знак солідарності з Валентином Морозом, за якого в усіх українських церквах ішли молебні, після чого люди із свічками вирушили в похід по всьому місту, що, догоджаючи єдинонеділимній держиморді, не квапилося бодай одним реченням згадати у щоденних новинах (преса, звісно, вільна, тільки пощо заради якихось там задрипанців з неіснуючої нації зайво роз'юшувати від плечей до колін медалогрудого сусіду?) про українські демонстрації на знак протесту, що в особі Мороза червоні царі видушують весь український народ (б'ють та ще й плакати не дають), який попри трьохсотлітнє перебування під братньою різалкою-чоботиськом не хоче перетворитися на росіян, — Федорові з чіткістю, що випалювала мозок, запам'яталося, що Безручко говорив про людське призначення тієї миті, як Юнона, на пронизливий, аж фіялковий звук сопілки, цибато виметнувшись з-під Безручкового стільця, по-лелечому (Федір виразно побачив, як у неї за кілька кроків видовжилися ноги й дзьоб, та й, зрештою, де ж би гуска ласувала гадюками?)

проковтнула обох отрутоносців молодого з улишайованою церою факіра, котрий, разом із старшим фіялково утюрбанованим напарником, що мідяним молоточком поклепував по бляшаному горняті, виступав у каварні, замість тиждень тому заповідженого, — так само, як і факіри, модного, — гітариста, через якого Федір, бажаючи зробити Марійці бодай невеличку приємність (це було його єдине право на Марійку), домовився зустрітися у каварні "Під зеленим розмарином", куди Федора вперше завів був Перекотигора після вистави "Едіпа", який тоді остаточно зіпсував Федорові настрої.

Тобто, настрої у Федора тоді і так був зіпсований, і Перекотигора ніколи не затяг би його до кепсько провітреного приміщення, аби йому дві години перед очима мигтіли переслідвані долею постаті, нехай і на даровані квитки, якими Перекотигору ошасливили Богатирчуки, що мали постійний абонемент на театри й концерти і того вечора чи то через гостей з-за океану, що найжджали на літні семестри на курси українознавства, чи то через хворобу не змогли відвідати вистави, — якби Перекотигора не завів мову про Христю Ящуківну.

Федір не мав жодної охоти (хоч саме цього й не випадало казати Перекотигорі, який на пункті Христі виявляв надмірну подразливість) слухати про походеньки ледаща-Ящуківни, котра, як то увійшло в звичку серед молоді, що, народившись на еміграції й вирісши після непам'ятних таборів у достатках і вже, звісно, не знаючи смаленого вовка (та й звідки їй знати, коли перед очима, переливаючися через вінця, буяв добробут чужинецького світу, а оповіді батьків про жахи, переслідування, а найгірше Україну, — яка фоєрверком виринала із задротованого небуття лише тоді, коли треба було зашельмувати українцем якогось покруча, убивцю, пройду, — протейне перетворення — з неіснуючої нації на націю падлюк, шельм і головорізів, — усі народи, як народи, а українці — то їх взагалі нема, тьху, порожнє місце! то на мить появляються лише в людиноненависницькій подобі, аби одразу ж щезнути, перетворившись на коров'ячий хвіст російської, польської чи ще якоїсь вартіснішої нації; видно, їм Господь вклав геенну люту у груди, — причина, чому незрівнянний ошаслиплювач людства Йоська, яким ще й досі захоплюються гниляки в достатках, і носився зі спасенною думкою винищити сорок мільйонів цього мазепинсько-бандерівського гаспидного кодла, щоб воно не ворохобило єдинонеділимної імперії — викликали тільки роздратування, адже то був батьківський, а зовсім не Христин досвід, що то її обходило! — бож серед угодованих, державних, самозакоханих націй, — на молоденьких очах Христі наймогутніші держави ще не лускалися мильними бульбашками, і чого їй було вже тепер хвилюватися, що на цьому

світі нема нічого сталого? — непристойно виглядали бездержавні затяті провінціяли, які навіть не належали до вибраних народів і, замість розчинитися в навколишній повноцінній стихії, жили якимось загумінковим Граалем-Україною, котру червоні єдино-неділимники до ноги викорінювали "на власній не своїй землі" і для якої серед пихатих молохів не було місця, а чому ж би то Христя мала належати до тих, яким нема місця під сонцем?) пустилася берега попри порядних і шанованих батьків, а, може, саме й тому (як на Федора, то в найпорядніших родинах найчастіше й плодяться виродки й гнила неміч, а тут ще й пещена одиначка, розвезений кусень безсердечного м'яса, що його злигодні й поневіряння не перетворили на людину, оскільки змалечку самі вареники плигали в рот? Куди зайшло б людство, якби людина всю свою енергію не витратила на те, аби виплізти зі злигоднів. А наслідки? Хіба добробут так само, як і лихо, не випорожнює людину? І чи в цих обох крайнощах не відбігає людина найважливішої своєї суті? Надмір горя робить людину черствою, злою, зашарпаною й безжалісною, раб, над яким свище батіг, не виплекає в собі шляхетства, для добра треба бодай малого просвітку, а надмір достатків — порожньою, байдужою до всього на світі або пихатою й гістеричною і — теж лютою й жорстокою. Певна річ, не кожного, — у пеклі теж знайдеться бодай один праведник, — однак більшість. І тільки десь посередині між цими двома крайнощами, визначуваними для кожного особистою довжиною внутрішнього росту, з ухилом то в один, то в другий бік, людині світить добігти свого повністю ніколи не усвідомленого, а, може, розумом і взагалі не схопного, призначення, яке чекає на кожного, так само й на розвезену Христю, хоч вона покищо й пручається проти того руками й ногами, — бож у Бога й піщина не пропаде, а вже людина й поготів), і за якою, чого Федір ніяк не міг збагнути, так побивався Перекотигора, розплачаючися, що для нього, лише коли нема на похваті патлатих претендентів, світить Христині ліжко.

Скільки Федір казав Перекотигорі викинути з голови глистявату Христю з її вічними цигарками, гашішами, цмуленням алькоголю й вибрати собі поряднішу, та, зрештою, і вродливішу з-поміж дівчат, які падали за Перекотигорою (адже він, нівроку, ставний хлопець, і не одна мріяла стати йому вірним товаришем на все життя. А що таке Христя? Ну трохи лялькове личко з явно тхорячим виразом, але постать неоковирна, наче стулена з самих гострих трісок. Правда, таких пласких, та ще й неохайних, — і це для дівчини! — тарань, — так і кортить помити його й зачесати, а то ж чистий кундель! — вважають тепер мало не за красунь, — бідні Лукашенкові дівчатиська голодують, аж пожовкли, аби угнатися за лінією, сказано, добробут, нема ради, коли вся Європа

взорується на американську цибату капіч, — однак сама ця худість не така вже й страшна, хоч і не тішить ока. Зовнішність — це ще не вся людина. Моді приходять і минають, і не кожний — Леонардо, аби вбиратися раз і назавжди за власноручно спроектованим взірцем. Та й потім, сьорбнувши дешицю лиха, ще відгодується й не торохтітиме маслаками, страшніша її бездушність, цілковитий брак жіночости, а, головне, засадниче небажання бодай спробувати вичути іншу людину, без чого так незатишно й порожньо на світі, хоч би й що там інше проголошували.

Хіба може існувати жінка без рісочки м'якоти, без унутрішнього тепла? Звісно, може — чого тільки не існує, лише чого тоді вартий весь світ? Хіба хмара отаких розбещених вишкребків, як Христа, ладна замінити, нехай дещо постарілу, — проте і Христа не ходитиме все життя у вісімнадцятилітках, за десять років її вибрики стануть нестерпні, за двадцять і поготів, а що таке двадцять років? день, не більше, вік людський надто короткий, а для жінки й поготів, адже йому самому, Федорові, який ще вчора ганяв хлопчаком, не знати й коли, вдарило півсотні, — ну і де ж отаким розперезаним Христям замінити, нехай дещо передчасно згарьовану, — Марійка ж ніколи не мала часу дбати про себе, а лише про інших, — але яку незрівняно променисту Марійку, біля якої світ стає кращим, людина значущішою й світлішою?), та Перекотигора затявся, не виключене ще й тому, що йому досі надто легко давалися перемоги (нема ради, красень!), і лише Христа, одразу допустивши його до ліжка, так само відразу по-чоловічому відкинула коротко ошасливленого, вислизнувши з-під його волі (бож чи не на другий день Перекотигора кляв усена світі, а найлютіше Христю, що мало не в його присутності злигалася з плюгавеньким, як зігнута жердка, Влодком Мацюком, і це не давало Перекотигорі промитої води), змушуючи навіженого (а в які мишачі нори не загання чоловіка любов), замість більше часу присвячувати малярству, до якого мав не абияке покликання (це Федір не раз чув і від Петра Голика, і від Остапа Лісового, не кажучи вже про Крука та Гніздовського, коли останній приїздив з Америки показувати діяпозитиви зі своїх по-китайському вивершених дереворитів), вдаватися до тих закутків свідомости, де на людину без надійного провідника чигає небезпека.

Властиво, на перший погляд воно ніби й не містилося нічого загрозового ні в поновному захопленні Перекотигори тантризмом, ні у відвідинах парапсихологічних доповідей (куди він затягнув був і Федора), де піддослідні медіюми самим поглядом згинали залізні дроти чи втримували в повітрі фунтові гирі, хоча того вечора Федір нібито не мав поворотного нападу тропічної хвороби, котра інколи в легкій формі поверталася до

нього в поміркованіші широти, розщеплюючи навколишню дійсність на додаткові з'яви, — ні в знайомстві з новітніми Божими танечниками, що від удару звичайнісінької ложки об мідний чайник чи миску впадали в транс, звинніше від професійних циркачів годинами вивертаючи тіло з суглобів на славу Всевишнього, як вивертали хребти представники східних культур, що підмінювали римську імперію, яку через це й підкорили довготелесі варвари.

Зрештою, хіба Перекотигора з не меншим запалом ще не так давно захоплювався генетикою (у Федора збереглося кілька тих малюнків, які йому подарував Перекотигора, бо решту він згодом понищив), вимальовуючи перед заціпенілим Федором, котрому малярство завжди виповнювало киснем легені, теракотові кажано-подібні півонії завбільшки з відро для, як висловлювався тоді Перекотигора, — хоч згодом він то все заперечував, кажучи, що то все Федорова вигадка, — ступінчастих палаців майбутнього, що його він, розкладаючи перед Федором метрові г'ваші, доповнені для більшої наочності дротяно-мотузяними конструкціями, якими тоді під саму стелю було захаращене Перекотигорине житло, проектував у містах-хмароссягах, де серединою двохсотого поверху, за системою потужних опустів-помп, побудованих на засаді фотосинтези, теплі ріки, що ними курсували океанські пароплави, ніде не затискувані набережними хмароссягу, де існували багатокілометрові, за системою гідравлічних вахлярів висувні парки, де височіли, об'ємом на кілька проваль розсувні церкви-мушлі всіх релігій світу з музичними лябіринтами, з органными нішами, концертними, порхавкоподібними залами й аудиторіями крізь усю ступінчасту мережу веселкових помешкань, захисних вулиць, каналізацій, площ, колодязів і скверів, які в зменшеному вигляді, разом із гойдалками, водограями, марсіянськими ракетами й коробами з піском для найменших, різьбачили нагадували кольорові мантри, що ними Перекотигора вже тоді пообвішував свій закуток.

А втім, чого вже так дуже було дивуватися з Перекотигори, який завжди мав нахил, щоправда, дещо своєрідний, до містики, як це інколи трапляється з тими, що трохи заретельно час від часу занурюються в тілесне, хоч, може, саме тут Федір найістотніше помилявся, ототожнюючи Перекотигору із тим, що той сам про себе розповідав, підносячи навколо свого справжнього ества мости навіть перед такими погідними приятелями, як Федір, який ніколи нікому не ліз у душу, вважаючи, що кожна людина має право на свій внутрішній — нехай і який мікроскопічний — безлюдний острів, — коли нещодавно сам Федір подибав на зоні для пішоходів чималий гурт німецьких молодиків (як швидко міняється ментальність, ще десять років тому щось подібне було б

немисленне), завинених поверх уторочкованих джінсових камізельок у давно не прані сіраві хламиди, — найстаршому, здається, не минуло й двадцяти років, — що, виставивши під баварський поміркований дощик поголені доліхокефальні маківки й закочуючи в надхненні очі, співали гімни Крішні, намагаючися перекрити гітарні виступи з десятків так само молодих, лише помитих і підпрасованих сектантів, які трохи поодаль кволими голосами славили Ісуса, дисципліновано пощипуючи гітари, що їх, як і гімни Крішні, напливами заглушував гучномовець роз'юшених безбородих маоїстів, котрі на всю потужність зелених сердець палаючи (з віддалі методично запрограмовуваним) гнівом на розкладницький добробут навколишнього капіталістичного світу, який уможливлював їм зручно жити в достатках і не лише вільно висловлюватися, а й, де йшло, безкарно підтероризувати більшість, поривалися переконати публіку, переважно з пакунками в руках після суботніх закупів, що єдиний порятунок людства — в комунізмі, і то виключно китайського зразка, — там просто рай! — захилялася добре відхарчована нордійська дівуля з заячою губою.

А коли Федір, терпляче вислухавши вогневергальну проповідь, нарешті поцікавився, чи сама надхненна проповідниця була в тому раю і чи їй бодай раз спало на думку, що станеться з нею самою, коли в Європі запанує радянський чи китайський Гулаг, то дівуля роздратовано спитала, що означає це чужинецьке, варварське слово, а дізнавшись, що "Гулаг" — твір Солженіцина про радянські концтабори, заверещала:

— Солженіцина і всіх тих, хто паплюжить світлу комуністичну дійсність, треба перевішати на першій ліхтарні, бо всі вони брехуни й провокатори, від яких треба вичистити людство.

— Якщо ви не читали Солженіцина, то звідки ви знаєте, що він брехун? Ви ще не добігли влади, а вже, й не передихнувши, засуджуєте людину на смерть, не вислухавши її, — спробував докинути Федір, але дівуля, блиснувши верхніми яснами, верескнула, що плюне йому межі очі, якщо він негайно не розматеріалізується в повітрі, бо хто проти комунізму, той проти всього людства, і його треба знищувати, як мерзенну попелицю.

"І во віки віків амінь!" — уже подумки докинув Федір, ухильючися перед скринькою з проклямаціями, що її пожбурила в нього розпашіла дівуля, ладна проливати ріки чужої крові (до своєї власної, як Федір уже не раз пересвідчувався, усі геркулеси на словах виявляли надмірну чутливість, бож безкарно товктися в чужій душі значно легше, ніж зносити мікроскопічну подряпину на своїй).

Скільки в людині енергії, і чому на кожному шаблі свідомости ця безлика енергія, яка могла б так само бути й добром, від

найменшого подуву заряджується чавуннозубим злом, руйнуючи все навколо себе і себе саму, спалахнуло в Федорі, коли він уже з віддалі глянув, як дівуля разом із мовчазним білявим хлопцем, дуже подібним до неї (зрештою, як тепер Федір роздивився, інші п'ятеро теж виглядали близнюками, ніби спільне фанатичне переконання єдиним ляпасом увібгало їх назад у вид, вимаглювавши виборені від амеби до людини індивідуальні риси), визбирували в чотири руки розкидане майно (решта, — переважно довготелесі, з задовгими руками члени групи, — не сіпалася допомагати, зайнята податливішими перехожими й гучномовцями), посилаючи в той бік, де щез Федір, від ненависти фіялковий погляд, аж йому стало її шкода, не розумом (розум зневажливо ствердив: і чого воно так юшиться? Чи я його скривдив, забрав йому місце під сонцем?), а серцем.

Власне, саме тоді під лазеровим поглядом дівулі у Федоровій аорті (він міг би пальцем намацати, де саме) тоненькою цівочкою, часами лише то міцнішаючи, то слабнучи, вперше попливло передчуття, яке його вже не залишало: всі ці події: ця розмова глухонімих, ці очі, ладні безжально нищити все, що не давалося убити себе в шабатурку їхнього мікроскопічного, по-сектярському нетерпимого уявлення про світ — це його життя, за яке, хоч би й що там інше просторікували розумахи, колись і йому, як і кожному, доведеться звітувати перед Всевишнім, бож хіба ця майже на голову вища за нього дівуля з заячою губою не була якоюсь часткою і він сам? Кусник людства, крайчик іскри Божої? Розум її зневажив, змолв на порох осудом: гістична креатура, загонисте дурепище, яку біологічні й духові сили, виділені їй природою й провидінням на хлопця, на численне продовження роду (щороку по дитині, одразу втихомирилася б) і на особисте (і хто зна, чи не є це — єдине й найістотніше?), дароване кожному, не знає самому чоловікові, вище призначення, наслідком випадкових обставин, — яких могло й не бути (здебільшого через того самого хлопця чи за браком його, — на які лише вихилися не штовхає людину не за призначенням скерована енергія?) — прилютували її, обікравши її волю й призначення, до людино-ненависницької догми (а яка догма не людиноненависницька? адже жодна догма не терпить побіч себе іншого погляду? Чи то просто властивість людини: до всіх її дій непомітно підключається фанатизм, що постійно паразитує на межі людської свідомості, і тому під кожним гаслом, навіть в ім'я любови до ближнього — і саме тут — найчастіше — чатують ріки крові? а людину, ледве вона титанічним зусиллям духа й волі звільниться з одних лещат, куди ж сама себе й уманеврувала, як її вже дідько штовхає нап'ялити на мозок якусь іншу, ще страшнішу пекельну затискувачку, що на століття випалює все живе?).

Розум унедійснив дівулю з заячою губою, а серце пошкодувало: людина ж. Роз'юшена, небезпечна в своїй нищівній нетерпимості, яка ще стільки на своєму шляху нашкодить іншим (хіба кожного разу, як людина вважає себе управненою вирішувати долю іншої людини, вона одразу ж не нагромаджує навколо себе bastiони з трупів?) алеж людина. І ця людина у великій біді. Людина, що ненавидить іншу за будь-яку істотну чи неістотну інакшість, завжди в біді, і її треба від неї ж самої рятувати, тільки як? Як рятувати того, крізь кого, одним помахом унедійснюючи віки, лунає інквізиторський голос, що санкціонує (о, цей піднятий угору повчальний палець непомильності!) автодафе в ім'я того Лагідного, який сказав: "Ударять у праву щоку, підстав ліву"? Як промовляти до того, хто вляпечкувався у фортецю із "ми єдині праведні, ліпші, сіль землі"? Як тут допомогти? Адже хоч би й що він, Федір, говорив, вона ж не слухатиме. Він для неї з іншої планети, марсіанин, — це гірше — щось, що треба нищити, з ким не розмовляють, як не розмовляють із поросям, котре лагодять зарізати на печеню. Інший вимір. Хіба всі жорстокості не з того, що людина людину розсаджує по інших площинах? Тих, хто в іншому вимірі, легше нищити, не затьмарюючи сумління: не наш, отже не людина; хто побиватиметься за смаженим коропом на тарелі? Тож як йому промовити до дівулі, коли він для неї навіть не смажений, а гнилий короп? Та що для неї, коли, здавалося б, до такого проглядного Перекотигори, він, Федір, не завжди міг промовити до душі, бо навіть коли йому теплішало в грудях, що він із Перекотигорою дійшов згоди в якомусь питанні, раптова, зовсім незначна дрібниця розпанахувала між ними прірву, унаочнюючи, що Федір, який роками приятелював з Перекотигорою, його зовсім не знає й не розуміє в найпростіших речах, наче Провидіння зяталося йому зайвий раз нагадати, що людині ніколи не дано знати іншої, і саме тому таке пекло й діється на землі?

ЗЕМЛЯ ТВЕРДА

Дейвід Ігнатов

ЕВРОПА Й АМЕРИКА

Мій батько привіз емігрантський клунок
розпачу і старих ниток,
які, коли він клопітливо спотикається,
безтямно розлітаються;
а я лежу на ліжку м'яких грошей,
які ростуть, немов трава. Отож
між моїм батьком, що живе на ложі муки
за хліб насущний, і мною, що рву
з корінням гроші в добробуті,
лежачи на сонці чи у тіні,
безмежний континент вітрів вривається до нього;
тіні, темрява до нього; ставки,
канали тяжкі до нього; горби,
гори до нього — лежать між нами.

Мій батько прибув з малого пекла,
де замішені людина й тісто
і спечені разом. Він навіть почув крик,
як впав на землю ніж, а я дрімав,
як гупали на березі гармати.

РЯТУЙТЕ МЕРТВИХ

Врешті, попередити любов — це поцілувати листок,
це підставити голову під голий дощ,
це шанувати вогнище,
це спостерігати людські очі й жести,
як говорять,
це покласти хліб на стіл
і ніж дискретно побіч,
це проходити крізь натовпи,
як натовп себе.
Не любити — це жити.

Любити — це бути введеним
у ліс, де тайний гріб
копають, де співають, славлять темряву
під деревами.

Жити — це підписувати прізвище,
це зневажати мертвих,
це носити шаньку
і стискати руки.

Любити — це бути рибою,
мій човен борсається в морі.
Ви, що вільні,
рятуйте мертвих.

БОГ СПИТАВ

Бог спитав: чи закінчив ти моє мислення?
Тепер подумай себе в камінь,
і я піднесу тебе
і поставлю на горі.

ВСЕ ЙДЕ

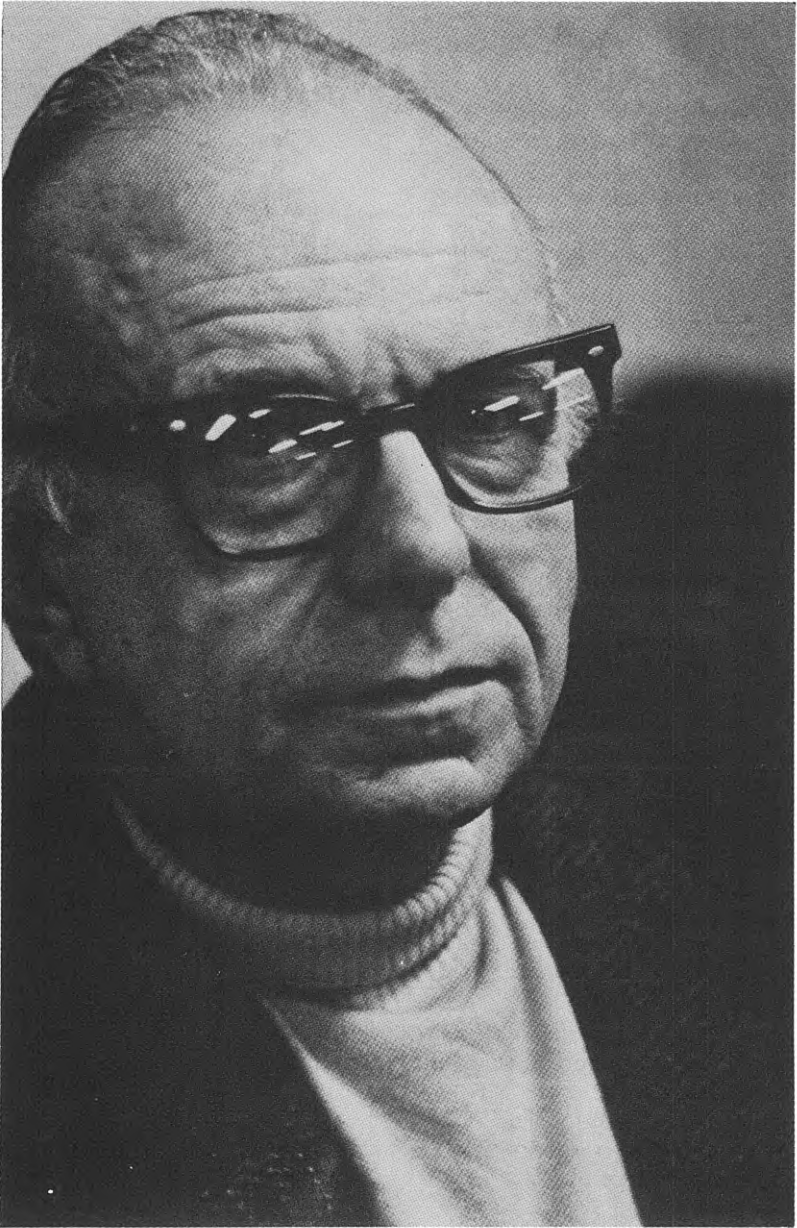
Все йде до сонця.
Птах махає крилами.
В повітрі має форму сну.
Він тоже бездоганий над землею,
супроводжу його лет.

ЗЕМЛЯ ТВЕРДА

Земле тверда моїм стопам,
неси мене, мов дитину,
що стоїть на животі своєї матері.
Я здивований гість для повітря.

БУБЛИК

Я зупинився, щоб піднести бублик,
який котився з вітром,
злий на себе,
що випустив його з рук,

Дейвід Ігнатов

наче б то було погане передвістя.
Він котився скорше й скорше,
а я біг за ним,
нахилений, стиснувши зуби,
аж перегнувся вдвоє
і котився вулицею вниз,
голова на п'ятах, один стрибок
за другим, наче бублик,
і дивно задоволений собою!

ВСІМ ПРИЯТЕЛЯМ

Гуторячи разом, ідемо від самотности
туди, де слова вже падають у простір
і не дають луни. Шукаючи
за вказівками, дивимось в зморшки
і бганки кожного обличчя.
Летимо з безодні неба, наше тіло
обстаріле силою життя, що тисне вгору.
Наші слова закидані спадаючим повітрям.
Глибоко в землі, по зударі з часом,
з'єднаємося з нашими словами,
бо земля також летить до вічності.

ДВА ДРУЗИ

Я маю тобі щось сказати.
Слухаю.
Я вмираю.
Мені дуже прикро.
Я старіюся.
То жакливо.
То є. Я думав, ти повинен знати.
Певно. Мені прикро. Давай про себе знати.
Добре, ти також.
Давай знати, що нового.
Певно. Та нічого особливого не буде.
І тримайся добре.
Ти також.
Уважай на себе.
Ти також.

ОГОЛЮЮТЬ ГОРИ

Я не мушу вже виправдуватись більше;
тиша, не зважаючи на мої скарги,
примушує мене іти.
Ношу своєї справи правоту,
поки ще живу, то підлягаю небезпеці.

Справедливість довела мене до кволости
з двома голосами. А я одна особа.
Голос остороги — Бог:
на морі кривавлять китів,
оголюють гори.

КРАСИВА Й НІЖНА

За моїм вікном
пливе голова жінки,
заглядаючи. Це дивно,
я живу на верхнім поверсі.
Вона нагадує оту
з моїх снів — спокійну,
красиву й ніжну,
в якій все сказане ясніє
доброю на обличчі, навіть
коли осуджую її як обман.
Я мушу її поцілувати, кажу вдячний
і наміряюся ступити за вікно.

ТОЙ ЗАКОННИЙ

Я почув, як мій син вилетів з кімнати
і закричав: Він тут! Він, тату, тут!
Я зрозумів, спромігся встати
і, ніючи в нутрі, пішов передпокоєм
між нашими кімнатами зустрінути Того,
кого занедбував в думках останньо,
але не свого сина, що хворів
і шукав Його. І він прийшов.
Я бачив, як стояв, з довгим волоссям,
втомленим обличчям і сумними
мудрими очима, — і я схилив коліно,
переляканий реальністю,
Він зупинив мене рукою

і сказав: я теж терплю, як ти.
І саме це прийшов тобі звістити.
Я підвівся, з повним серцем, і промовив:
я спотикнувся, і гіркота в мені.
Він відповів: і всепрощення теж.
Благослови сина. Я благословив,
і синове обличчя проясніло. А той Законний
пішов, лишивши силу почуватись вільним.

МОЇЙ ДОЦЦІ У ВІДПОВІДЬ НА ПИТАННЯ

Ми не помremo,
ми знайдемо вихід.
Будемо глибоко віддихати
і повільно їсти.
І завжди думати життям.
Не зникнеш ані ти, ні я.
Ми будем перші,
не будем одне з одного сміятися, ніколи,
твої діти будуть мої внуки.
І не зміниться нічого,
хібащо додаванням.
Ніколи не буде такої, як ти,
і ніколи такого, як я.
Ніхто ніколи тебе не змішає
ані мене з кимсь іншим.
Нас не забудуть, ні не оминуть, ні не закопають
під народженнями й смертями, що прийдуть.

Переклав Богдан Бойчук

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

*Не зважаючи на те, що перша збірка Дейвіда Ігнатова Поезії
появилася вже 1948 року, друга Лагідний важкоатлет у 1955 році,
третья Переприси 1961 року, четверта Людські постаті 1964
року, п'ята Рятуйте мертвих 1968 року, — дослівно донедавна
Ігнатов був маловідомим поетом. Щойно недавно популярність
його зросла до тої міри, що в одному 1975 році вийшли аж три
його книжки: Нотатник Дейвіда Ігнатова, Обличчям до дерева та
Вибрані поезії за редакцією Роберта Блая. Крім того, журнал*

Бавндері II присвятив аналізі творчості поета понад сто сторінок.

Особисте життя Ігнатова вкладалося подібно. Народився він 1914 року в родині жидівського емігранта з України. Він дослівно хапався за всякі роботи, від батькової переплетні починаючи, а "поетом у резиденції" Університету Нью-Йорку та професурою в Колумбійському університеті кінчаючи. Коли до цього додати родинні труднощі і трагедії, то тягар особистої дороги поета буде співзвучний із його поетичною дорогою.

Ігнатов — поет великої нью-йоркської метрополії. Його поезії визначаються простотою чи радше прямоотою мови, скупістю засобів та гостротою думки чи почуття. Це поезія, яка найпростіше протинає до суті. Ритміка його поезій — це ритміка міста, теж сувора, проста і доцільна. Тут можна ще згадати одвертість, чесність (яку Ігнатов трактує як невід'ємну частину природи поезії), мотиви старого завіту й самотности. Крім зрозумілого особистого осамітнення, Ігнатов переживав ще поетичну самотність; його, з одного боку, відкидали "академісти" за брак форми, відкидали його й "неформалісти" за формальний контроль. Крім того, Ігнатов не знаходив шляху до читачів, бо ті, для кого він писав (мешканці міста, робітники), поезії взагалі не читали, а тих, хто читав, Ігнатов зневажав. Тому, як поет сам визначив, біль був його улюбленою темою. Прямість, простота, лаконічність і приреченість споріднює Ігнатова з Семюелем Беккетом. Ігнатов принагідно сказав: "Коли я вперше читав Чекаючи на Годо, я мав враження, що один з нас копіює другого". Останнім часом Ігнатов докорінно змінив свій стиль і пише поезії в прозі (де вже довгі рядки і широкі полотна). У цих поезіях у прозі поет поставив собі нове завдання — дослідити і виявити всі грані значеневости слова в різних контекстах.

Ця добірка поезій Ігнатова українською мовою задумана як символічне запрошення поета в країну його предків.

Богдан Бойчук

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
(УРИВКИ З ПОЕМИ)

Павло Филипович

КИЇВ

(Зустріч з Кулішем)

Куняє Київ стародавній
Над угамованим Дніпром.
Минувшини набуток славний
Йому здається скорбним сном.

Він не промовить слова злого,
Він спочиває у садках,
Далеко відійшов від нього
Історії великий шлях.

І мури університету
Стоять немов серед степів.
Вітайте маляра-поета!
Старому місту він зрадів.

І все він хоче змалювати,
Відвідать тих, кого й не знав.
Куліш сидів якось в кімнаті
І мрії фарбами квітчав.

Та вчув: лунає на балконі
Безжурно невідомий крок,
Хтось входить, в літнім балахоні,
Картуз, як в козака, шличок.

"Вгадайте, хто?" і навіть фрази
Не докінчив іще Тарас, —
Куліш його пізнав одразу,
Хоча побачив перший раз.

І от вони найкращі друзі,
В розмовах пройде цілий день,
Співають "Гриця" та "У лузі"
Та інших запашних пісень.

Їх і сторінки літописні
Захоплюють, і кобзарі,
А раптом сміх веселий блисне,
І вже рибалять на Дніпрі.

Такі відмінно розмаїті
І разом близькі, як брати,
Ну, хто їх може розлучити?
Хто може їх навек звести?

Немов з кармазинником пишним,
Не нахиливши голови,
Під небом теплим і затишним
Зійшовсь курінник низовий.

Один вродливий і охайний,
І гордий, мов аристократ,
А другий — витвір незвичайний
Занедбаних кріпацьких хат.

Один закоханий в культурі
І вірить у державний лад,
А другий в гайдамацькій бурі
Шукає втіхи і порад.

За чаркою він не п'яніє,
А жартуватиме — біда!
Куліш таки почервоніє
І щось із Пушкіна згада.

А потім бачить — дивне-диво!
Роздерши темряву століть,
Свята і благоносна злива
Над Україною шумить.

Такого не було ще зроду —
Рабів не буде і нема,
Новим відродженням народу
Сурмить архангельська сурма.

Не слави давньої окраса,
До слів Баянових він звик, —
Над головою у Тараса
Горить полум'яний язик.

І голос впевнений пророка
В незнану кличе далечінь,
Де золотіє путь широка
Щасливих, вільних поколінь.

... Мов блискавиця кожна рима.
Спинивсь, — і стало враз темніш.
Лише розумними очима
На нього дивиться Куліш.

НОВОПЕТРОВСЬКЕ

(Перша частина)

На обрію довгасті смуги, —
Каспійське море залягло,
І сонця бронзове крило
Не спалахне в воді, удруге
На скелю не злетить, і форт
Новопетровський обгортає
Сутемрява. Ні Бог, ні чорт
Його під захист не приймає.
Із трьох сторін лиш дикий степ.
Не чути й вітрових причеп —
Потомлені. Хто ж розколише
Пісок та камінь. Мертва тиша
Безмежна чорна самота
В самій природі. Безнадіє,
Де кращий знаєш ти куток?
Отут давно в неволі скніє
Поет. Засланця кожен крок
Відомий. Всевидючі очі
Простежать все — з ким був і де,
А то і малювать захоче,
А може й вірша ще складе!
Безглузда муштра надломила
Кремезне і здорове тіло,
І полисіла голова,
Та підтопталися слова
Колись безмежно-легкокрилі
Або задумливо-ясні.
Нудьга йому забрала сили,
Згасають у очах огні.
(Сидить на ганкові з Андрієм
Служник шпитальний і земляк,
А хто з людей та не зрадіє
Від рідних і земних ознак!),
Поволі точаться розмови
Добрячі, довгі і сумні,
За словом впливає слово

І тоне десь у далині.
Згадали, що на Україні
Весна, цвітуть уже садки,
А над садками небо синє,
Та все ж пани, все ж кріпаки!
Та й скрізь панують на землі
Кати великі і малі.
Слова упали у безодню,
І зникли спогади нараз.
Тарас розповіда: сьогодні,
В передвечірній саме час,
Примандрували знов киргизи,
Розклавши шатра біля стін
Та настеливши шкури знизу.
І крадьки їх одвідав він, —
Глядь, грається киргизеня
Із кицькою, смуглясто-голе,
А батько порає коня,
Десь верещать жінки. О, доле,
Невже щасливіші вони,
Ці бідні чабани пустелі,
І в їх беззахисні оселі
Злітають супокійні сни?
Він їхнє дрантя мальовниче
Накреслив потайки, та знов
Узавтра... Хтось Тараса кличе,
І він схопився і пішов,
І до казарми сновигає.
Вже дев'ять. Гарнізон лягає.

ПОВЕРНЕННЯ

(На пароплаві)

Над Волгою туман прозорий
І місяць сонний і блідий.
Край берегів чорніють гори.
Тарас вдивляється, радий,
І бачить: на високій кручі
Вартує ліс, в височині
Горять небес вогні блискучі
І в плесі темнім ті ж вогні.
Серпнева ніч ясна і тиха
Врядила безтурботну путь,

Поет забув недавнє лихо,
І мрійні задуми пливуть.

Він чує — водяні бистрини
Немов вкриває шелест трав.
Ах, то кріпацький Паганіні
В своїй каютці знов заграв.

Весь день клопочеться в буфеті,
Дарма, що він вже не кріпак, —
У хвартуху, в чуднім кашкеті,
Годуй панів та посіпак!

Коли ж погасне небо синє, —
У затишку нічних годин
Свою убогу скрипку з скрині
Виймає обережно він.

Спочатку млява і несміла
Його мелодія сумна,
А потім враз загомонила
Безмежним захватом струна.

І знову — супокійні звуки,
А далі — плач і звук заслаб,
Неначе простягає руки
Замучений безсилий раб.

Неначе стогнуть мілійони
Живих і мертвих кріпаків,
А десь крізь стогін і прокльони
Зростає помста, стигне гнів.

Шевченко слухає Шопена,
Шовковий шепіт серце п'є,
Здається — серед хвиль сирена
Виводить марево своє.

Тарас пливе в слов'янській смуті,
В м'яких мелодіях журби.
І раптом: встануть ще закуті
Та не подолані раби.

Коли ж твоє розчує вухо,
Всесильний владарю світів, —
Гряде вогненна заврюха,
Час визволу уже наспів!

Відразу скрипку заглушили
Гудок і виплески колес,

Шпурляли іскрами, шуміли,
Немов казковий змій воскрес.

Поснули всі на пароплаві
У душнім захистку кают,
А у Шевченковій уяві
Нові картини постають.

Оця розлючена потвора
Людським скоряється рукам.
Доба знання далекозора
Нове життя віщує нам.

Великий Ватте і Фультоне!
Дитина ваша все збагне,
Владик і трони та корони
Вона вже скоро проковтне.

А дідичами поласує
Немов цукоркою школяр.
... Тарас підвівся, не вгамує
Бентежних і величних чар.

І очі — владні і суворі,
І крешуть виклик небесам.
Він знає: на земнім просторі
Збудує людськість інший храм!

Життя й революція (1926, ч. 4)

ІДЕЯ "ПРАВЕДНОГО ЗАКОНУ" У ШЕВЧЕНКА

Дмитро Козій

Боротьба за "правду на землі", за гідність людини й нації становила пророче призначення Тараса Шевченка. Він поставив на сторожі коло рабів німих своє віще слово. Який суспільний лад мав би, на думку поета, здійснити його ідею "правди на землі"? Найближче підійшов він до спрецизування тієї ідеї в оцих рядках поеми "Юродивий":

Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

Читаючи ці рядки, маємо на думці здійснення справедливості й справедливого суспільного ладу — віковичної мрії пророків і геніїв. За неї й сьогодні йдуть на муки і страту ентузіясти, Морози й Чорноволи, герої з огнем у душі. Але чи не видаються вони дон Кіхотами серед мертвих душ?

Сьогодні ми стоїмо на шляху історії перед сфінксом, який загадує нам психологічну й соціопсихологічну загадку: чому несправедливість у суспільних і міжнаціональних взаємовідносинах набрала потворних форм? Чому ті, що мають владу, свідомо дають перевагу несправедливості над справедливістю?

Проблема несправедливості приковувала колись увагу Платона. Він виводить у своїх діялогах типи софістів — теоретиків тиранії і звеличників сили, а з ними, на протипагу, мудреця Сократа. Софісти звеличують явно і славно тих, що з успіхом убивають людей, які стоять їм на заваді, грабують їх майно і проганяють з краю на свою уподобу невігідних їм громадян. Натомість мудрець, запитаний, чи волів би заподіяти комусь несправедливість для свого добра, чи зазнати її на собі, дає таку відповідь: "Я не хотів би ні того, ні того. Але якби був змушений або скривдити, або прийняти кривду, то я волів би радше прийняти кривду, ніж скривдити".¹ Чому так? На його думку, кривдити — значить допускатися найбільшого зла.² За це його й

1. Платон, *Горгій*, 469 С.

2. *Там само*, 460 В.

висміює софіст Каллікл, який відверто визнає право сильної людини на насильство.

Античні софісти відкидають панівне поняття справедливості або свідомо переплутують поняття справедливості і несправедливості. На їх погляд, справедливе те, що "згідне з природою", а згідно з природою поняття "сильніший" рівнозначне з поняттям "ліпший" і "шляхетніший". Хто має владу, може диктувати підлеглим, що слід уважати за "справедливе".

Поняття справедливості у софістів міняє свій зміст так, як міняє своє обличчя мітичний Протей.

Софіст Трасімах (*Держава*, кн. I.), як і Каллікл (*Горгій*), високо оцінює несправедливість владної людини, яка дає їй перевагу в житті: незалежність і достатки. Тиран, не обмежений законом, може жити найкраще: він може користуватися, як своїм, державним добром, може грабувати навіть священні речі. Пригадується при цьому обурення Шевченка на тих святотатців, які приносять Богові в дар "з пожару вкрадений покров", ще й б'ють "неутомимії поклони за кражу, за войну, за кров" і молять Бога, щоб дав їм силу "братню кров пролити".

Тирани легко купують собі друзів і тих, які славословлять їх дії, дарма що вони не підкоряються жодним етичним нормам.

Новітні софісти й тирані пішли далі. Вони намагаються побудувати свою практику на фундаментах певної ідеології, шукають теоретичних формул, щоб виправдати насильство та узаконити його. По-мистецьки вміють надати своїм теоретичним формулам мінливе, "протеїстичне" зформулювання, щоб, як це геніяльно зауважив Платон, могли допускатися навіть найвищої несправедливості, але при тому "здаватися справедливими", здобути собі в очах загалу славу справедливих.³ Вони не мають відваги, властивої античним софістам, визнавати відверто, що вони керуються несправедливістю. Вони запрягають до свого воза людей науки, мистецтва, а навіть релігії, які повинні втратити почуття власної гідності, як також утратити розуміння, що тирані з їх допомогою маскують свою жорстокість. У владних натур того типу, як стверджує мислитель, "завмирає орган об'єктивності і правди."⁴

А втім, психологія володарів імперії, яка останнього часу стала відомою в світі під назвою *Архіпелаг ГУЛаг*, корениться в віках. Їх ідеологія, яка нині зветься марксизмом-ленінізмом, вчора звалася "православ'єм", російським цареславним православ'єм — своєрідною надбудовою тиранії. Шевченко збагнув ґрунтовно дух

3. Платон, *Держава*, 361 А.

4. E. Spranger, *Lebensformen*, 5 Aufl., Halle, Verl. M. Niemeyer, 1925, стор. 218.

представників того православ'я, як і психологію володарів російської імперії та їх пахолків. Російське православ'я, будучи на службі цезаризму, брало на себе маску "чистого християнства". Сьогодні воно, завжди маскуючись, пішло на службу до новітнього антихристиянзму з його культом насильства та жорстоким знущанням з людської душі й людини як самоцінної істоти. Одурманувати — це імператив Сили Зла. Але люди повинні, — ні, вони мусять вірити в справедливість тих, що спутали їх тіло й думку, якщо життя їм дороге.

Шевченко, повен глибокої віри в людину, протиставив беззаконності тиранії ідею "нового праведного закону", пов'язуючи цю ідею з ім'ям Джорджа Вашингтона, хоча не цілком слушно. Не слушно, бо Вашингтон не був творчим генієм у властивому значенні цього слова. Як каже історик, співпрацювали з ним "більш творчі державні діячі".⁵ Але Вашингтон здійснював їх ідеї і на полі бою, і в державному будівництві. Тому його ім'я стало предметом культу не тільки серед американського громадянства, але й серед українського передового суспільства, насамперед серед українських декабристів.

Який же зміст вкладав Шевченко в поняття "нового праведного закону Вашингтона"?

Поет мав на думці передусім ідею антиколоніалізму, яка була на прапорі Вашингтона. Колоніальне становище було болючою раною України. Поет б'є словом гострим, як меч, по сатрапах, що правили Україною і в своїй безмежній сваволі натворили чимало лиха, "чимало люду оголили". Гидке було приниження провідної верстви українського громадянства: "німії, подлії раби" дивились, як поневолення лягало дедалі важчим тягарем на вільний колись народ, "дивились, та мовчали, та мовчки чухали чуби". Національне й суспільне визволення, відродження людини-громадянина, забезпечення гідності людини — ось що містилося в Шевченковій ідеї "нового праведного закону".

Гадаємо, що треба уточнити поняття "праведний", яке має спільний корінь із словом "правда" (слово "справедливий" у Шевченка не зустрічаємо). У нашого поета виступає воно досить часто, при чому має різні відтінки значення. Наводимо уривок із промови благочинного в поемі "Гайдамаки":

Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остриянина стоїть

5. M. L. Coit and the Editors of Life, The History of the United States, vol. 3, New York, 1963, стор. 9.

Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!

Праведними названі тут гетьмани Богдан Хмельницький, Наливайко й Остряниця, які боролися за правду, за національну й соціальну справедливість.

Але поняття "праведний" має в українській мові з давніх-давен релігійний відтінок. З ним пов'язується слово "праведник". Праведник — людина, що живе по-божому. У такому значенні вжито слово "праведний" у поемі "Невольник":

Ще на Україні веселі
І вольнії пишались села
Тоді, як праведно жили
Старий козак і діток двоє.

Для порятунку праведних Господь посилає на землю своїх пророків:

Неначе праведних дітей,
Господь, любя отих людей,
Послав на землю їм пророка.
("Пророк")

Далі слово "праведний" виступає в зіставленні із словом "святий": "праведний" живе згідно з "правдою Божою" і несе людям "слово правди", "слово Боже". Праведним називає поет Яна Гуса. До "святих та праведних" звертається він у молитовній екстазі:

І плаче серце, оживає,
І в Тебе, Боже, і в святих
Та праведних Твоїх питає...
("Неофіти")

Окреслення "свята і праведна" дає поет і Матері Христовій. Деінде вона окреслена словом "праправедна" (Во Іудеї во дні они"). Праведним названий і Месія, бо він "поніс лукавим правди слово" ("Марія").

Такої високої пошани удостоюється й проста людина: Максим із поеми "Москалева криниця" теж праведний і святий.

Зустрічаємо в Шевченка слово "праведний" і в переносному значенні: "І де ходила, В яких то праведних містах" ("Княжна") — мається на думці місце, куди люди ходили на прощу.

Праведною може бути й кров праведної людини:

Замість пива праведною
Кров із ребер точать
("І мертвим, і живим").

До праведних зір звертається Гонта після вбивства синів з розпачливим криком:

Праведнії зорі!
Сховайтесь за хмару...

Нещасний батько не хотів би, щоб зорі, чисті, не заплямлені злом, були свідками злочинства.

Поняттям "праведний" і "святий" протиставить поет поняття "неправедний", "лукавий", "злий" і — "безбожний":

Безбожний царю! творче зла!
Правди гонителю жестокий!
(“Юродивий”)

Ті, що "правдою торгують", зневажають Господа ("І мертвим, і живим..."), бо правда — "пресвята" ("Юродивий"). З бодем стверджує поет, що нема кому "за правду пресвяту ю стать і за свободу" (там само).

Як бачимо, поняття "праведний" має у Шевченка широкий обсяг і багату скалю: на одному кінці скалі — "справедливий", на другому — "святий". Тут "праведне" в'яється нерозривно з "правдою Божою", оскільки Бог є Богом правди, "праведним Богом".⁶

Кажучи про "правду Божу", маємо на думці непорушну правду, яка є найвищим прагненням людини.

Одначе ідея "правди Божої" у Шевченка ускладнюється з тим моментом, коли візьмемо до уваги, що сама ідея Бога в нього амбівалентна.

Треба, одначе, зазначити, що амбівалентність концепції Бога не є властива тільки Шевченкові. Ми всі носимо її в собі. Адже ми твердимо, що "Бог є над нами" і що "Бог є в нас, в наших серці". Іманентність Бога і Його трансцендентність — це два обличчя Єдиного. Владний Бог, як прапричина буття, і Бог любови і святости, як мета прямування людини в цьому світі, — це знову два аспекти Єдиного. Шевченко також споглядає Бога то як "володаря неба й землі", то як Бога любови і святости. З Богом, володарем світу, змагається за долю людини, звинувачуючи Його за зло в світі, оскільки Бог мовчки дозволяє кривдити слабих. Моральне почуття не дозволяє поетові мовчати. Він не може примиритися з тим, що Вседержитель, може, "недобачає" всього

6. Хто коло тебе в світі стане
Святим хранителем твоім?
... Ти сирота, нема нікого,
Опріче праведного Бога
(“І станом гнучим, і красою”).

зла в світі, що "прості, сірі сіромахи" не знають Його опіки, навпаки, вони "Господом забуті". Ще гірші насуваються думки: кривду, яка діється слабим, Господь "може й бачить, та помага" кривдникам. Поет вибухає нестерпною іронією:

А може й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами
Та, може, радишся з панами,
Як править миром?
("Якби ви знали, паничі")

Різкі слова поета підказані атеїзмом, це не заперечення Бога: вони підказані бурхливим моральним почуттям.

Тарас Шевченко не стоїть одинцем у своїх змаганнях з Богом. У добу політичного й морального нуртування гострих форм набирає бунт проти Бога в поезії Байрона (*Манфред, Каїн*). Не менш різкі тони чуємо з уст Міцкевичевого Конрада (*Дзяди*). Конрад переживає трагічний внутрішній розклад, викликаний безнадійною, як здавалося, ситуацією поневолення польського народу деспотичною Москвою. Він звертається до Бога як віруюча людина. Він вірив, що Бог є Богом любови до людини, але його віра захиталася, коли він опинився перед байдужістю небес до людської долі. Його вражає докраю мовчання Бога. Звертаючись до Бога, він кілька разів повторює: "Мовчиш"? Та мовчанка доводить його до розпачу, і він кінцево кінцем вибухає, кидаючи блюзнірські слова: "Ти не Отець, але..." З певним острахом він не висловлює своєї думки до кінця. Але в коротку мить його вагання диявол підказує йому слово: цар. Конрад не заперечує дияволу і тим самим приймає окреслення "Бог-цар" за своє. Бере на свою душу блюзнірство, від якого внутрішньо заломлюється.

Подібне глибоке збентеження виявляє французький поет-мислитель Альфред де Вінї. Свою поему "Потоп" він спирає на біблійному оповіданні про потоп, зісланий Богом на людей за їх гріхи. Поета бентежить те, що в загальному катаклізмі гинуть однаково винні й невинні. Він неспроможний зрозуміти "помсту небес". Не може зрозуміти й вияснення, яке дає ангел, посланець Божий: "Смерть неповинних — це для людини містерія... Співчуття, яке має смертна істота, невідоме небесам. Бог, який створив без любови, знищить без ненависти". Мовляв, діл Божих не можемо судити людською мірою, мірою людської любови, ненависти, справедливости.

Вражає нас безнадійно-песимістичний погляд поета, що сягав думкою до глибин буття.

Поет промовляє від імени безневинних жертв. Щоправда, ми могли б поставити поетові питання: чи можна взагалі говорити про

невинність людини? Коли зло панує в навколишньому світі, коли верховодять злочинці, то перед судом сумління стягають на себе провину не тільки ті, що співдіють із злочинцями й кривдниками, але й ті, що потурають злу мовчанкою. Валентин Мороз слушно засуджує і того, хто злочинно пограбував старовинний іконостас із церкви в Космачі, і тих, що своєю мовчанкою дали згоду на безбожний грабунок.

Отже, невинність людини, здається, досить проблематична. Проте годі заперечити, що є люди, які роблять добро "з чистого серця", і тому й заслуговують на назву "праведних". Це й дає право людині, яка має вразливе сумління, підносити голос протесту, коли вона бачить, що жорстока кара спадає рівною мірою на злих і добрих. А поетові дає право співчувати і право вільно мислити, оскільки те право він має з волі Божої.

Ян Каспрович висловлює переконання, що, судившись з Богом, він "користав тільки з права людини, яка бореться". А втім, в останній фазі боротьби він дійшов висновку, що на людську долю "нема вже ради".⁷

Мислитель і глибокий знавець людської душі виправдує такі змагання з Богом: "Новітня людина, — каже він, — не може визнавати Бога, який ставив би собі етичні норми, нижчі від тих, які ставить собі моральна людина."⁸

Так новітня людина обстоює своє право вільно мислити.

Воно дає їй, одначе, двосічну зброю. Змагання з Богом може вести до розкладу релігійності, переважно у слабодухів. Але воно може пробивати нурти поглибленої ідеї Бога, якої прагне людина, опинившись у духовій пустелі.

У нашу добу боротьба за і проти Бога надзвичайно заактуалізувалась. Але й у християнського мислителя середньовіччя ми натрапляємо на подиву гідну відвертість у ставленні тривожних питань, що торкаються Божої волі. Так Абеляр, коментуючи *Листи до римлян*, роздумує над центральною проблемою християнства, проблемою викупу людського роду від гріха смертю Спасителя на хресті. Йому насуваються сумніви, яких він не приховує: Яка була конечність, рація, потреба такої самопожертви Сина Божого? На якій підставі ми можемо твердити, що мученицька смерть Сина Божого виправдала нас і поєднала з Богом? Чи не повинен гнів Бога спрямуватися радше проти людини, оскільки людина ще важче згрішила, розп'явши на хресті Його Сина, ніж згрішила вона тоді, коли в раю порушила Його первісний наказ не куштувати яблука?... Якщо гріх Адама був такий великий, що тільки Христова смерть могла спокутувати

7. J. Kasproicz, *Księga ubogich*, XI.

8. Spranger, *цм. твiр*, стор. 225.

Його, то яка мала б бути спокута за вбивство Христа й за всі злочини, заподіяні Йому та Його вірним? Невже смерть неповинного Сина мала б бути така мила Богові, що лише через неї Він поєднується з нами — з нами, які в своєму грісі допустилися таких самих актів, за рахунок яких наш неповинний Господь був засуджений на смерть? Невже через неї не помножилося зло? Хіба через ту смерть ми стали ліпші, ніж були перед тим? ⁹

Подібні запити ставить собі наш поет. І його бентежить факт пожертвування життям Неповинного, пожертвування, яке може здаватися даремним:

За кого Ти розіп'явся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини... чи, може,
Щоб ми з Тебе насміялись?
Воно так і сталось!

("Кавказ")

Такі думки роїлися в голові поета ще до заслання. Але й після повороту з заслання вони не давали йому спокою, бо він не переставав дивитися на світ з відкритим серцем:

Співає

І плаче серце, оживає
І в Тебе, Боже, і в святих
Та праведних Твоїх питає,
Що Він зробив їм, той святий,
Той Назорей, той Син єдиний
Богом ізбранної Марії,
Що Він зробив їм? І за що
Його, святого, мордували,
Во узи кували,
І главу Його честную
Терном увінчали?
І вивели з злодіями
На Голгофу-гору,
І повісили меж ними
За що?

("Неофіти")

На свої сумніви щодо доцільності Христової самопожертви Абельяр знайшов відповідь: своєю самопожертвою з любови до нас Син Божий прив'язав нас міцніше до себе. Після страждань

9. Basic Readings in Theology, Meridian Books, Cleveland-New York, 1968, стор. 106.

Христа кожний із нас стає більш праведним, тобто любить Бога повніше, ніж будь-коли раніше, бо дар, принесений нам насправді, спонукає нас до більшої любови, ніж дар, якого ми тільки сподіваємося. Отже, наш викуп — це та найвища любов, якою надхнули нас страждання Христа. Вона не тільки визволяє нас з неволі гріха, але й стає для нас запорукою справжньої свободи синів Божих. Так ми коримося Йому не з ляку, але з любови до того, хто проявив нам таку любов, що більшу від неї годі знайти.¹⁰

Любов, з її готовістю до самопожертви, стає мірою правди, як і мірою цінности буття.

У нашу добу тривога, яку можемо назвати метафізичною, бо вона торкається самих глибин буття, самої його значущости, — набрала особливої гостроти. Адже ми пізнали пекло на землі: гітлерівські концентраційні табори смерти і табори *Архіпелагу ГУЛаг*.

Переказують (це один з тисячних переказів невичерпної книги таборів), що один із в'язнів висловив бентежний сумнів: "Бог, який нічого не діє, хоч до Нього доходить сморід спалених тіл із винищувальних печей, мусить бути або безсильний, або жорстокий". На те дістає відповідь: "Бог, якого ти звинувачуєш, прийшов на світ, де був битий та осміяний і помер на хресті, — а все це з любови до нас". Щоправда, насамоті цей розрадник молиться так: "Ісусе, багато чого в цьому світі я не можу зрозуміти. Не дай мені збожеволіти!"¹¹

Містерія любови! І містерія Бога любови, до якого звертається і Шевченко.

Наш поет не міг помиритися із злом. У його душі надто сильно палахкотів "жар святої війни" (за висловом Каспровича). Не покидаючи зброї, він покладався на Бога любови. Таким чином образ суворого Бога-Володаря, Бога-Судді усувається перед образом Бога, що страждає з людьми з великої любови. Бог любови — це Бог непохитної правди. Він проявляє себе в діях Божественного Чоловіколюбця і в серці Скорботної Матері, яка надихає поета полум'яним словом, здатним розтопити, як висловлюється поет, затверділі людські серця ("Неофіти").

Ідея Бога любови докорінно змінює наше розуміння взаємовідносин Бога і людини, як і людини з людиною. Воднораз поглиблюється й ідея справедливости.

Існує з давніх-давен негативне визначення справедливости: "У жодному разі не є справедливим шкодити будь-кому"¹² зформульовано в старовину й позитивний зміст поняття

10. Там само, стор. 107.

11. Billy Graham, "The Hiding Place" (film), Time, 12 May 1975, стор. 49.

12. Платон, *Держава*, 335 E.

справедливості: "Віддай кожному належне йому".¹³ Так з'ясована засада справедливості здатна нормалізувати зовнішню сторону поведінки людей, не промовляючи до совісти "внутрішньої людини". Тим часом таким пророчим натурам, як Шевченко, ідеться саме про внутрішню людину і про перетворення суспільного ладу, базоване на переродженні людини. Якщо суспільний лад повинен здійснювати ідею справедливості, то сама ця ідея повинна поглибитися в поєднанні з любов'ю, яка єднає внутрішньо людей.

Правні норми в різні часи дозволяли та й тепер дозволяють по-різному інтерпретувати "те, що кожному належить", тобто те, що є справедливе й несправедливе.

Шевченко докорінно збagnув несправедливість рабовласницької системи, на послугах якої було судівництво, де закони були "катами писані",¹⁴ де "совість була продажна",¹⁵ де рабовласник, спираючись на законодавство, міг розпоряджатися життям, свободою і здоров'ям кріпаків, переконаний у своїй правоті. За таких обставин "найвище право" легко ставало "найвищою кривою".

Свого переконання в правоті несправедливого законодавства людина не змінить, не змінивши свого способу думати й відчувати, свого світобачення й розуміння значущості людського життя. Дивитися на людину без упереджень, не оглядаючись на її суспільний стан, зможемо тільки тоді, коли проникнемося свідомістю, що людина, хоч би і якою вона була за зовнішніми обставинами, є "завжди щось більше, ніж усе, що ми можемо знати про неї".¹⁶ Такого проникнення в душу людини не досягнемо, коли керуватимемося тільки раціональними засадами справедливості. Раціональні засади повинні одухотворитися почуттям любові, яка проникає в душу людини і водночас у духову сутність буття. Як стверджує мислитель, "справедливість неспроможна проявити себе повнотою власними силами; вона потребує умов, створених любов'ю".¹⁷

Про яку любов ідеться тут?

Любов може мати подвійну спрямованість: "угору" і "вниз". Як каже Макс Шелер, маючи на увазі Ероса в Платоновому *Бенкеті*,

13. Платон, *Горгій*, 507 В. Так само стоїки, а за ними християнські мислителі, м. ін. — св. Августин.

14. Поема "Неначе цвяшок в серце вбитий".

15. *Русская старина*, кн. 10, 1900; спогади Михайлова-Данилевського.

16. K. Jaspers, *Philosophie*, B. 3, Spranger-Verlag, 1956, стор. 373.

17. Р. Гвардіні, цит. за англ. перекладом: *The Lord*, Meridian Books, 1969, стор. 262.

любов, спрямована "вгору", характерна для античної грецької людини. Полягає вона в тому, що "нижче" прагне до "вищого", менш досконале до досконалішого, неформлене до оформленого. У досконалої істоти, тобто у Бога, не може бути такого прагнення, бо вона не має над собою нічого вищого й досконалішого. Натомість людина прагне до вищого, бо хоче уподібнитися божественному. Коли б ми були богами, каже Платон, ми б не любили.

Протилежну спрямованість має любов, яку показав Христос. Тут шляхетний знижується до нешляхетного, здоровий — до хворого, багатий — до вбогого, гарний — до поганого, добрий і святий — до злого й підлого, Месія — до митарів і грішників. У такому стані людина не боїться, що, знижуючись, упідлється, навпаки, вона таким способом наближується до Бога, сутність якого становить любов. Хотіння Бога, його діяння й творення впливають саме з любови. Антична людина мусіла приймати, як парадокс, твердження, що Бог став чоловіком, жив як слуга і помер на хресті смертю злого слуги, і при тому був "Богом любови". Але ця подія перетворила образ світу й людини, та й взаємовідносини людей узагалі.¹⁸

Любов до "малих", убогих і принижених — це любов, якою пронизане життя Шевченка і шевченківської людини. Вона має пронизливий зір і шукає в "простій" людині рис справжньої людини. Вона роздаровується, нічого не втрачаючи, навпаки, роздаровуючись, внутрішньо росте. Це спонтанний порив до самопожертви, що випливає з надміру сил. Це невимушена готовість ділитися всім своїм з тими, хто потребує. Для "новітньої" людини, яка втратила почуття зв'язку з метафізичною глибиною буття, незрозумілою мусить бути великодушність шевченківської людини, її нестурбованість справами власного добробуту, нестурбованість, яка випливає з довіри до буття. Серце люблячої людини лежить не в "Я", а в "Ми". Її спілкування з дитиною прагне до розгорнення закладених у дитині можливостей духового зростання; її спілкування з приниженою людиною прагне допомогти тій людині випростатись і відчутти в собі людську гідність; спілкування з убогим — це спосіб знайти в ньому брата.

У пориві великої душі підносити слабого, розгортати цінності душі в потоптаній людині проявляється творча сила любови, яку названо духовною любов'ю з уваги на те, що вона сягає глибинних шарів буття і не зупиняється на периферійних зонах життя. Вона

18. M. Scheler, *Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*, Ges. Werke, B. 3, Bern, Francke-Verlag, 1955, стор. 71 і далі.

шукає "єдиного на потребу", тобто того, в чому міститься сенс і значущість буття на землі.

Любляча людина, звертаючися до слабого й приниженого, бачить цінності не в приниженості й покорі. Вона сягає по справжні цінності в душі, ще не розгорнені, і намагається їх актуалізувати. Вона не відвертається від приниженого й упокороного, а шукає в ньому цінностей, які він може проявити, оскільки життя ще перед ним. Вона відчуває святість життя й опромінює життя покривджених своєю добротою. Вона живе в атмосфері шляхетности й витворює атмосферу шляхетности в своєму навкіллі. Змагання за шляхетність — висока мета, яку ставить перед людиною мислитель: "Треба вимагати, — каже він, — щоб жили люди, які проявляють найвищу шляхетність; треба зробити все, щоб забезпечити кожній людській ситуації на землі можливість людської шляхетности". Мислитель висуває постулат: треба діяти в тому напрямі, щоб у боротьбі за буття за всіх особливостей суспільних форм існування людина досягла такої можливості буття, яка найпевніше була б гідною людини, тому що в ній вона усвідомила б своє природжене єство в його трансцендентних пов'язаннях.¹⁹

Людина великої любові не заплющує очей на факт, що на землі існує закон боротьби і що все добре досягається важким змаганням. Шевченко визнавав право й обов'язок громадянина боротися з несправедливістю й насильством. Його постать від ранньої молодости аж до смерті постає перед нами у всеозброєнні вольової натури борця і водночас як людина великого серця з невичерпним джерелом любові.

Так ми, проаналізувавши поняття "праведний закон", можемо вже коротко й точно зформулювати наш висновок: в цілісній системі поглядів на життя Тараса Шевченка це поняття не рівнозначне з поняттям справедливості, бо в ньому момент справедливості вивершується якісно важливим моментом любові. "Праведний закон", у розумінні Шевченка, мав би не тільки втілитися в законодавчу справедливість, але й стати чимось незмірно більшим: він мав би бути правдою Бога любові, живою правдою життя, пов'язаною нерозривно з братньою любов'ю — "добром найвищим на світі". До тих, кого доля винесла на вищі щаблі суспільної драбини, звертається поет з закликком:

Обніміте ж, б р а т и мої,
Найменшого б р а т а.

Він хоче, щоб вони були готові розкрити своє серце перед

19. Jaspers, *цмт. твір*, стор. 381.

тими, кому доля відмовила не тільки матеріяльного добробуту, а й можливости вільного життя, хоч не позбавила їх людської гідности.

Ось який праведний закон був надхненням нашого пророка. Такий закон він прагнув бачити в відродженому українському суспільстві.

ХТО ФАЛЬСИФІКАТОРИ?

Леонід Лиман

В. Т. Шпак, *Сучасні фальсифікатори ідейної спадщини Т. Г. Шевченка*. Видавниче об'єднання "Вища школа" — Видавництво при Київському державному університеті. Київ, 1974, 142 стор.

Вже сама назва книжки говорить про її спрямування і завдання. Володимир Шпак у вступі говорить:

"Всебічна критика сучасних реакційних, буржуазно-націоналістичних поглядів на світогляд і творчість Т. Г. Шевченка посилює лише об'єднаним зусиллям колективу літературознавців, істориків, філософів".

Сам же автор, зауважуючи, що "ще немає спеціальної монографічної праці" на дотичну тему, ставить завдання "розглянути не всі, а найважливіші концепції сучасних буржуазних фальсифікаторів суспільно-політичних і філософських поглядів Т. Г. Шевченка".

Закордонних українських дослідників творчості Т. Шевченка радянський автор іменує фальсифікаторами-еклектиками, троглодитами, наклепниками і запродавцями, писаками, найманцями, національними покидьками, папськими лакузами, які вдаються до "брудних засобів".

Головна тенденція праці Володимира Шпака — довести, що ніякого самостійного українського національного і державного світогляду не було, немає і бути не може, що Т. Шевченко був лише постаттю загальноросійського революційно-демократичного руху.

Діяльність Т. Шевченка радянський автор розглядає в нерозривному зв'язку з діяльністю російських діячів. Все це робиться штучно і незграбно. Росіяни Чернишевський, Добролюбов, Белінський — старші "брати", вчителі, наставники, вони у всьому розумніші і передовіші. Т. Шевченко й інші українські письменники — молодші "брати", учні і послідовники російських революційних демократів, щонайбільше — їхні однодумці.

Не збереглося ніяких документів про листування, знайомство, а тим більше співпрацю між Т. Шевченком і М. Чернишевським. Проте радянські автори представляють справу так, що вони були найближчими людьми. В. Шпак говорить, що Т. Шевченко "неодноразово зустрічався з Чернишевським та його одно-

думцями". Документальних доказів про такі зустрічі немає. Просто така "зустріч"сьогодні потрібна для бійців ідеологічного фронту, щоб цементувати "дружбу народів".

Ще гірше з В. Белінським. Ось деякі твердження В. Шпака, які стосуються В. Белінського:

"... Він виявляв глибоку повагу до прогресивної культури інших народів.

"... Відомо, що Белінський загалом позитивно ставився до творчості Шевченка".

Шпак зауважує, що Белінський був прибічником клясової боротьби, а це є дуже похвальним з радянської точки погляду.

А насправді В. Белінський був ворогом будь-якої — "прогресивної" чи "реакційної" — української літератури, він не співчував їй, коли ця література була переслідувана російським царським урядом. Свою ворожість до української літератури Віссаріон Белінський (1811-48) виявив у листі до П. В. Анненкова, написаному з Німеччини на початку грудня 1847 року. У цьому листі В. Белінський писав:

"... Наводив я довідки про Шевченка і переконався остаточно, що поза релігіями віра є ні на що не здатною річчю. Ви пригадуєте, що віруючий друг мій говорив мені, що він вірить, що Шевченко — людина гідна і чудесна. Віра робить чудеса — творить людей із слонів і дубин, можливо, і з Шевченка зробить, чого доброго, мученика свободи. Але здоровий розсудок мусить бачити в Шевченкові осла, дурня і негідника, а понад усе гіркого п'яницю, любителя горілки з хохлацького патріотизму. Цей хохлацький радикал написав два пасквілі: один на Государя Імператора, другий — на Государиню Імператрицю. Читаючи пасквіль на себе, Государ реготав і, напевно, справа тим і кінчилась би і дурень не постраждав би за те тільки, що він дурний. Але коли Государ прочитав пасквіль на Імператрицю, то дуже розгнівався, і ось його власні слова: 'допустимо, він мав причини бути мною незадоволеним і ненавидіти мене, але її ж за що?'. І це зрозуміло, коли розміркуєте в чім полягає слов'янський дотеп, коли він скеровується на жінку. Я не читав цих пасквілів, і ніхто з моїх знайомих їх не читав (що, між іншим, доводить, що вони ніскільки не злі, а лише пласкі і безглузді), але певний, що пасквіль на Імператрицю мусить бути обурливо гидкий, з причини, про яку я уже говорив. Шевченка послали на Кавказ солдатом [тут Белінський виявляє свою необізнаність — Л. Л.]. Мені не шкода його: будучи його суддею, я зробив би не менше. Я почуваю особливу ворожість до такого роду лібералів. Це вороги кожного успіху. Своїми зухвалими дурницями вони дратують уряд, роблять його підозрілим, готовим бачити заколот там, де рівно нічого немає, і викликають заходи круті і згубні для літератури і

просвіти. Ось вам доказ. Ви пригадуєте, що в *Современнике* стримано переклад Піччініно (в *Отечественных записках* також), Манон Леско і Леона Леоні. А чому? Одна скотина з хохлацьких лібералів, якийсь Куліш (отаке свинське прізвище!) в *Звездочке* ... журналі, який видає Ішімова для дітей, надрукував історію Малої Росії, де сказав, що Малоросія або мусить відірватися від Росії, або загинути. Цензор Івановський переочив цю фразу, і вона пішла. І не дивно: в дурному і бездарному творі найлегше не додивитися і за нього вклепатися. Проїшов рік і нічого, як раптом Государ дістає від когось цю книжку з відміткою фрази... Але можете уявити, який жах огорнув міністерство і особливо цензурний комітет? Пішли причіпки, помсти, і тут казанський татарин Мусін-Пушкін (жахлива скотина, яка не годилась би і в опікуни кінського заводу) накинувся на переклади французьких повістей, уявляючи, що в них Куліш набрався хохлацького патріотизму, — заборонив Піччініно, Манон Леско і Л. Леоні.

"Ось що виробляють ці скоти, безмозкі ліберали (лібералишки)! Ох, ці мені хохли! Адже барани — а ліберальничають в ім'я галушок і вареників з свинячим салом. І ось тепер писати нічого не можна — все викреслюють. А з другого боку, як і скаржитися на уряд? Який же уряд дозволить проповідувати в пресі відрив від нього області.... І ми позбулися такого цензора [Івановського — Л. Л.] з ласки ліберальної свині [Куліша — Л. Л.], придатної лише на сало". [В. Белинский, *Письма*, т. III, С-Петербург, 1914, стор. 318-320].

Лист В. Белінського яскраво промовистий, говорить сам за себе. А В. Шпак (слідуючи за настановою партії) з царєвого прихильника, шовініста, асимілятора робить революційного демократа, передову людину, під впливом якої нібито розвивалася українська література.

В. Шпак представляє справу так, що закордонні вчені фальсифікують ідейну спадщину Т. Шевченка, а от радянські шевченкознавці зробили все науково обґрунтовано і відповідно до історичної правди. У дійсності справа з радянським шевченкознавством стоїть надто кепсько. На промахи і слабості радянського шевченкознавства вказав покійний академік Олександр Білецький у доповіді 9 березня 1960 року на об'єднаному засіданні наукових організацій в Інституті російської літератури (Пушкінському домі) АН СРСР у Ленінграді. [Доповідь О. Білецького була надрукована у томі *Збірник праць дев'ятої наукової Шевченківської конференції*, вид. Академії Наук УРСР, Київ 1961, стор. 13-25.] О. Білецький говорив тоді:

"Ми приїхали сюди з Києва не для того, щоб вихвалитися своїми досягненнями. Наявність їх не можна заперечувати, але для

вивчення Шевченка (будемо відверті) Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка зробив покищо менше, ніж Пушкінський дім для вивчення Пушкіна... Не можна не захоплюватися досягненнями наших сучасників. Проте не менше, а іноді й більше мене цікавить майбутнє; не стан, а перспективи, не вирішення завдання, а завдання, які ще треба поставити і розв'язати”.

О. Білецький сказав, що основна тенденція більшої частини радянських книжок про світогляд Шевченка — це “тенденція за всяку ціну виправити, вирівняти погляди поета, ‘підтягнути’ його з усіх сил до нашої сучасності. Звичайно, це неможливо, це не вдається”.

О. Білецький вказав на деякі недоречності і фальсифікацію у працях радянських авторів. У дусі вульгарного соціологізму В. Шпак в рецензованій праці говорить про атеїзм Шевченка. Ось що з цього приводу сказав у своїй ленинградській доповіді О. Білецький:

“Особливо легковажно вирішується питання про атеїзм Шевченка... А втім, справа розв'язується не так просто... Майже на кожній сторінці своїх поезій Шевченко звертається до Бога— то з жалями і благаннями, то з прокляттями і погрозами. Справжній атеїст, в якого відсутня ідея ‘Бога’, навряд чи стане так робити... Немає сумніву, що Шевченко, цей упертий ‘богоборець’, переживав у своєму ставленні до релігії складну еволюцію. Хай його Бог не той, якого славило казенне православ'є, хай це якийсь символ ‘правди’, ‘соціальної справедливості’, — все ж таки немає підстав категорично стверджувати, що ідея ‘Бога’ була в нього відсутня, що у нього була якась вироблена атеїстична система. Мораль первісного християнства, що мала в своїй основі чимало демократичних елементів, була Шевченкові... явно симпатична. Шевченко не написав би, як Франко, “Монолог атеїста”. У Шевченка не було яскраво вираженої антихристиянської тенденції, як у автора драматичної поеми *У катакомбах* — Лесі Українки. Але творчість Шевченка спрямована проти тієї релігії, яка є опорою несправедливого соціального ладу. Проте і священик Іван Гус — борець проти римського католицизму, і первісні християни — ‘неофіти’ викликали в нього гаряче співчуття. Питання про ставлення Шевченка до релігії не можна вирішувати однією фразою, не беручи до уваги протиріч, з якими зустрічаємось, вивчаючи шевченківські тексти”.

Говорячи до російських учених, О. Білецький зауважив, що не лише на Україні, але і в російських радянських виданнях невірно тлумачаться окремі аспекти життя і творчості Шевченка. Він говорив:

“... Ось, наприклад, у (російському) *Короткому філософ-*

ському словнику, виданому 1955 року, читаємо: "Шевченко боровся за дружбу російського і українського народів, оспівав 'славного із славних' — Богдана Хмельницького, борця за возз'єднання України з Росією".

"А подивіться текст *Кобзаря*, де там є таке захоплення Богданом Хмельницьким, захоплення укладеною угодою з царем Олексієм Михайловичем? Немає ніде. Шевченко захоплювався Богданом Хмельницьким як борцем за волю українського народу, але сумував з приводу спілки його з російським царизмом, натурально не передбачаючи того, що ми визначили через 300 років після Переяславської Ради".

Іронізує в своїй лєнінградській доповіді О. Білецький і над настирливим намаганням радянських шевченкознавців зробити Шевченка і Чернишевського друзями і однодумцями, довести, що Шевченко розвивався під ідейним впливом Чернишевського. "Чернишевський, — говорив О. Білецький, — ще не встиг виступити на творчий шлях, а Шевченко був уже його послідовником!"

Академік Олександр Білецький був найвищим науковим авторитетом в українському радянському літературознавстві. У лєнінградській промові він вказав на хиби і накреслив основні проблеми шевченкознавства, намагаючися підняти його на вищий рівень. З того часу минуло п'ятнадцять років. За цей період радянське шевченкознавство, на жаль, ніскільки не поправилось, а скотилося до ще більшого занепаду, доказом чого може бути рецензована праця В. Шпака.

ПРО ТАК ЗВАНІЙ РАДЯНСЬКИЙ НАРОД (II)

ВІД "РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ" ДО "РАДЯНСЬКОЇ НАЦІЇ"

Мирослав Прокоп

4

Всупереч запереченням керівників Радянського Союзу і теоретиків національного питання в СРСР, ЦК КПРС виразно прагне до перетворення народів СРСР, що їх офіційно називають радянським народом, на т. зв. радянську націю, себто на гомогенну національну спільноту. Дуже багато говорить про це сам факт, що партійні керівники дозволяють окремим дослідникам, як згадані попередньо І. Кислицин, І. Яшкин, Ф. Филин та ін., висувати погляд, що сучасний радянський народ це вже на ділі радянська нація, бо в умовах регламентованого суспільства, де все підпорядковане контролю партії, такі теорії не появляються стихійно. Навпаки, цим шляхом ЦК КПРС наче перевіряє ґрунт, хоче побачити реакцію неросійських народів, відчуті силу їхнього опору. Бо і Москві і тим народам прекрасно відоме, що під ширмою радянського народу, а ще більше радянської нації, що мала б утворитися в майбутньому, криється не що інше, як намагання тотально зрусифікувати неросіян і влити їх в одну російську націю або, як твердить І. Дзюба у праці *Інтернаціоналізм чи русифікація?*, суть концепції радянського народу в тому, щоб "обґрунтувати й виправдати широко розгорнений курс русифікації".

Ще більше про це говорить ведена у щоденному житті інтеграція народів СРСР в одну, покищо ще багатонаціональну спільноту. Її кінцевою метою є також злиття народів і національностей Радянського Союзу у спільноту з одною культурою, мовою, традиціями, отже усім, що творить націю. Особливим виявом цієї політики є плянове і послідовне перемішування

Перша частина цієї статті була надрукована у попередньому числі нашого журналу. — Редакція.

населення в СРСР, зокрема поселення росіян у неросійських республіках. Таким чином між 1959 і 1970 роками зріс відсоток росіян серед населення України з 16,9% до 19,4, Білоруси з 8,2 до 10,4, Молдавії з 10,2 до 11,6, Латвії з 26,6 до 29,2, Естонії з 20,1 до 24,7. Число росіян зросло за ці роки також у середньоазійських республіках СРСР, наприклад, у Казахстані з 3,9 до 5,5 млн, хоч відсотково це зростання менше разуче з уваги на високий природний приріст тих народів, що рівноважить російську колонізацію. При тому росіяни поселюються головним чином у містах неросійських республік. Так, отже, за переписом населення 1970 року, росіян в Україні було 9,1 млн (у 1959 році 7 млн), але з цього числа аж 7,7 млн, себто 84,5% жили в містах України! Подібне становище в інших республіках, де з усіх поселених у них росіян жили в 1970 році у містах Білоруси 81,9%, Узбекистану 89,0, Казахстану 69,1, Грузії 82,7, Азербайджану 92,2, Литви 84,9, Молдавії 77,0, Латвії 79,7, Киргизії 65,9, Таджикиї 93,7, Вірменії 79,4, Туркменії 95,6, Естонії 89,2.

Засилля росіян у містах неросійських республік ставить їх там в упривілейоване становище, а рівночасно калічить місцеві народи. При цьому, взагалі якщо йдеться про ступінь урбанізації окремих народів СРСР, і тут росіяни стоять у позиції нації-геґемона. Якщо в цілому СРСР росіяни живуть на 68% у містах, інші народи відповідно мають такий відсоток міського населення: українці 48,5, білоруси 43,7, узбеки 24,9, казахи 26,7, грузини 44,0 азербайджанці 39,7, литовці 46,7, молдавани 20,4, лотиші 52,7, киргизи 14,6, таджики 26,0, вірмени 64,8, туркмени 31,0, естонці 55,1.¹

У світлі цих даних не доводиться говорити про рівний ступінь розвитку, що його нібито досягли в СРСР різні народи та республіки. Уявна рівність тих народів, що мала б творити основи для існування радянського народу, ще більше порушена, коли йдеться про стан вищої освіти і число наукових робітників окремих народів СРСР. Про це говорить таблиця ч. 1.

З наведеної таблиці видно, що в порівнянні з іншими народами СРСР, що мають свої союзні республіки, росіяни мають (за винятком грузинів і вірменів) найвищий відсоток студентів та багато вищий відсоток наукових робітників та аспірантів, ніж їхній відсотковий уділ у населенні СРСР, який становить 53,3% (українців — 16,9%). Вищу освіту мають зокрема росіяни, що живуть у неросійських республіках й обіймають там керівні посади в партійному і державному апаратах.

1. Ці і попередні дані взяті або обчислені на підставі довідника *Итоги всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. IV, Москва, 1973.

Таблиця ч. 1

Студенти вищих наукових закладів і наукові робітники народів СРСР 1970-73 у відсотках²

	1970	1973		у тому ч.	
	студен- ти	науро- ві ро- бітники	докто- ри	канди- дати наук	аспі- ранти
росіяни	59,5	67,7	55,7	59,6	61,8
українці	13,5	10,8	9,7	11,5	12,4
білоруси	2,8	2,0	1,7	2,2	2,7
узбеки	3,3	1,3	1,4	1,9	2,7
казахи	2,2	0,9	0,8	1,1	2,0
грузини	1,9	1,9	3,9	2,3	1,7
азербайджанці	1,8	1,4	2,5	2,0	1,8
литовці	1,1	0,9	0,7	1,2	1,1
молдавани	0,7	0,2	0,2	0,4	0,5
лотиші	0,5	0,6	0,5	0,7	0,6
киргизи	0,6	0,2	0,2	0,3	0,4
таджики	0,6	0,2	0,3	0,4	0,5
вірмени	1,8	2,1	3,6	2,4	2,2
туркмени	0,5	0,2	0,2	0,3	0,5
естонці	0,4	0,5	0,7	0,7	0,5

Дискримінація неросійських народів та упривілейоване становище росіян виявляється також у тому, що у всіх неросійських республіках існують російські школи, преса, культурні установи, але таких привілеїв не мають ті народи в РРФСР. Щобільше, у російських школах неросійських республік учаться також діти місцевого населення та інших неросіян, і сітка таких шкіл постійно зростає. Поширені також у номінально неросійських школах тих союзних республік паралельні класи з російською і неросійською мовою навчання, головне у балтицьких та середньоазійських республіках. У Латвії в таких двомовних школах вчилася в 1960-их роках одна третина дітей. Від того ж часу в Чувашії діти вчаться виключно російською мовою в усіх школах, починаючи від п'ятої класи. Те саме в Чечено-Інгуській та Комі АРСР. На Україні також, а ще більше в

2. Народное образование, наука, культура в СССР. Статист. сборник. Москва, 1971; Вестник статистики ч. 4, 1974; Итоги всесоюзной переписи населения 1970 года т. IV, Москва, 1973.

Білорусі постійно зростає число російських шкіл, навіть найнижчого ступня, а більшість університетів і технікумів переведені на російську мову. Тій самій меті служать офіційно пропаговані мішані подружжя з великою участю росіян. У другій половині 1960-их років у містах України було мішаних подруж 26%, у Ризі 35,5%, а у Вільні 37,6%.³

Всупереч заповненням діячів КПРС про вирівняння класової структури народів СРСР, що мало б зумовлювати існування суцільного радянського народу як багатонаціональної спільноти людей, різниці у класовій структурі тих народів разюче великі. Про це говорить таблиця ч. 2.

Ця таблиця розкриває відмінну класову структуру, з одного боку, росіян, а з другого — неросійських народів СРСР. Особливо це видно у співставленні міського та сільського населення поодиноких народів й у кількості робітництва. За винятком Естонської РСР, Російська РФСР має найвищий відсоток робітників і найнижчий відсоток колгоспників. Якщо ж йдеться про робітників усіх галузей, також промислових, російської національності в РРФСР, то тут росіяни випереджають усі інші народи СРСР, що мають свої союзні республіки. У цьому відношенні Українська РСР була в 1959 році на шостому місці, якщо йдеться про число робітництва, але наше становище було багато гірше, коли взяти до уваги робітників української національності в УРСР, зокрема тих, що працювали у промисловості. Хоч робітництво творило тоді 41% населення УРСР, українців серед них було тільки 34%, а працюючих у промисловості лиш 15%. Випереджали нас тоді щодо промислового робітництва у своїх республіках, крім росіян, також лотиші, вірмени й естонці.

Немає рівності між народами СРСР також за критерієм їхнього членства в КПРС. Росіяни мають вищий відсоток серед членів партії (аж 61,0) від їхнього відсотка серед населення СРСР (53,3%). Тут з ними можуть рівнятися з народів, що мають свої союзні республіки, тільки грузини. Усі інші мають менше членів КПРС, ніж це відповідало б їхньому відсотковому уділові серед населення СРСР. Наприклад, українці творили в 1970 році 16,9% населення СРСР, а їхній уділ у КПРС становив 15,9%. Ще більш важливе те, що росіяни обіймають найбільш вирішальні позиції в партії, головне в апаратах ЦК КПРС, а також і союзних республік,

3. М. Куличенко, *Национальные отношения в СССР и тенденция их развития*, Москва, 1972, стор. 499-500; А. И. Холмогоров, *Интернациональные черты советских наций*, Москва, 1970, стор. 87; В. І. Наулко, *Етнічний склад населення Української РСР*, Київ, 1965, стор. 110.

Таблиця ч. 2.

Класова структура населення союзних республік на 1959 рік у відсотках⁴

республіки	усе населення				основна корінна національність			
	робіт-ники і служ-бовці	із них робіт-ники і служ-бовці	кол-госп-ники та інші	робіт-ники і служ-бовці	з них робіт-ники у тому числі в про-мисло-вості	служ-бовці	кол-госп-ники та інші	робіт-ники і служ-бовці
Російська	76	54	22	24	54	76	24	22
Українська	58	41	17	42	34	47	53	13
Білоруська	51	35	16	49	31	43	57	12
Узбецька	57	40	17	43	27	35	65	8
Казахська	79	58	21	21	44	60	40	16
Грузинська	56	32	24	44	22	45	55	23
Азербайджанська	57	35	22	43	24	39	51	8
Литовська	56	40	16	44	34	48	52	14
Молдавська	32	21	11	68	13	17	83	4
Латвійська	73	51	22	27	46	65	35	19
Киризька	58	40	18	42	22	30	70	4
Таджикська	46	30	16	54	18	26	74	8
Вірменська	62	40	22	38	38	60	40	17
Туркменська	58	37	21	42	22	31	69	5
Естонська	79	55	24	21	51	73	27	19

4. Ю. В. Арутюнян, Соціальна структура сільського населення ССРСР, Москва, 1971. Цит. у Л. М. Дробижєва "Сближеніе народів ССРСР в условиях завершення строительства социализма" у збірній праці п. н. ССРСР — великое содружество народов-братьев, Наука, Москва, 1972, стор. 250.

а в самому центрі влади, в секретаріаті ЦК КПРС, були в 1975 році люди виключно російської національності.⁵

Панівне становище росіян віддзеркалюється, врешті, й у числі друкованої літератури російською мовою. Свідчення про це дає таблиця ч. 3.

Таблиця ч. 3.

Книжкова і газетна продукція мовами народів СРСР у 1973 році у відсотках⁶

мова	книжки і брошури, друкovanі одиниці	періодичні і продовжувані видання, в тому ч. журнали /без газет/	газети /число одиниць/	річний тираж газет
російська	80,4	85,4	62,3	80,7
українська	3,9	2,9	20,0	7,8
білоруська	0,6	0,5	1,6	0,8
узбецька	1,2	0,5	1,9	1,7
казахська	0,8	0,5	1,9	0,8
грузинська	1,9	1,6	1,5	1,5
азербайджанська	1,2	1,4	1,2	0,9
литовська	1,6	1,7	1,0	0,9
молдавська	0,7	0,3	0,8	0,6
лотиська	1,4	0,8	0,6	0,6
киргизька	0,5	0,3	0,6	0,3
таджикська	0,4	0,2	0,6	0,4
вірменська	1,0	1,0	1,0	0,8
туркменська	0,4	0,2	0,2	0,3
естонська	1,8	1,6	0,3	0,6

Наведені в таблиці числа друкованого слова мовами народів СРСР треба розглядати, пам'ятаючи, що росіяни творять 53,3% населення Радянського Союзу, але мають понад 80% друкованих російською мовою книжок, брошур, журналів та тиражу російськомовної преси. У порівнянні з цим українською мовою (а українці — це майже 17% населення СРСР) друкується тільки 3,9% книжок і брошур та 2,9% журналів і продовжуваних видань. Слід мати на увазі й той факт, що левина частина цих публікацій україн-

5. Z. Katz, R. Rogers, F. Harned, Handbook of Major Soviet Nationalities, New York-London, 1975, p. 449.

6. Обчислено на підставі Народное хозяйство СССР в 1973 г., Москва, 1974.

ською мовою — це безвартісна т. зв. політична література (промови вождів та ін.) наскрізь макулятурного типу. Те, що українською мовою виходить 20,0% газет, може створювати ілюзію рівності. Насправді так не є, бо річний тираж тих газет становить тільки 7,8% тиражу всієї преси, що друкується в СРСР. Подібне становище й з мовами інших неросійських народів, за винятком балтійців і грузинів.

Нерівність між народами СРСР у згаданих ділянках життя посилюється тим, що КППС прагне до послаблення національних відмінностей неросійських народів і зміцнення усього, що зближує їх з Росією. Звідсіля постійна війна КППС проти історії, традиції, культурної спадщини, мови неросійських народів шляхом їх фальшування або замовчування визвольної боротьби проти царату і радянського режиму, обвинувачення їх у т. зв. бужуазному націоналізмі (таких закидів проти росіян не висувують навіть тоді, коли вони проповідують найбільш шовіністичні теорії вищости, доведені до меж расизму), а також проповідування поглядів про нерозривну єдність неросійських народів з Росією, про їх культурну залежність від неї, про начебто безкорисну допомогу російського народу іншим і под. Такі теорії мають приводити до утворення комплексу меншевартості серед неросійських народів і рабської підлеглості Росії.

Існують також далі великі різниці між республіками СРСР у темпі розбудови їхньої промисловости і характеру їхнього народного господарства взагалі. Тут чимало елементів, що вказують на взаємини між Росією й іншими республіками на принципах колоніальної залежності провінцій від метрополії. Виразною є дискримінація неросійських республік у галузі капіталовкладів, ще більш разючим є те, що вони не диспонують нагромадженими в їхніх республіках капіталами, що передаються у всесоюзний бюджет і там розподіляються центральною владою без участі органів влади союзних республік. Це стосується також економічного планування та розміщення промисловости. Хоч середньоазійські республіки творять основну базу для вирощування бавовни, а Узбекистан посідає у продукції бавовни друге місце у світі, 83% бавовняних тканин виробляється в РРФСР (1969).

5

Політика інтеграції народів СРСР з метою творення радянського народу ведеться на ділі від ранніх років радянської влади. Її головними рисами є, з одного боку, постійне звуження прав союзних та автономних республік шляхом щораз далі посуненої централізації управління в партійному, державному,

господарському апаратах, у галузі науки, культури, обмеження національно-культурного розвитку неросійських народів і, з другого боку, русифікація. Обидві напрямні політики КПРС стали ясні вже в 1930 роках, за перших п'ятирічок та індустріалізації, і в 1940-их роках, у зв'язку з відбудовою народного господарства після війни.

Короткотривала десталінізація привела до частинної децентралізації управління державою і позначилася т. зв. поширенням прав союзних республік у 1955 і наступних роках. Висловом цього стало утворення республіканських міністерств освіти й юстиції, передання до компетенції урядів союзних республік затвердження плянів виробництва і розподілу усіх видів промислової продукції, виготовленої підприємствами республіканських міністерств і промислової кооперації, дозвіл радам міністрів союзних республік диспонувати значною частиною продукції, одержаної вище призначеного пляну. Союзним республікам дано тоді також деякі права в галузі праці, заробітної платні і сільського господарства, які до того часу належали союзним органам, також у ділянці культурного будівництва.

Але вже в 1958 році прийшов поворот до централізації. Його виправдували появою т. зв. місництва, себто намаганням неросійських народів на ділі поширити права їхніх союзних республік. Згідно з обвинуваченнями ЦК КПРС і йому підлеглих органів, місництво виявилось м. ін. у галузі народного господарства (розбудова місцевої промисловости, капіталовкладки, бюджетування, диспозиція фондами і ін.), в розміщенні кадрів (намагання неросіян призначати на пости в своїх республіках власні національні кадри і таким чином обмежувати наплив російських елементів), у культурній та видавничій політиці, в галузі мови, історичних дослідів, реабілітацій невинно знищених національних діячів та їх творів і под. Напади на місництво були швидко поширені на боротьбу проти виявів у неросійських республіках "ревізійнізму", "націонал-комунізму" (головним чином після угорської і польської революцій 1956) та "буржуазного націоналізму". У самій Росії наступу проти таких ухилів не було.

Поворот у бік централізму і наступ на неросійські народи посилювався після XXII з'їзду КПРС у 1961 році, у зв'язку з наголошуванням політики т. зв. злиття націй. Висловом цього курсу стала економічна реформа 1965 року, тобто повернення до галузевого комплексного принципу управління народним господарством замість територіального. Це значно звузило права урядів союзних республік, з яких впродовж 1966 — 67 років вилучено важливіші міністерства шляхом перебудови їх на союзно-республіканські (міністерства освіти, охорони громадського порядку, будівництва, сільського будівництва). У

1967 році утворено союзно-республіканські міністерства підприємств важкої промисловости та промислового будівництва. Залишені республіканські міністерства приречено на поступовий занепад, чому сприяли їх обмежені права, недостача фондів і кадрів, зростаюча сила союзно-республіканських та союзних міністерств і проповідь в офіційних публікаціях поглядів про потребу творення економічних районів без огляду на кордони республік (В. Кистанов) або про те, що для дальшого розвитку СРСР потрібний перехід до унітарної держави. (П. Семьонов, І. Кислицин).

Уже в першій половині 1960-их років централізацією охоплено також організацію науки, мовляв, науково-технічна революція вимагає посилення єдності керівництва. При кінці 1962 року Державні комітети при Раді міністрів СРСР для справ промисловости перебрали на себе керівництво науково-дослідними та конструкторськими організаціями у цілому СРСР. У квітні 1963 року ЦК КПРС доручив Академії наук СРСР керувати, тобто взяти під свій контроль дослідні праці, що ведуться в СРСР у галузі природничих та суспільних наук, чим зведено академії наук союзних республік до ролі відділів АН СРСР. (РРФСР, хоч також союзна республіка, власної АН не має, її ролю виконує АН СРСР). Тоді також утворено Державний комітет Ради міністрів СРСР для справ науки і техніки. Централізм переміг і в галузі шкільництва та юстиції. У 1966 році усі важливі вузи СРСР переведено у відання Міністерства вищої і середньої освіти СРСР, а в серпні 1970 року утворено союзно-республіканське міністерство юстиції з його органами в союзних республіках. Республіканські міністерства юстиції були ліквідовані.

6

Концепція радянського народу, що служить ширмою для політики державної та етнічної уніфікації СРСР, розходиться з основними тенденціями суспільного розвитку в самому СРСР і поза ним. Намагання ліквідувати окремі нації Радянського Союзу (звичайно, за винятком російської) і перетворити їх на якусь безнаціональну амальгаму, є утопією. Немає сумніву, що цього свідомі також керівники КПРС, і тому їхня політика спрямована на ділі на творення не безнаціонального суспільства, а поширеної коштом інших народів російської нації.

Варто згадати, що теоретики національної політики КПРС приписують твердження про ламання національних перегород, про зникання національних відмінностей та про злиття націй Ф. Енгельсові. Однак він говорив не про злиття і зник націй, а про взаємозалежність розвинених націй в умовах соціалізму. Жоден

народ добровільно не зрікається своїх національних рис і не розчиняється в іншому народі, хоч за нашої доби й зростає співпраця окремих народів на принципах добровільности. Там же, де існує намагання насильно позбавляти народи їх окремішности, їх мови, культури, історичної традиції і політичної незалежности, як це діється в СРСР, там росте опір і самооборона загрожених народів. У такому пляні концепція радянського народу, що під етикеткою майбутньої безнаціональності має привести неросійські народи СРСР до втрати їхнього національного обличчя на користь російської національності, є антинародна, антиісторична й антинаукова. Її можна накидати неросійським народам СРСР тільки засобами тиску бюрократичної машини тоталітарної держави. Як ідеологічна категорія — концепція радянського народу ворожа інтересам неросійських народів, вона по суті шкідлива також російському народові, за винятком хіба його шовіністичних елементів, які імперіялістичні підбої і панування над іншими народами ставлять над такими цінностями, як політична і соціальна свобода власного народу.

Виглядає, що імперіялістичні елементи серед росіян (а з них не від сьогодні рекрутується керівна верхівка Росії) занепокоєні зростанням неросійських народів, силами їхнього опору і прагнення до незалежности або такими явищами, як подиву гідна популяційна динаміка середньоазійських народів, яка виявилася зокрема між переписами населення в СРСР 1959 і 1970 років і ставить перед росіянами перспективу, що вони можуть стати меншістю в СРСР. За таких умов концепція радянського народу може таким російським колам здаватися єдино спасенною. Мовляв, засобами тиску та переконуванням, що в умовах "соціалізму" чи "комунізму" національне питання втрачає значення, бо всі народи і так ідуть до "єдности", можна буде врятувати єдність імперії чи навіть зробити її етнічно гомогенною.

Зайве переконувати, що на довшу мету такі сподівання не витримають проби життя. Бо, як вчить історія Росії хоч би тільки 20 сторіччя, відосередні, самостійницькі рухи у ній постійно відроджуються. Рівночасно зростають національні протиріччя у цілому соціалістичному бльоці та в комуністичних партіях поза цим бльоком. За таких умов концепція радянського народу не має даних стати цементом, який зарівнює щілини і щораз глибші розколини в імперіяльній будівлі. Антагонізуючи національні прагнення неросійських народів, вона радше поглиблює існуючі протиріччя.

Вкінці треба сказати, що "радянський народ" не витримує проби життя як соціально-політична спільнота людей. Радянське суспільство — це суто клясове суспільство з глибокими соціально-економічними та політичними протиріччями, з

разючими різницями у життєвому стандарті, політичних правах та привілеях. Це, з одного боку, правляча партійна і державна бюрократія (що сьогодні вже має спадщинний характер), а з другого — мільйони селян, найбільш упослідженої в СРСР класи, до 1975 року прив'язаної до землі, робітників та трудової інтелігенції. У цей класовий двоподіл радянського суспільства не вніс серйозних змін також процес урбанізації, що, згідно з проповідуваною в СРСР доктриною, мав би затерти соціальні різниці між селом і містом. У такому плані фальшивою, отже, є й претенсія керівників КПРС начебто у формації, що її вони назвали радянським народом, забезпечується соціально-політична рівність громадян Радянського Союзу.

ПРЕСА УРСР СЬОГОДНІ

Роман Шпорлюк

Чи варто читати газети і журнали, які виходять під теперішню пору в УРСР? Власне тепер, коли ці видання так мало цікаві для читача, що закуштував кращої літератури і кращої журналістики у недавньому минулому?

Наша довідка написана у переконанні, що пресу УРСР слід читати. Перш за все, попри теперішню реакцію (чи буде вона, однак, вічною?), радянські газети залишаються практично найповнішим джерелом інформації про партійну "лінію", про курс, якого тримається партія в політиці, культурі, економіці. Матеріали самвидаву, попри їхню виняткову вартість, є лише фрагментарним джерелом. Читаючи офіційну *Літературну Україну*, ви дістанете другий бік картини теперішнього стану літератури на Україні, який досконало доповнює усе те, що пишуть "дисиденти": колись *Літературна Україна* була просто поганою літературною газетою, і здавалося, що вже нема куди йти в напрямі гіршого. Ми помилилися: теперішня *Літературна Україна* просто перестала бути літературною газетою. І хоч справи такі погані, авторові цієї статті здається, що кожен, хто цікавиться долею української культури, повинен цю газету систематично переглядати. Не говоримо вже про людей, які професійно цікавляться літературною і взагалі культурною проблематикою.

Усе сказане відповідно стосується істориків й *Українського історичного журналу*, філософів та соціологів і журналу *Філософська думка* тощо. Думаємо також, що українські математики, фізики, хеміки можуть з користю для себе, і особисто і професійно, читати українські наукові журнали з своїх дисциплін.

Зовсім не підлягає сумніву, що обов'язком журналістів і публіцистів є читати *усе*, що там пишуть. І писати про читане, не чекаючи, поки про те напише *Нью-Йорк Таймс* або *Новое Русское Слово*: про деякі справи вони не напишуть.

З преси УРСР можна багато довідатися не тільки про те, чого прагнуть її видавці, але й про суспільство, в якому ця преса діє, яке вона інформує, хоч і як критично ми на цю інформацію дивилися б. Хто хоче мати про що говорити з людьми "звідтіля", той повинен знати з першої руки, які джерела інформації там функціонують. Врешті, багато матеріалів можна використати для

власної професійної освіти, поширення знань з суміжних ділянок тощо.

Для студентів, які знають українську мову, преса УРСР становить цікаве додаткове джерело до історії, політики, суспільства, культури не лише України. Використовуючи її, студент чи науковець має змогу внести щось нове, показати якийсь свіжий аспект загальнорадянської проблематики. З власного досвіду, як викладач, знаю студентів, яким знання власне української мови і вміння нею користуватися при писанні семінарних і дослідних праць допомогло здобути вищі оцінки, а часом і стипендії. Серед наукової молоді у ділянках історії, політики Східної Європи та Росії і СРСР все більше вивчають українську мову. І дивна річ: іноді таке трапляється, що студенти українського роду записуються на курс української мови — якої їх навчили батьки, — сподіваючись отримати легким коштом оцінку "А", але курс занедбують, а то й не кінчають, таки не опанувавши української наукової і літературної термінології, а їх американські товариші, хоч говорити, розуміється, завдяки курсові вільно не вміють, можуть все таки використовувати українські статистичні праці, історичні монографії, наукову періодику. Для практичних американців, які тепер вчаться в університетах з наміром спеціалізуватися на радянських справах професійно, не тільки в науці, але й як службовці, бізнесмени, перекладачі — справа є ясна: їхньому поколінню вже не досить буде знати російську мову, щоб стати знавцем такої чи іншої проблеми в СРСР; нове покоління мусить показати, що воно краще підготоване від покоління батьків; що воно бачить речі, яких батьки не знали або не розуміли. Через це власне помічається зріст зацікавлення українською, польською (бо історикам, економістам, політологам Східної Європи і Росії польську мову треба знати), білоруською, тюркськими мовами тощо, серед студентів-аспірантів родом не звідтіля. Тим, хто підозріває за цим зростаючим інтересом якісь провокації, змови і тому подібне, треба просто сказати: СРСР є світовою потугою; внутрішні події там (хай це буде арешт поета, такий чи інший врожай пшениці, промова провінційного партійного керівника) відразу мають відгомін у світі. Світ буде прагнути знати все більше про все, що там діється, так само, як світові цікаві демонстрації американських студентів, погляди губернатора штату Алябама чи бюджет міста Нью-Йорку.

Підкреслюючи потребу інформувати світ про сучасну Україну, не маємо на увазі лише політичну проблематику: думаємо, що преса УРСР може бути й вартісним джерелом інформації про здобутки вчених, мистців — і про такі здобутки варто інформувати далі тих, що не знають української мови.

Такі власне міркування спонукали автора цієї статті написати її у формі довідки-анотації до каталога радянської преси на 1976 рік, за яким можна передплатувати також українські видання. (Читачам, що зацікавлені українськими науковими журналами, рекомендуємо гарвардський українознавчий піврічник *Рецензія*, в якому систематично друкуються фахові огляди окремих радянських періодичних видань. Своєрідним введенням до української радянської преси є також англomовний *Дайджест оф совет юкреньен пресс*).

Автор свідомий того, що сама концепція цієї статті може в декого викликати заперечення, мовляв, чи доцільно рекомендувати читати радянську пресу, в якій так багато неправди, і чи не може це наразити на небезпеку комуністичної пропаганди незорієнтованих, головню молодих людей. На це можна відповісти так: у західніх країнах, зокрема в США чи в Канаді, книгарні переповнені виданими в СРСР творами Маркса, Енгельса, Леніна, Троцького, Сталіна, отже кожна людина, значить, також молодий український студент, може їх читати. Таку лектуру поручають йому також під час його університетських студій. Досвід повчає, що якраз молоді українці, які з хати, з курсів українознавства, чи з молодечих організацій, винесли підставове знання про СРСР і головню про становище в Україні, є найбільш забезпечені перед тим, щоб безкритично прийняти те, що пише радянська преса. Крім того, ці молоді люди мають змогу читати також українську еміграційну пресу і літературу, а також публікації англійською, французькою, німецькою чи іншими мовами даної країни, в яких критично оцінюється становище в комуністичних країнах. Вкінці: якраз між країнами комуністичної диктатури і демократичними суспільствами є та різниця, що демократії не ставлять побіч своїх громадян цензорів, які кажуть їм що вільно, а чого не можна читати. Автор цієї статті, поручаючи читати радянські видання, вповні свідомий того, що в сучасній Україні не могла б появитися стаття, в якій радили б громадянам СРСР читати *Сучасність*, *Українського історика*, *Свободу* або *Нью-Йорк Таймс*, *Ле Монд*, *Ді Вельт*. Алеж у цьому власне різниця між "ними" і "нами".

Отже, що може мешканець західніх країн передплатити з УРСР, з дозволу всесоюзної фірми "Международная книга"?

ГАЗЕТИ

Перш за все, у найновішому, як і в попередніх його виданнях, каталозі представлено основні, але не всі, республіканські газети. Серед них є три щоденники, точніше — газети, які виходять шість разів на тиждень: орган партії й уряду, *Радянська Україна*, *Робітнича газета*, і *Сільські вісті*. Дві останні є газетами ЦК КПУ,

призначеними відповідно для ширших кіл міських і сільських читачів. Річна передплата на ці видання становить 12 доларів. До категорії щоденників належить також *Молодь України* (5 чисел тижнево), орган комсомолу республіки, (річна ціна 10,80). *Молодь України* має близько 800 тисяч тиражу і таким чином є найбільш поширеною українською газетою, крім дитячих. Але вона не є найбільш популярною газетою в УРСР: найбільше поширення в УРСР мають московські газети *Правда*, *Известия*, *Комсомольская правда* й ін., що їх друкують фототелеграфом і з матриць у Києві, Львові, Харкові, Одесі. Жодна інша щоденна українська газета з УРСР не є приступна за кордоном, можливо, також поза межами УРСР в інших республіках. Серед таких важливіших газет, яких не можна вивозити за кордон, є київські *Вечірній Київ*, *Київська правда*, *Молода гвардія*, харківські *Соціалістична Харківщина*, і *Вечірній Харків*, одеська *Чорноморська комуна*, львівська *Вільна Україна*, тернопільське *Вільне життя* та всі інші провінційні газети України.

Культурна газетна періодика представлена трьома півтижневиками, які виходять у Києві: *Літературна Україна*, *Культура і життя* та *Радянська освіта*. Дві перші коштують по 8,40 дол. на рік, остання — 7,20.

До цієї групи газет належать також *Друг читача* і *На екранах України* (тижневики, які за кордони СРСР не виходять і в каталог не включені) Виданням, яке заслуговує, щоб його краще знали, є *Спортивна газета*; еміграційні українські газети про спорт пишуть дуже мало, а нам здається, що молоді було б цікаво читати про успіхи київських футболістів. Про це пишуть у *Спортивній газеті*. Виходить вона три рази на тиждень тиражем 300 тис., коштує 8,40 дол. річно. Тижневик *Патріот Батьківщини* є органом республіканської управи Товариства сприяння армії, авіації і флоту (річна передплата 3,60). Усі військові газети на території України виходять російською мовою. Остання спроба відновити вихід українськомовних військових газет після їх ліквідації в 1938 році була в 1944-45 роках, коли газета Київської військової округи виходила і по-російському і по-українському. Можливо, ця спроба була у зв'язку з створенням тоді наркомату оборони УРСР. Останньою з газет УРСР, які можна передплатити, є дитячий тижневик (4 сторінки малого формату) *Зірка*. Коштує вона всього 2,20 дол. річно; більше, певне, вона й не варта, хоч особам, які професійно цікавляться вихованням і проблемами молодого покоління на Україні, це видання слід докладно студіювати. Тираж *Зірки* ще наедавно тому перевищував два з половиною мільйони, останньо знизився до 2,3 млн.

Поруч українських існують паралельні російські газети, які інколи подають інформації, що їх не знайти в українських виданнях. Тому люди, що систематично слідкують за окресленою проблематикою сучасної України, докладно читають *Правду України* і *Комсомольское знамя*, а також головні провінційні газети, наприклад, *Красное знамя* (Харків), *Социалистический Донбасс* (Донецьке), *Днепр вечерний* і *Днепровская правда* (Дніпропетровське), *Знамя коммунизма* (Одеса), *Львовская правда*. (Російські провінційні газети, як й українські, лише випадково потрапляють за межі СРСР, коли туристам їх вдається вивезти. Від 1976 року обласні газети Москви і Ленінграду стають приступними у передплаті. У тридцятих роках можна було отримувати за кордоном і харківські, й одеські, і дніпропетровські часописи).

БАГАТОТИРАЖНІ ЖУРНАЛИ

Огляд журнальної періодики почнемо від популярних, великотиражних видань. У цій групі українськомовні видання представлені ілюстрованим тижневиком *Україна* (тираж 332 тис.), двотижневиком *Перець* (2 850 000 примірників) і двома місячниками: *Ранок* і *Радянська жінка*. *Ранок* видає комсомол, і журнал орієнтується на молодіжну аудиторію, у тому числі на молодих робітників (тираж відносно малий: 172 тис.). *Радянська жінка* є другим за тиражем виданням України: щомісяця друкує майже два мільйони примірників. Журнал заслуговує на увагу з огляду на зміст (родина, соціальні проблеми, побут) і на популярність. У передплаті ці журнали коштують; *Україна* 15,60 дол. річно (52 чисел), *Перець* 5,40 дол., *Ранок* — 4,80, *Радянська жінка* — 4,20 на рік.

Теоретично, до масової преси належать науково-популярні журнали. Українською мовою виходять два такі місячники. *Знання та праця* є молодіжним журналом з тиражем у межах 40-50 тисяч примірників. Російською мовою в Москві видають три журнали цього типу з тиражами, відповідно, 500-600, 230-270 і 1305-1700 тис. (1970 рік). Казахською мовою журнал, аналогічний українському, друкував 113-124 тис. (у тому ж 1970 році); імовірно тираж з того часу зріс. *Наука і суспільство* є журналом для дорослих. Його тираж (у межах 60-65 тис.) не тільки далеко поступається таким російським, як *Наука и жизнь* (3 мільйони), але й узбецькому (400 тисяч ще 5 років тому), литовському (180-205 тисяч 1970 року) тощо. Низькотиражність української науково-популярної преси (при одночасній популярності *Радянської жінки* чи *Перця*) навряд чи можна пояснити лише урядовою дискримінацією. У кожному разі *Наука і суспільство* є зовсім цікаве видання і заслуговує, щоб його більше знали. Ціна: 6,60

річно. (*Знання та праця* коштує 4,80 дол. за 12 чисел). Відносно малим накладом виходить також *Старт*, єдиний спортовий журнал на Україні (65-75 тис.); він приступний за кордоном, ціна 6 доларів.

Журнали для дітей також належать до найбільш популярних, і це підтверджують дані про українську періодику. *Малютко*, для дошкільних дітей має тираж понад 700 тисяч (у другій половині 1975 піднесено до 835 тисяч, на як довго — не знаємо); *Барвінок*, журнал для молодших школярів, тепер друкує біля 560 тис., але мав періоди, коли наближався до 650 тисяч; *Піонерія* друкує дещо понад 200 тисяч. Крім українського видання, *Барвінок* і *Піонерія* виходять також російською мовою, при чому російське видання (*Барвінок*) має тираж 830 тисяч (Російська *Пионерия* утримується на рівні 100-120 тисяч). Отже, коли редактор *Барвінка* Б. Чалий заявляє у пресі, що його журнал має півтора мільйона тиражу, треба пам'ятати, що лише 40% з того числа є українською мовою. У передплаті *Барвінок* коштує 3,60 дол., а *Малютко* і *Піонерія* по 4,20 річно.

ЛІТЕРАТУРНІ ТА МИСТЕЦЬКІ ЧАСОПИСИ

У дальших частинах цієї довідкової статті розглянемо журнали за групами, починаючи від літературних, далі оглянемо мистецькі, педагогічні, видання з гуманітарних наук, суспільних, врешті, політичну періодику. Окрема кляса видань з природничих і точних наук і журнали індустриальні та сільськогосподарські закінчать наш огляд.

В Українській РСР виходить 5 українськомовних літературних місячників: три в Києві, по одному в Харкові та Львові. Київські журнали такі: *Вітчизна*, яка публікує сучасну літературу, журнал комсомолу *Дніпро* та *Всесвіт*, присвячений перекладам та інформації про закордонне культурне життя. (Не треба пояснювати, що робиться це в дуже ортодоксальному дусі). Харківський *Прапор* і львівський *Жовтень* не спеціалістові виглядають як зовсім провінційні видання. Для повного образу офіційного літературного життя їх, однак, треба також уважно вивчати. Навіть *Донбас*, двомісячник з Донецького, в якому публікують в основному російськомовні твори, а частину тексту по-українському, може для спеціаліста дати щось вартісне.

Українські радянські літературні журнали відзначаються низькими тиражами не тільки у порівнянні з московськими, але також і провінційними російськими журналами, такими, як *Волга*, *Сибірские огни*, *Урал*. Також узбецький, казахський (175 тис. у 1970 році) і татарський письменницькі часописи мають кожен більше читачів, ніж будь-який український літературний журнал. Чи це може, бібліотеки бойкотують (заризикуємо згодом, що

більше українських бібліотек передплачує *Сибирские огни*, ніж харківський *Прапор*; чи нецікаво широким читачам, чи це якась інша причина цього браку читачів — не знаємо. У передплаті *Вітчизну* і *Всесвіт* можна мати за 11,40 дол., *Дніпро*, *Жовтень* і *Прапор* за 9,60, а *Донбас* усього за 4,80.

Замість двомісячника *Мистецтво* (1954-69), від 1970 року виходять такі журнали: *Образотворче мистецтво*, *Музика*, *Український театр*. Усі вони двомісячники, у передплаті два перші коштують 6,60, останній 5,40 дол. Крім цих видань, існує популярний (півмільйона тиражу) місячник *Новини кіноекрану*. Передплата: 4,20 дол. на рік.

Народна творчість та етнографія одночасно є мистецьким і мистецтвознавчим журналом. На початку 70-их років часопис мав понад 12 тис. примірників, останнім часом менше десяти. Тільки фахівці можуть сказати, чи це зв'язане з зміною у змісті або рівні видання. Періодичність 6 разів у рік, передплатна ціна 8,40. Два академічні журнали мають предметом мову і літературу: *Мовознавство*, створене 1967 року після довгих років зволікання (двомісячник, 7,20 дол.) і *Радянське літературознавство*, місячник, заснований 1957 року (ціна 15 дол.). *Українська мова і література в школі* розкриває свій предмет зацікавлення у назві. Видання повинне зацікавити всіх, хто цікавиться станом і статусом української мови у шкільництві. Тираж місячника близько 60 тис., ціна 10,20 дол.

ПЕДАГОГІКА. СУСПІЛЬНІ ТА ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Педагогічні журнали УРСР, крім *Української мови і літератури в школі*, такі: *Дошкільне виховання*, *Початкова школа*, *Радянська школа*. Всі три — місячники, перший коштує 5,40 дол. річно, решта — по 8,40. На Україні немає педагогічного видання для родини, подібного російському журналові *Семья и школа*, що має кількामільйоновий тираж. (Такі журнали є в Латвії та Грузії). Немає також журналів для вчителів математики, історії, фізики і подібних, хоч існують "збірники" з тих предметів. На жаль, ці збірники виходять рідко, малими накладками, а за кордон зовсім не йдуть. Зате у Російській РФСР є ціла низка спеціалізованих учительських часописів. Справи вищої школи також застережені для всесоюзного органу.

Для працівників культурно-освітніх закладів видають місячник *Соціалістична культура* (5,40 дол. річно). Фірмує цей журнал Міністерство культури та Республіканська рада професійних спілок. Раніше, до 1969 року включно, *Соціалістична культура* була органом лише міністерства: це значить, що її читали тільки сільські працівники бібліотек, будинків культури тощо. Зате міські функціонери подібних установ, підлеглих профспілкам, користувалися відповідними виданнями з Москви.

Хто хоче знати, в якому стані тепер історична наука в УРСР, мусить регулярно читати *Український історичний журнал* (місячник, річно 16,20 дол.). Його зміст і мінливий склад редакційної колегії відбивають політичну (не тільки наукову) кон'юнктуру з сейсмографічною точністю. Таким же джерелом для тих, що цікавляться філософією та сучасними ідеологічними процесами, стане *Філософська думка*, двомісячник, заснований 1969 року, який однак удає, що його засновано у двадцятих роках: це правда, як не брати до уваги малої "дрібниці" — перерви від 1935 до 1969 року (ціна журналу — 8,40 дол.). *Економіка Радянської України* і *Радянське право* є одночасно науковими і практичними публікаціями, бо їх випускає (поряд з інститутами Академії) у першому випадку Держплан УРСР, у другому — Прокуратура, Міністерство юстиції та Верховний суд УРСР. Для спеціаліста там без сумніву знайдеться немало інформації про економічні проблеми і правові відносини й практику в сучасній УРСР. Річ у тому, що їх треба читати систематично і з знанням. Маймо надію, що деякі з студентів економістів і правників знайдуть час на таке систематичне вивчення: слід думати, що такий досвід можна використати навіть у формальному курсі навчання в університеті, показуючи при нагоді, що знати українську мову корисно всім. Економічний журнал коштує 13,20, а правничий 16,20 дол. на рік (замовляючи, треба пам'ятати, що існує і російське видання економічного журналу).

ПОЛІТИКА І ПРОПАГАНДА

Поняття "політичної" періодики як окремої категорії досить умовне, бо всі видання, які ми досі згадували, є політичні. Однак, *Комуніст України*, політичний та ідеологічний місячник ЦК КПУ, та двотижневик *Під прапором ленінізму*, орган агітпропу, є політичними публікаціями "пар екселлянс". Перший утриманий на відносно вищому рівні, призначений для партійної інтелігенції; другий повчає агітаторів і пропагандистів, як найбільш ефективно агітувати й вести пропаганду. Це цікаве джерело інформації про поточну "низову" ідеологічну роботу апарату партії. *Комуніст України* можна мати за 4,20 дол., *Під прапором ленінізму* за 7,20. Обидва журнали йдуть за кордон летунською поштою, завдяки чому передплатники *Комуніста України* в Америці уже в половині квітня 1973 року читали критичну "рецензію" на книжку П. Ю. Шелеста, тобто раніше, ніж про це довідалися закордонні кореспонденти в Москві.

До політичних видань включаємо також *Людину і світ*, давніша і більш точна назва якого була *Войовничий атвіст* (дуже войовничий, але не дуже мудрий). Формально це — популярно-науковий журнал; ціна 4,20 дол. Людина, яка слідкує за

релігійною проблематикою на Україні, не може обійтися без цього видання: воно навчає десятки тисяч антирелігійних агітаторів, службовців, що займаються справами віруючих тощо. На жаль, *Православний Вісник*, орган екзарха України, митрополита київського і галицького (так зветься голова російської православної церкви на Україні), не є приступний у передплаті.

ЖУРНАЛИ, ЯКИХ НЕ ЕКСПОРТУЮТЬ І ЯКІ НЕ ІСНУЮТЬ

Чому деякі видання УРСР за кордоном недоступні? Чи це було б шкідливе для радянської влади, якби у світі всі бажаючі могли читати *Архіви України*, *Пам'ятники України*, *Літопис книг*, *Нові видання УРСР*, *Відомості Верховної Ради УРСР*, *Журналіста України*, *Рідну природу*? А може, це приховані українські буржуазні націоналісти, які проникли у відповідні установи, ховають ці та інші видання від зарубіжних читачів, щоб таким чином представити пресу УРСР у викривленому, збідненому стані? Якщо так, то націоналістів кому слід треба викрити, а згадані видання показати світові якнайскоріше.

Вернімося до видань, які є приступні тепер. Це в основному такі групи: журнали з точних і природничих наук; медичні; сільсько-господарські та технічно-промислові. Такі ділянки, як закордонна політика, військові справи, фінанси, профспілки, у пресі України не представлені.

ЖУРНАЛИ АКАДЕМІЧНІ: ТОЧНІ І ПРИРОДНИЧІ НАУКИ

Серед наукових назвемо першими загальні видання: *Вісник Академії Наук Української РСР* (місячник, 25,20 дол., отже дорогий) та *Доповіді АН УРСР*. Доповіді виходять у двох серіях. Серія А — фізико-технічних і математичних наук, і Серія Б — геології, геофізики, хемії та біології. Серії виходять щомісяця, коштують по 16,20 дол. кожна. До кінця 1974 року *Доповіді* виходили тільки українською мовою; від січня 1975 року появляється також російське видання обох серій. Як ми згадали *Рідна природа*, загальноприродничий бюлетень УРСР, за кордоном не є приступний, хоч аналогічні видання з Литви, Естонії, Грузії передплачувати дозволяється.

Ділянка біології представлена трьома виданнями:

Мікробіологічний журнал, двомісячник, 16,20 дол.;

Український біохімічний журнал, двомісячник, 16,20 дол.;

фізіологічний журнал, двомісячник, 18,60 дол.

По одному журналу представлені математика, фізика, електроніка, геологія, хемія і ботаніка. Звернімо увагу на факт, що україномовні видання з математики і хемії були створені відносно недавно, 1969 року. До 1969 року математичний і хемічний

журнали України були тільки російською мовою; відтоді є і російською і українською, хоч у нас склалося враження, що за кордоном про існування *Українського математичного журналу* і *Українського хімічного* (тобто хемічного) *журналу* загалом не знають. Математичний виходить 6 разів на рік, ціна 19,80 дол., а хемічний є місячником і коштує 25,20 дол. При замовленні не забудьте подати "індекс" журналу, щоб помилково не прислали вам російської версії (математичний український: 74502, хемічний: 74503). Також *Геологічний журнал* і *Український фізичний журнал* мають по два видання — російські були створені у 60-их роках. *Геологічний журнал* (індекс 74114) виходить що два місяці, *Український фізичний журнал* щомісяця (індекс 74500). Кошують відповідно 19,20 і 37,80 дол. Двомісячник *Автоматика* можна передплатити за 16,20, а *Український ботанічний журнал*, теж двомісячник — за 16,80 дол. Не треба тут згадувати, що багато інших журналів, наприклад, *Кибернетику*, АН УРСР видає тільки по-російськи.

МЕДИЦИНА І ФАРМАЦІЯ

Більшість медичних журналів на Україні виходять російською мовою, у тому числі *Врачебное дело* (*Лікарська справа*), журнал загального профілю. Немає на Україні популярного видання з питань здоров'я, хоч такий журнал існував до 1941 року (*Шлях до здоров'я*). Російський журнал цього типу існує в Москві і має велику популярність — тираж біля 12 мільйонів, місячник. Існують подібні журнали також у Латвії, Киргизії, Литві, Вірменії... А на Україні — нема. Українською мовою виходять два журнали: *Педіатрія, акушерство та гінекологія* (двомісячник, 10,20 дол.) і *Фармацевтичний журнал* (також двомісячник, ціна 8.40 дол.).

СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКІ ЧАСОПИСИ

Хоч сільсько-господарські часописи УРСР виходять українською мовою, їх вкрай мало: *Хлібороб України* (місячник, 12.20), *Вісник сільсько-господарської науки* (місячник, 19.80) і *Тваринництво України* (також місячник, 8.40). Для сільського читача призначені також місячники *Механізація сільського господарства* і *Сільське будівництво* (по 13.20 дол. річно). Немає зовсім загальноприслужних видань з окремих ділянок рільництва, немає регіональних видань. Чому Полтава, Львів або Вінниця не могли б мати своїх місцевих часописів з власними дописувачами й авторами, з індивідуальним обличчям?

Такі видання є в РРФСР; крім того, там є й часописи для пасічників, з садівництва, птахівництва, вівчарства і так далі. Скажуть, що Росія значно більша. Це так, але як у такому разі

пояснити існування регіональної (і дуже різномірної центральної) періодики для села в Польщі? Цікаво також, що хоч у теперішню пору росіяни становлять меншість серед сільського населення СРСР, російськомовна сільсько-господарська преса там переважає, і її частка постійно збільшується.

Наприклад, російськомовний журнал, що виходить у Москві, *Сельський механізатор* мав 1970 року тираж від 700 до 745 тисяч примірників, а українська *Механізація сільського господарства* того ж року 26 тисяч. На самій Україні розходилося значно більше російського, ніж українського журналу; крім того, офіційний апарат "Союзпечать" енергійно поширює цей і всякі інші російські журнали у Білорусії, в Молдавії, Казахстані та інших республіках.

Треба припускати, що комусь більше залежить на тому, щоб серед селян ширити російську мову, ніж на тому, щоб рідною для них мовою нести їм корисні знання. Може, занедбання фахової рільничої преси на Україні є одним з чинників (розуміється, не найважливішим), що спричинилися до теперішнього стану сільського господарства в СРСР. (На Україні існують збірники з різних галузів сільського господарства, але вони малотиражові, наукові, а не популярні і для селянина не відповідні — про що й свідчить їхня низькотиражність. Тут є потрібні жваво і привабливо редаговані, гарно ілюстровані часописи, які можна купити у крамниці і передплатити у місцевого поштаря).

ТЕХНІКА І ПРОМИСЛОВІСТЬ

Остання ділянка преси, яку нам залишається "рекламувати", — це промислові і технічні видання. *Каталог Міжнародної книги* інформує, що такі українськомовні журнали приступні за кордоном:

- 1) *Будівельні матеріали і конструкції*, двомісячник, 6,00 дол.
- 2) *Харчова промисловість*, двомісячник, 10,20 дол.
- 3) *Легка промисловість*, двомісячник, 10,20 дол.
- 4) *Лісове господарство, лісово-паперова і дерево-обробна промисловість*, двомісячник, 7,20 дол.

Крім того, можна передплатити цілу низку російських технічних видань з України, але ми їх тут не згадуємо, бо наша мета представити, що виходить по-українському.

■

Оскільки наша мета інформувати, а не аналізувати, ми не пропонуємо читачеві загальної оцінки тематичного діяпазону преси УРСР; немає тут місця і на політичні коментарі, про це, впрочім, згадано на початку цієї статті. На жаль, через неопера- тивність автора ця стаття появиться в руках читачів після того, коли можна ще було почати передплату від січня. Оскільки ж

більшість видань можна замовляти від будь-якого місяця, наша довідка все таки не є цілком здеактуалізована.

Де приймають передплату? У різних книгарнях і журнальних агентствах. Нам відомі, наприклад, вашінгтонська фірма Віктор Камкін (вона торгує також українською книжкою; на листи українською мовою і покупцям, які говорять по-українському, там тією ж мовою відповідають) та англійська компанія Коллетс. (Victor Kamkin, Inc., 12224 Parklawn Drive, Rockville, Maryland 20852. Collet's Holdings Ltd. Denington Estate, Wellingborough Northamptonshire, NN8 2QT, England. Крім того, в Канаді, наприклад, у Торонті, широкий вибір преси УРСР має фірма Ukrainska Knyha).

ЯКА ЕВОЛЮЦІЯ? (III)

Анатоль Камінський

Писати сьогодні про еволюцію російського антирежимного політикуму, чи дисидентського руху та зокрема про його перспективи на майбутнє — не легко. Складається на це ряд причин, а передусім факт, що подібно, як у випадку нашого самооборонного руху, теж і в Росії маємо тепер післяпогромницький період, у ході якого прийшло до великого послаблення і дезінтеграції цього антирежимного політикуму. Погром наступив ще далеко перед виразним, остаточним сферментуванням і сформуванням різних російських світоглядово-політичних течій та перед тим, поки вони зуміли себе належно закріпити в масах. Щоправда, деякі з них існують і далі розвиваються, але це відбувається в більш складних, важких і обмежених умовах негативної режимової еволюції, що й відбивається на їхньому не лише організаційному, але й програмовому формуванні. Так, чи інакше, при обговоренні перспектив російської антирежимної еволюції треба виходити не лише з стану, в якому ці сили знаходяться тепер, але й слід брати до уваги весь дотеперішній розвиток післясталінського періоду в його якнайширшому спектрі та шукати в цьому бодай частинних показників того, що в більш, чи менш змінених формах, повинно б продовжитися в майбутньому при інших обставинах.

Очевидно, що брак відповідного скристалізування і завершення поодиноких політичних течій привів до немалого помішання і схрещення різнорідних, часто суперечних програмових елементів, на що склалися і об'єктивні умовини радянської дійсності, і частий брак поінформованості та теоретичних знань з Заходу, і традиції російського політичного думання.

Для нас важливо розглянути антирежимний російський політикум у трьох головних площинах, а саме: 1) його загальне ідейно-програмове обличчя, 2) його потенційна сила і відношення до режиму і 3) його відношення до боротьби і визволення нашого народу. Це третє, самозрозуміло, є найважливіше.

Почнемо з ідейно-програмового профілю російського антирежимного політикуму. Згрубша можна його поділити на п'ять головних течій, а саме: комуністи-ревізіоністи, соціал-демократи й соціалісти, демократи-ліберали, християнські демократи, націоналісти й шовіністи. Цей поділ є, самозрозуміло, досить

довільний, бо, як уже ми вище згадали, дуже часто не лише немає в поодиноких групах чіткого програмового визначення, яке відповідало б утертим і загальнопринятим політологічним термінам, але й немало тут помішання понять і різнорідних елементів, які не завжди можна погодити. Крім цього, кожна з поданих категорій включає доволі широкий діапазон спільних світоглядово-політичних поглядів та програмових заłoженъ і щодо цього треба б їх ще додатково ділити і класифікувати за різними окремо виділеними політичними, організаційними, методологічними та навіть філософічними критеріями.

Візьмім, наприклад, антирежимних комуністів-ревізіоністів. Сюди треба включити і речників "комунізму з людським обличчям" типу деяких авторів *Політичного щоденника*, і неоленінців, споріднених з "істинним трудом Леніна", "Союз патріотів Росії" Краснопевцева, Ренделя і колеґ, групу *Колокола* з 1956-57 років, "Союз комунарів" з 1964-1965 років, "Партію істинних комуністів", що її судили в січні 1970 в Саратові; "Марксистську партію нового типу" з другої половини 1960 років у Рязані та інші подібні групи, як теж Роя Медведєва з його прихильниками і ген. Петра Григоренка, речника "правдивого ленінізму". Одночасно треба тут відразу відзначити, що в останньому часі і Рой Медведєв і Петро Григоренко еволюціонували досить далеко в напрямі соціал-демократизму, хоч залишаються надалі поборниками "чистого", "ленінського", чи "справжнього комунізму". При тому їхні "ленінізми" чи "комунізми" багато де в чому різняться і не раз навіть самі себе заперечують. Григоренко, наприклад, заступав погляд про кінечність ліквідації бюрократичних апаратів партії і уряду, встановлення суспільної контролю шляхом передачі керування економікою робітникам і технікам тощо. Медведєв гостро осудив такі погляди і закинув Григоренкові "анархо-комунізм". Той же Медведєв є речником однопартійної системи, незалежно від того, що одночасно висуває постуляти демократизації і лібералізації всієї радянської системи і самої КПРС. Його проєкт щодо партії перегукується, якоюсь мірою, з "трансформацією", що її перейшла "Ліґа комуністів Юґославії". Знову ж, наприклад, "Союз комунарів" дуже гостро критикував усяку однопартійну систему і заступав багатопартійність, як передумову всякої демократизації. Волґін, автор статті п. н. "Про багатопартійну систему" в *Колокол* ч. 4, за травень 1965 року закінчив її виразним ствердженням, що "арґументи в оборону однопартійної системи не витримують жодної критики і суперечать марксистській концепції соціалістичного суспільства. Члени "Союзу комунарів" мусять виразно заявити, що справжня демократизація бюрократичного режиму є неможлива без існування легальної опозиції, тобто без багато-

партійної системи в такій, чи іншій формі". До речі, моттом *Колокола* було "Від диктатури бюрократії до диктатури пролетаріату".

Перелік поодиноких програмових постулатів різних груп і осіб забрав би аж надто багато місця і часу, так само як і вказання на ті елементи, які їм були спільні і ті, які їх ділили. Тому слід обмежитися до загального, підсумкового ствердження, що у випадку комуністів-ревізіоністів ідеться про своєрідне реставрування "справжнього комунізму", більш чи менш ідеалізовану інтерпретацію його клясиків, головно молодших Маркса й Енгельса та деяких писань Леніна, реабілітацію партійних противників Сталіна — з одного боку, Бухаріна, Рикова й інших, а з другого, Троцького й інших та Тухачевського й інших, спроби знайти здоровий компроміс між доктриною комунізму й кінцевою лібералізацією чи демократизацією системи, зумовленою вимогами модерного економічного й суспільного життя, усунення політичного терору, повернення у права рад, прийняття деяких концепцій західного комуністичного ревізіонізму тощо.

Такі підсумкові ствердження будемо стосувати теж до інших течій і груп, з тих же самих причин — браку часу й місця.

Якщо йдеться про другу течію — соціал-демократів і соціалістів, то програмово вона ще найбільш "гомогенна", одноціла та співмірна з загальнопринятим термінологічним визначенням. Її речниками слід уважати передусім Павла Літвінова, Вадима Білоцерківського. До них належать і їхні однодумці, які ще далі залишаються в СРСР.

Третю групу — демократів і лібералів — репрезентують передусім "сахаровські" круги, більшість колишніх активістів з "Демократичного руху", поборники людських прав (Комітет оборони прав людини, Група "Міжнародної Амнестії"), колишні марксист-леніністи і соціал-демократи, які еволюціонували в напрямі до демократизму й лібералізму. Є це дуже диференційована, гетерогенна течія, діяпазон якої сягає від "демократичного соціалізму" до клясичної політичної демократії, від соціалістичного економічного дирижизму до найліберальнішого капіталізму. Виразником останнього може послужити самвидавня праця К. Буржуадемова *Нариси наростаючої ідеології*. Буржуадемов пише, що "довгий досвід історії навчив нас, що соціалізм не може бути демократичним, що соціалізм — це одна з назв самодержавної диктатури, сучасний образ феодалізму..." і що "капіталізм і демократизм — це два боки (економічний і політичний) тієї самої медалі (теперішнього індустріального суспільства).¹ І хоч у далекій перспективі Буржуадемов вважає

1. К. Буржуадемов, *Очерки растущей идеологии*, Мюнхен, Изд-во Эхо, 1974, стор. 6.

за свій ідеал "вільний комунізм", то, як він пише далі, "не бажаючи перескакувати етапів (розвитку) і раз-у-раз попадати у фєвдалъне болото, я свідомо стаю сьогодні на позицію буржуазної ідеології".²

Буржуадемов бачить "економічну розв'язку" демократії - в технологічному прогресі, в основі якого лежить кібернетика й наука взагалі, які можуть розвиватися тільки в умовах капіталізму, бо "справжня наука є невіддільна від справжньої демократії". "Єдиноправильною формою стимуляції наукової діяльності є не сувора організація, а навпаки, — розгортання свободи наукових пошуків і поширення контактів між ученими. Не впорядкування хаосу наукових ідей і контактів, а навпаки, підвищення температури цього наукового варива...". І якщо соціалісти вважають це "повною анархією, стихією капіталістичної науки, коли кожний собі господар", тоді "хай буде і так", бо "правильно, так воно і є!".³ На його думку, "пройшовши перший спазм великої буржуазно-демократичної революції 1917 року, переживши період тижкої самодержавної реакції, країна приступає до будови нового буржуазно-демократичного суспільства (післярадянського — А. К.), вступає на шлях прискореного технічного розвитку — до справжнього, не первісного, комунізму майбутнього".⁴ Він хоче "сформулювати життєву програму: наша виробнича діяльність повинна бути пов'язана з демократичною активністю... під гаслом: наука і демократія!"⁵

Критика Буржуадемовим "соціалістичної системи" перегукується великою мірою з "Програмою демократичного руху Радянського Союзу", але він іде ще далі по лінії апологетики капіталізму, ніж ця "Програма".

Побіч цієї "Програми", писань Вольного й інших про політичну демократію, на сьогодні першочерговим програмовим документом цієї течії треба б уважати таки есей А. Сахарова *Про мою країну і світ* з 1975 року, який є не лише виявом поглядів Сахарова і його прихильників, але й показує дуже виразно, в якому напрямі йде еволюція політичної думки цієї групи.

Близько до цієї течії стоять християнські демократи, речником яких треба вважати А. Краснова-Левітіна, та співзвучні йому елементи в СРСР, які по лінії "християнства" перетинаються подекуди з течією російських націоналістів. Своєрідним "помостом" від одних до других можна вважати А. Солженіцина з його "авторитарною демократією", "моральним релігійним відродженням" тощо. Якраз Солженіцин є дуже добрим прикладом,

2. Там же, стор. 8.

3. Там же, стор. 31.

4. Там же, стор. 187.

5. Там же, стор. 188.

наскільки помішані й суперечні бувають ідейно-програмові схрещення в поодиноких випадках, бо цей же Солженіцин зовсім добре стоїть однією ногою в "християнських демократах", а другою серед націоналістів-авторитарників.

Націоналістична група — це більш-менш група *Континенту* та *Із-під брил*. Направо від них стоять скрайне праві шовіністичні кола В. Осіпова й Л. Бородіна з їхніми органами *Вече*, *Земля* і *Московський сборник*. До націоналістів слід теж зарахувати ВСХСОН (Всеросійський соціально-християнський союз освободження народів), що його судовий процес відбувся в квітні 1968 року в Ленінграді. Його програма "християнізації" політичного, суспільного, культурного життя перекликується дуже близько з постулятами Солженіцина, також Синявського.

Десь "по дорозі" між соціал-демократами й демократами треба теж поставити "Союз боротьби за політичні права" Гаврілова, військової підпільної організації, яка своєю метою ставила собі передусім боротьбу за здійснення людських прав.

Подібно, як у програмовому, так і в організаційному аспекті маємо тут широку скалю різнорідних формацій: легальні, пів-легальні, "товариські" й інші неформальні гуртки і групки "неорганізованої організованости", виразно оформлені підпільні групи й партії, політичні, парамілітарні й мілітарні організації та спроби шукання нових формул організування політичної боротьби, як наприклад, концепт "партії", висунений ліберальною групою "Сеятеля". За визначенням цієї групи,

ця партія не може бути централізованою організацією і не може мати формального членства. Велика опозиційна група, в якій існують списки, або в якій люди знають більшість її членів, практично є засуджена на невдачу в наших обставинах. Єдиний можливий варіант — це невеликі активні групи, які діють у неворожому оточенні і які є з'єднані, щонайбільше, ланцюгами співчуваючих. Це надавало б цим групам єдності, а партію робила б з них політична платформа.⁶

До речі, така партія є подумана передусім, як організація інтелігенції, і автори дають до цього таке пояснення:

Чому тільки в середовищі ліберальної інтелігенції може виникнути така партія, — доволі ясно. Якщо вилучити релігійні кола, то жодний інший шар у нашій суспільстві не є просякнутий неофіційними зв'язками до такої міри, як ліберальна інтелігенція. Ця група вже користується фактично деякою свободою преси... Вона психологічно і за

6. *Сеятель*, Изд-во "Хроника", ч. 26, стор. 105-106.

своєю освітою є найбільш підготована для таких ідей. І вкінці, ця партія має бути "проводом", через який "прогресивна платформа" матиме доступ до суспільства, тобто вона дасть "достатню групу людей, які б цю програму поширювали й обороняли".⁷

Практично-оперативне відношення поодиноких російських течій до пануючого режиму визначається, великою мірою, не лише їхньою програмовою платформою, але й організаційним, стратегічним і тактичним характером їхньої боротьби. Реформістичним тенденціям у випадку комуністів-ревізіоністів, соціалістів і демократів відповідають переважно легальні, протестні форми боротьби, які в окремих випадках переходять у півлегальні й нелегальні форми обмеженого характеру. Те саме стосується, чи принаймні стосувалося, до націоналістичних і шовіністичних груп, які теж були спрямовані на реформацію існуючого режиму, але, очевидно, не з лівих і демократичних, але з правих позицій. Так само у випадку формальних організацій — політичних (як наприклад, "Союзу патріотів Росії", "Марксистської партії нового типу"), чи військово-політичних (ВХСОН, "Союз боротьби за політичні права") — вони не обмежувалися до якоїсь однієї політичної течії, але мали місце в різних політичних напрямках. При цьому варто відмітити, що звичайно ступінь організаційності й нелегальності визначав теж ступінь заперечення і радикальнішого поборювання режиму в методологічному сенсі. Чим тугіші форми організації і засекречення, тим радикальніше, антиреформістичне наставлення тої, чи іншої групи.

Так наприклад, ВХСОН, який організувався на базі трійок і п'яток та інших засад парамілітарної конспірації, мав навіть окремий реферат "служби безпеки".

Але одночасно слід підкреслити, що майже всі течії заступали еволюційні методи боротьби, або принаймні давали перевагу "мирній революції", включно навіть з ВХСОН, який хоч не виключав можливості класичної революції, вважав її за небезпечну для Росії, тому що насильна революція в майбутньому ідентифікувалася з великими кривавими жертвами, економічною руїною і новим "смутним временем" для Росії. Зокрема гостро осуджували концепцію революційної боротьби речники "Демократичного руху", які твердили, що "чим радикальніша революція, тим більше відкидаються попередні позитивні цінності, нищаться суспільні інституції, неоправдано проливається людська кров, переривається людський досвід, накопичений віками, і вводиться хаос... насилля, уживане як

⁷ Там же, стор. 105.

політичний засіб навіть для найвищої цілі, завжди негативне у своїх наслідках...”.

З іншого боку, були окремі випадки тероризму, як наприклад, Іліна, який стріляв до Брежнєва, чи терористичні напади і вбивства на провінції, але це були радше "винятки", які не знаходили схвалення в авторитетних політичних течіях. У загальному майже всі рухи осуджували тероризм.

Тепер, за твердженням деяких недавніх вихідців з СРСР, треба рахуватися з тим, що коли в останніх роках еволюція антирежимної думки в загальному відійшла програмово від догматичного соціалізму до демократичного соціалізму, політичної демократії і поміркованого лібералізму з одного боку, і традиційного російського авторитаризму з другого, то в політично-оперативному аспекті маємо тенденції до ступневої радикалізації антирежимної боротьби й шукання відповідних нових форм і метод.

За тими ж даними, якщо симпатії російської інтелігенції є поділені між демократичними й авторитарними течіями, то у випадку російських "народних мас" переважає або пасивізм і неутральність, або сприяння авторитарним напрямкам.

Підсумовуючи, треба сказати, що під сучасну пору існують зародки дуже широкого диференційованого політичного думання і вони відіграватимуть не абияку ролю в майбутньому. Зокрема це сталося б в умовах позитивної еволюції режиму, та в ході глибших перемін у СРСР і цілому бльоку, головню, якщо зважити, що режимова політична думка вже зовсім ялова і ще далі петрифікується та примітивізується у формі грубого шовіністичного емпіризму і нічого свіжого та здорового не в стані з себе дати. Антирежимна думка відіграла, відіграє тепер і в ще більшій мірі відіграватиме ролю "політичних дріжджів", на яких виростатиме новий російський політикум. Одночасно вона впливає і буде впливати, якоюсь мірою, теж і на режимовий політикум. Такі явища, як деякі автори *Політичного щоденника* (наприклад, Твардовський), внутрішні дискусії на верхах — певною мірою мають таки пряме відношення до дисидентського руху. А загально, відношення між режимом і антирежимним політикумом можна звести до ствердження, що коли режим є в матеріальному сенсі на верху своєї потужности, то в ідейно-політичному він досягнув "верхів" своєї слабости. В той сам час, коли антирежимний політикум значно послабився матеріально внаслідок погрому 1970 років, то зате перспективно в програмово-політичному аспекті він відкрив перед собою величезні потенції на майбутнє.

Яке ж відношення російського антирежимного руху до нашого народу і його визвольної боротьби?

Залишаючи на боці праві шовіністичні кола, для яких національне питання практично не існує і для яких концепція "єдиної і неділимої" є лише вихідним пунктом універсалістичного російського імперіялізму в гльобальному, чи щонайменше регіональному масштабі, становище більшості російських антирежимних течій можна схопити такими пунктами:

а) Майже всі вони формально визнають право на самовизначення неросійських і в тому теж українського народу, але визнають це право лише як теоретичний принцип, бо коли йдеться про його практичну реалізацію, як правило, заявляють, що вони проти виходу цих народів з такого, чи іншого "Союзу".

Чи не найбільш "софістиковано" виклав цю настанову якраз Р. Медведев, пишучи:

Зовсім очевидно, що коли в конституції СРСР є стаття про право республік відділятися від СРСР, то виступ, чи агітація за таке відділення не може розглядатися як злочин. Що ж це за право, про яке не можна навіть відкрито говорити і яким не можна користуватися при визначених обставинах! Неврегулювання механізму самовизначення — очевидний в даному випадку розрив слова і діла... В подібному законі повинен бути передбачений і визначений механізм для реалізації цього права.⁸

Але одночасно він одверто стверджує:

Розуміється, ми рішуче протестували б проти виходу тої, чи іншої республіки з СРСР. Навіть у капіталістичнім світі існує сьогодні вповні очевидна тенденція до економічної інтеграції і до частинної політичної інтеграції... Тим більше конечно економічна, політична і науково-технічна інтеграція в СРСР, а також у всьому таборі соціалізму. Тому вихід тої, чи іншої республіки з СРСР не буде на користь ні даній республіці, ні СРСР у цілому.

Одначе наш Союз повинен бути повністю добровільним союзом націй, і тому право кожної республіки на свобідне самовизначення повинно зберігатися не на словах, а на ділі.⁹

Медведев подає рецепту, як оминати сучасних репресійних засобів:

8. Р. Медведев, *Книга о социалистической демократии*, Амстердам-Париж, Фонд имени Герцена, Изд-во Грассе и Фаскель, 1972, стор. 325-326.

9. *Там же*, стор. 326.

Ми вважаємо, що найкращим способом для збереження даного права було б прийняття такого правила, за яким у кожній республіці один раз на десять років, *обов'язковим порядком*, проводився б референдум щодо питання про збереження цієї республіки в складі СРСР...

Ми переконані, що населення всіх союзних республік у подавляючій більшості буде висловлюватися за збереження цих республік у складі СРСР...

Можуть сказати, що проведення всенародніх опитів у республіках щодо питання виходу із СРСР включає певний ризик. Однак наша національна політика нічого б не була варта, якщо б ми боялися піти на такий ризик...

Існує можливість шляхом науково зорганізованих опитів публічної opinii заздалегідь прогнозувати результати того, чи іншого всенароднього опиту і навіть впливати на нього, бо попередні опити публічної opinii дозволяють вияснити, а також усунути причини існуючого невдоволення.

Існування дійсних гарантій самовизначення й ефективного механізму для його здійснення допоможе в майбутньому і розширенню СРСР.¹⁰

Сказано ясно і недвозначно. Такі ж самі погляди заступають і всі інші російські течії, з винятком А. Сахарова і нечисленних одиниць з кіл цієї групи, В. Буковського та передусім лівих кругів В. Білоцерківського і покійного А. Белінкова, які не лише формально, але й фактично визнають право неросіян на власну державність. Якщо ж ідеться про націоналістів, зокрема групу *Континенту*, і християнських демократів, то вони дуже виразно заявляються проти виходу інших народів з СРСР і підкреслюють потребу єдності в теперішньому і майбутньому. Коротко, коли у випадку шовіністів і правих націоналістів маємо діло з одвертим великодержавним імперіялізмом, то у випадку націоналістів, більшості демократів і християнських демократів зустрічаємось з замаскованим імперіялізмом, камуфляжованим "вузлами спільної долі" в минулому і конечністю зберегти їх теж у майбутньому, актуальністю великопростірних концепцій (І. Шафаревич), "шкодою" внаслідок виходу з "спільного котьолка" для всіх заінтересованих та запевненнями про те, що "демократична Росія" буде зовсім відмінною від теперішньої і буде належним гарантом для "самовизначення" всіх народів.

б) Принцип самовизначення практично визначається "дво-напрямно", тобто росіяни є не лише проти виходу неросійських народів з такого, чи іншого майбутнього федеративного союзу, але вони теж проти виходу Росії з нього. І це незалежно від того,

10. Там же, стор. 326.

що одночасно, як правило, вони заперечують, що теперішній СРСР є російською державою, еманациєю і продуктом російського імперіялізму, і "російський" намагаються заступити "советським", як продуктом комуністичної доктрини. У цьому маємо певну паралелю між "царизмом" у минулому і "комунізмом" у сучасному, як винувниками супроти неросійських народів і російських народніх мас у відповідних історичних періодах.

в) Дотепер немає ні формального, ні публіцистичного, декларативного ствердження російських політичних угруповань про те, що вони визнають державну незалежність для України і тим самим є за відділення України від будь-якого спільного з Росією федеративного твору та що на цій базі готові вести боротьбу за визволення обох народів, шукаючи вже тепер на тій же базі співпраці між обома народами. Немає теж дотепер активного заангажування російських політичних кіл у боротьбу за національне визволення українського народу, хоч прикладом для цього могли б служити певні англійські кола в минулому у випадку Індії, французькі — у випадку Альжіру й інші. Заангажування росіян в українській справі обмежувалося дотепер до випадків активної оборони в'язнів, осудження русифікації (В. Буковський), визнання права на самовизначення та ствердженнь про доцільність відділення України від Росії.

Підсумовуючи, треба ствердити, що в основному така настанова російських політичних кіл покривається з становищем "російської демократії" напередодні і під час революції 1917 року. Щодо цього важко говорити про позитивну еволюцію російського антирежимного політикуму. Іншими словами, його настанова з-перед 60 років не змінилася.

Такий стан є не лише дивний, але передусім позбавлений реалістичного думання. Справа бо в тому, що в порівнянні з часом перед 1917 роком змінилося кардинально відношення українського політикуму до російського, а саме: український політикум став суверенним і виразно відділився від російського. Коли напередодні 1917 року українська політична думка бовталася в основному у "всеросійських" таких, чи інших соціалістичних течіях і не виходила поза рамки федералізму, то сьогодні справа незалежності українського політикуму є вже самозрозумілою, і тільки на такій базі український дисидентський рух шукав співпраці з своїми російськими відповідниками. Нічого дивного теж, що, наприклад, навіть у випадку *Хроніки поточних подій* застерігся *Український вісник* дуже виразно, що вона не може узурпувати собі права бути речником української самооборони. Свідченням цього є теж інші самвидавні писання і заяви.

І немає сумніву, що чим скоріше росіяни зрозуміють цю нову дійсність і зроблять з неї належні висновки, тим краще і для них і для неросійських народів. Тим більше, що це явище обмежене не лише до України, але такі ж самі тенденції є в Прибалтиці, Грузії, Вірменії та інших неросійських республіках. Це не випадок, що льозунги, які розписали 1973 року члени вірменської "Національної об'єднаної партії" в Ерівані, звучали "Геть росіян, хай живе вільна Вірменія".

Позитивна еволюція мусить іти по лінії переорієнтації російських антирежимних сил на включення себе у спільний фронт з неросійськими народами проти всякого російського імперіялістичного центру. Бо якщо це не станеться, антирежимний політикум може опинитися у спільному фронті з режимом проти неросіян, змарнувати шанси відіграти у спільному фронті з неросіянами ту роль, яка йому належить в силу питомої ваги російського народу, та заподіяти великої шкоди і власному і іншим народам як у теперішній боротьбі, так і в час розвалу імперії.

Міжнародна хроніка

Адріян Каратницький

ЛЕОНИД ПЛЮЩ НА ВОЛІ

Звільнення Леоніда Плюща та його приїзд на Захід викликали велике зацікавлення західної преси. Американська, німецька, англійська та французька преса інформували про приїзд Плюща в Австрію, а згодом у Париж. Паризький щоденник *Ле Монд* з 13 січня 1976 помістив інтерв'ю з Татяною Житніковою, дружиною Леоніда Плюща. На питання "Яку роль відіграло прихильне становище французької компартії у звільненні Леоніда Плюща?" Татяна Житнікова відповіла: "Я знаю, що французька компартія зацікавилась була долею мого чоловіка. Я не можу сказати з певністю, що це становище відіграло якусь роль у звільненні його. Проте ж, я вдячна всім". На питання про її політичний світогляд Татяна Житнікова сказала: "Я не визнаю марксистських ідей. В моїх поглядах я скоріше наближаюся до Солженіцина, хоч не зовсім. Люди, які поділяють погляди мого чоловіка, відмовляються жити в брехні. Я також відмовляюся жити в брехні й тому я чинила те, що чинила. Ось це моя політична програма. Моя позиція є позицією чисто етичною". Щодо поглядів самого Леоніда Плюща, Татяна Житнікова заявила, що він є "переконаним марксистом", але, що це його "особистий світогляд". На питання: "Чи можна сказати, що в поглядах вашого чоловіка та його приятелів грає якусь роль українське національне почуття?" Татяна Житнікова відповіла: "Я була в контакт з тими, які тепер ув'язнені за український націоналізм: зі Світличним, Морозом, з тими, що редагували *Український Вісник*, з тими, кого заарештували й ув'язнили. Це було моє середовище... Коли живете в Україні, то не можете не відчувати українського національного питання".

У тому самому числі *Ле Монд* також надрукував п. н. "Стан психосоматичного виснаження" статтю про фізичний стан українського кібернетика та вістку про приїзд Плюща на паризьке летовище Орлі, де Плюща вітали; лавреат Нобелівської премії в ділянці медицини д-р Анре Львов, математики Льюран Шварц та Анрі Картан, представник французької соціалістичної партії Робер Понтійон та російський письменник та довголітній друг Леоніда Плюща Віктор Некрасов.

Нью-Йорк Таймс (11 січня), *Франкфуртер Рундшау* (11 січня), лондонський *Сандей Телеграф* (11 січня) та *Франкфуртер Альгемайне Цайтунг* (12 січня) — всі інформували про приїзд Плюща на Захід, помішуючи фотографії Плюща на кордоні між Чехо-Словаччиною та

Австрією. Французький тижневик *Ль'Експресс* з датою 19-25 січня надрукував велику статтю про Л. Плюща, поміщуючи його фото на обкладинці журналу.

Паризький консервативний щоденник *Figaro* від 11 січня також коментував звільнення Плюща з Дніпропетровської психіатричної тюрми статтею п. н. "Один з багатьох". У статті Жак Гійме-Брюльон пише:

"Розв'язка справи Плюща не повинна викликати в нас ні особливого тріумфу, ні основних помилок розсуду. Бо всупереч поверховій видимості обставин, серед яких звільнено радянського математика, ходи кремлівської політики залишаються невблаганно логічними. Зрештою, *Правда* попередила нас 28 грудня з усією відвертістю, пригадуючи: "Відпруження не має відношення до внутрішніх справ".

"Не треба уявляти собі, що керівники в Москві були тільки під враженням гуманітарних міжнародніх акцій. Бож відомо, що число в'язнів у СРСР рахується мільйонами, а серед них декілька десятків тисяч в'язнів політичних. Звільнення противників — це тільки війнятки, які підтверджують норму. Все сказано в ось якій заяві щоденника компартії СРСР: "Західні держави повинні підняти залізну заслону, яку впродовж довгих років збудувала імперіялістична реакція, щоб загородити шлях ідеям та культурним вартостям соціалістичних країн". Цим Москва хоче підкреслити, що, мовляв, її власне обличчя ніколи не виглядало краще".

Кореспондент *Figaro* закінчує свій коментар твердженням, що Плющ, "уже не радянський громадянин, отже, напевно і не комуніст. Але таким чином Кремль йому повернув його справжню національність: українську".

Українці на еміграції з цікавістю слідкували за вістками у світовій пресі перш за все про стан здоров'я Плюща. Також українську громаду цікавили особисті погляди першого звільненого українського політичного в'язня. *Ле Монд* (13 січня) причинився до спекуляцій про політичні погляди Плюща вісткою, що "Леонид Плющ після видужання задумує нав'язати контакти з українськими соціалістами на Заході". На це вказувала б також телефонічна розмова Плюща з представниками Нью-Йоркського Комітету оборони радянських політичних в'язнів 19 січня. Нижче подаємо уривки:

Комітет: Від імені української молоді й усіх українців, які робили старання у вашу оборону в США, хочемо привітати вас на Заході та побажати всього найкращого.

Леонид Плющ: Широ дякую. Хочу сказати, що ваша допомога, як і допомога всіх людей, звільнила мене, і хочу, щоб акції в оборону політичних в'язнів продовжувалися. Нам треба боротися за права людини в цілому світі, і нам, українцям, треба виступати в оборону не тільки українців, але в оборону всіх національностей в СРСР — лотишів, литовців, вірмен, росіян, євреїв і інших.

Комітет: Чи можете дещо сказати про долю інших в'язнів у Дніпропетровській спецлікарні?

Л. Плющ: У тяжкому стані здоров'я знаходиться Микола Плахотнюк. Його арештували в січні 1972 року й перевезли до Лефортовської тюрми. Там він тримався, розмовляв по-українському, а тепер він себе визнав божевільним і перейшов на російську мову. Натиск на нього дуже сильний. Він має недугу нирок.

Татьяна Житнікова: Треба організувати масову кампанію в його оборону. Потрібно, щоб українці на Заході виступили в його оборону, організували адвокатів, які б виносили справу Плахотнюка на міжнародних форумах. Доля інших людей у таборах подібна. Наприклад, український філософ Василь Лісовий є під постійним натиском. Його в листопаді 1975 року привозили до Києва, дали побачення з дружиною і робили натиск, щоб він покався. Лісовий не піддався цьому і тепер мучиться в таборі.

Комітет: Які ваші пляни на майбутнє?

Л. Плющ: Покищо невідомо. Нами опікується профспілка вчителів і вони забезпечили нам три місяці у Франції. Потім не знати, що буде.

Т. Житнікова: Нам треба думати, що буде з нашими дітьми, так що сказати зараз важко: Леонид Іванович краще себе почуває, вже виходить на проходи й починає розмовляти з людьми. Він мусить ще кілька тижнів мати повний спокій.

Комітет: Чи Леонид Іванович думає продовжувати політичну діяльність на Заході?

Т. Житнікова: Так. Його політичні погляди є даліше марксистські і він хоче продовжувати свою діяльність як марксист тут на Заході. Мої погляди є дещо інакші, але, що найважливіше, я і Леонид Іванович згодні, що треба надавати розголос і інформувати на Заході про ситуацію в СРСР. Без голосу вільних людей важко щонебудь там зробити.

Комітет: Щиро вам дякуємо, ще раз бажаємо щастя в новому житті.

Звільнення та приїзд на Захід Леоніда Плюща доказують доцільність ведення акцій в оборону радянських політичних в'язнів, зокрема серед лівих кіл, серед західних соціалістичних партій та профспілок. Сама присутність звільненого математика, який підтримує марксистські погляди, та активний голос його дружини Татьяни, яка станула в оборону українського народу, відкривають ширші можливості ставити українську справу в контексті загального руху людства, зокрема народів СРСР до національної, політичної та соціальної свободи.

■

Норвезький соціалістичний щоденник *Дагбладет* помістив уривки з документу радянських політичних в'язнів Бориса Пенсона та В'ячеслава

Чорновола "Будні мордовських концтаборів" у числі від 6 грудня 1975 у перекладі Миколи Радейка. Він теж був автором статті про радянські концтабори та діяльність Міжнародної амнесії у газеті *Афтенпостен* у числі від 11 грудня 1975.

■ Лондонський часопис *Таймс* від 9 січня 1976 помістив есей Андрія Григоренка, сина видатного українського дисидента ген. Петра Григоренка про справу провідника кримських татар Мустафа Джемільєва, який понад 27 тижнів проводив голодівку в сибірському концтаборі, протестуючи проти жорстокости КГБ. Григоренко закликає тих, які підтримують палестинців, виступити в оборону Джемільєва, якого народ був "позбавлений своєї батьківщини перед палестинцями".

■ Заяви про незалежність від Москви трьох найбільших комуністичних партій — італійської, французької та японської — були темою статті Джона К. Емерсона в числі *Нью-Йорк Таймс*-у від 8 січня 1976. Стаття згадує заяву провідників компартій Франції й Італії, проголошену в Римі 15 листопада 1975, у якій говориться про свободу преси, релігії та стоваришень, як також багатопартійної системи. Емерсон також пише про незалежну політику японської компартії, яка ще від 1944 року обвинувачує Москву і Пекін у таємних інтригах для здобуття гегемонії.

■ Розбіжність французької і радянської компартій теж була темою репортажу, який надрукував *Нью-Йорк Таймс* 4 січня ц. р. У коментарі паризького кореспондента *Нью-Йорк Таймс*-у сказано, що останнім часом зв'язки між комуністами Парижу та Москви є напружені. Як приклад погіршення відносин між двома партіями, подано заходи французьких комуністів в оборону українського кібернетика Леоніда Плюща.

■ "Переслідування дисидентів в Радянському Союзі" — це назва статті, яка появилася в швейцарському щоденнику *Нос Цюріхер Цайтунг* від 12 грудня м. р. У статті сказано, що європейська конференція безпеки та її декларація про людські права не довели до внутрішніх змін становища радянського уряду до інакомислячих. Автор статті також цитує відкритого листа Владіміра Буковського до голови уряду СРСР Косигіна, в якому Буковський протестує проти політики русифікації в концентраційних таборах та в'язницях супроти вірменів, литовців, українців, євреїв, татар та інших.

В органі польських національних демократів (ендеків) *Мисьль польска* (Лондон), у числах за 15 вересня до 15 жовтня 1975, появились статті Войцеха Васютинського, одного з найкращих політичних публіцистів того політичного табору. Васютинський м. ін. пише: "Для мого батька і його ровесників перед першою світовою війною Вільна і Київ уважались наївпольськими містами... Львів був столицею польської Галичини, не було там ані росіян ані німців, а серед русинів шойно народжувався український рух. Для моїх дітей і їх ровесників Вроцлав і Щецин — це Польща, а Львів і Вільна — це романтичні спомини попереднього покоління".

Китайська Народня Республіка 29 грудня 1975 року назвала Радянський Союз "головним джерелом загрози війни" й окреслила радянських провідників як "архизлочинців", які стараються здобути контроль над Анголею. Ці атаки були проголошені офіційним китайським пресовим агентством Шінгуа, яке в коментарі про події 1975 року заявило, що Радянський Союз і США є конкурентами щодо "гегемонії над світом", але тому, що США тепер займає оборонну позицію, то СРСР є сьогодні головною загрозою для миру.

Воєнному прокуророві Прикарпатської військової округи (I)

В ячеслав Чорновіл

ЗАЯВА

Прошу закласти кримінальну справу про злочин, вчинений капітаном Боечком Мирославом Омеляновичем ст. слідчим управи КГБ при Раді міністрів УРСР для Львівської області. При веденні попереднього слідства у моїй справі в 1972-73 роках слідчий Боечко застосував незаконні дії, що мають у собі склад злочину, передбаченого ст. 175 КК УРСР, хоч він, можливо, брав безпосередню участь не в усіх перерахованих мною далі кримінально караних діях, але як керівник слідчої групи в моїй справі має бути головним винуватцем злочину.

Мене арештовано 12. 1. 1972 року, і я перебував під слідством до 28. 3. 1973 року. Приводом до обвинувачення мене за статтею 62 ч. I КК УРСР послужило вилучення в мене низки літературних матеріалів, написання критичних зауваг на книжку іншого автора і моя співучасть у кількох колективних звертаннях до офіційних інстанцій з приводу репресій, чинених органами КГБ. Не вважаючи правильною кваліфікацію своїх дій як злочинних, я від участі в слідстві відмовився. Як відомо, неучасть обвинуваченого у слідстві не становить перешкоди для проведення слідства над діями і передачі справи до суду. Одначе, слідчий Боечко, усвідомлюючи ефемерність пред'явленого мені в січні 1972 року обвинувачення і бажаючи розширити його коштом прямої фабрикації частини обвинувачення, застосував незаконні методи з метою примусити мене до участі в слідстві і до фальшивих "визнань".

Були застосовані такі кримінально карані дії: 1) обдурювання-дезінформація про різні обставини, що стосуються моєї справи, у тому числі фальшива інформація про передбачене звільнення мене; 2) шантаж: загрози арешту моїх знайомих і рідних, зокрема дружини й сестри; 3) арешт рідних й ультимативне узалежнення їх дальшої долі від моєї поведінки на слідстві. Ці заборонені законом дії слідчий Боечко чинив як безпосередньо сам, так і за допомогою підставних осіб.

Головним засобом зловмисно фальшиво інформувати мене на першій стадії слідства Боечко обрав камерного провокатора на ім'я Дубиняк Андрій Петрович. Я перебував у спільній камері з цією особою з 12. 1. до липня 1972 року. Зі слів Дубиняка я маю про нього

такі відомості: 1944 року народження, місце проживання — селище Брюховичі Львівської міськради, до арешту — виконроб Добромильського відділу "Міжсільгоспбуду" (Львівської області), у 1971 році був заарештований і засуджений на два роки за зловживання службовим становищем і шахрайство. Згідно з розповідями Дубиняка, до слідчого ізолятора КГБ його перевели 31. 12. 1971 року у зв'язку з арештом на кордоні його знайомого, що перевозив до Польщі золото. Крім того, нібито були заарештовані як розкрадачі колишні співробітники Дубиняка з Добромиля, і ті дали свідчення, що компромітують Дубиняка. Спочатку Дубиняка тримали в КГБ як свідка, а в кінці січня 1972 на нього нібито заклали нову справу, пред'явивши обвинувачення за статтями 80 ч. 2 і 86.¹ КК УРСР ("порушення правил про валютні операції", "обкрадання держави в особливо великих розмірах").

У лютому 1972 року Дубиняк, що намагався підтримувати зі мною найліпші стосунки, повідомив мені як таємницю, що його братові, проректорові інституту в м. Тернополі, за посередництвом знайомого співробітника КГБ підполковника Чорного, пощастило підкупити за 7 тис. карбованців і золотий годинник швейцарського виробу слідчого Усатого, що розслідував справу Дубиняка. Після цього слідчий почав переробляти всі протоколи, що містили компромітуючі для Дубиняка відомості, справа Дубиняка буде скоро припинена, і він залишиться лише свідком. У приховуванні злочинів Дубиняка нібито брали участь, за його словами, також приятелі його брата: голова Львівського міськвиконкому Мумевський і заст. голови Червоноармійського райвиконкому Хитренко (останній нібито навіть їздив до Кишинева крити якісь гріхи Дубиняка, пов'язані з Молдавією).

Можливо, ця версія з підкупом слідчого була вигадана з розрахунком на те, що я відповім на "щирість" Дубиняка тим самим. Але, знаючи моральне обличчя співробітників КГБ, можна припускати ймовірність і того, що слідчий Усатий дійсно одержав від родичів Дубиняка великого хабаря і лише після цього, щоб обґрунтувати перед керівниками конечність зняти з Дубиняка обвинувачення, запропонував його кандидатуру як камерного провокатора. Як було в дійсності і з якого часу починається участь у провокації з Дубиняком слідчого Боечка, встановить об'єктивне розслідування.

Як повідомив мене Дубиняк, одержання великого хабаря, а також впливові зв'язки Дубиняка серед радянських керівників міста справили на слідчого Усатого такий вплив, що між ними встановилися зовсім дружні відносини: взаємне довір'я, звертання на "ти" і т. п. У камері появилися торти, що їх приносили з дозволу слідчого. А дещо пізніше, коли Усатий возив Дубиняка до Одеси на ствердження місця якоїсь там злочинної дії, в'язень і слідчий усю дорогу пиячили в вагоні-ресторані (Дубиняк дійсно був відсутній у камері

протягом тижня). Така близькість у взаєминах привела нібито до того, що слідчий оповідав Дубинякові і про інші справи, у тому числі й мою, а Дубиняк, нібито відчуючи до мене і моїх поглядів симпатії, переказував ці відомості мені. Робив він це підкреслено "конспіративно": уголос не говорив, а писав на папері, потім його спалюючи (слідчий нібито говорив йому про підслухування в камерах), або шептав у дворику для прогулянок.

У кінці лютого 1972 року Дубиняк повідомив мені таємничо, що слідчі органи мають намір пред'явити мені статтю 56 КК УРСР ("зрада Батьківщини") і що її вже пред'явили декому з заарештованих одночасно зі мною осіб (С. Шабатурі, І. Гелеві у Львові, Є. Сверстюкові й І. Світличному в Києві). В унісон з цими "таємними" повідомленнями тоді ж таки (кінець лютого — початок березня 1972 року) почав загрожувати мені на допитах можливістю застосування статті 56 і сам слідчий Боєчко. Залякуючи мене застосуванням статті, що передбачає навіть кару на смерть, слідчий мав на меті домогтися від мене участі в слідстві і потрібних йому свідчень. З цією ж метою мене через Дубиняка й іншими каналами періодично постачали фальшивою інформацією про багаточисленні арешти, затримання, обшуки та їх наслідки. Напомповуючи атмосферу тривоги, мені повідомили, що у Львові нібито в січні-лютому 1972 року заарештовано за політичними мотивами так багато людей, що вони навіть не вміщаються в тюрмі КГБ і для них виділена частина слідчого ізолятора МВД. Повідомляли як про арешти незнайомих осіб (якихось викладачів політехнічного інституту), так і моїх близьких знайомих (Л. Попадюк, Р. Кринякевич, Я. Кендзьор та ін.). Повідомлялося, що в цих осіб вилучено при обшуках (обов'язково називали при цьому журнал *Український вісник* і мою статтю про книжку Стенчука). Поза сумнівом, кагебістів цікавила моя реакція на ці повідомлення. У дійсності, як я дізнався по закінченні слідства, ніхто з названих мені осіб не був заарештований чи затриманий, а обшуки у Кринякевича і Кендзьора роблено вже після того, як мені про них повідомлено. Про арешт критика І. Дзюби Дубиняк, а потім і Боєчко повідомили мене ще на початку березня 1972 року, хоч Дзюбу заарештовано щойно 14 квітня. Ще до арешту П. Якіра я вже знав, що він сидить і що його московські приятелі у відповідь нібито зробили спробу замаху на голову Президії Верховної ради СРСР Підгорного (!). (Кагебістів напевно цікавило, як я ставлюся до подібних акцій).

Для посилення психічного тиску мене "інформували" на початку березня 1972 року про арешт при приїзді до Львова з якимись компромітуючими паперами моєї сестри Валентини і про ув'язнення її в тюрмі МВД (це була вигадка, мою сестру затримали на кілька днів щойно в серпні 1972 року, про що — далі).

Показове, що вся ця фальшива інформація так чи інакше пов'язана з питанням про видання позацензурного журналу *Український вісник*. Виявляється, маючи якісь оперативні відомості (якби вони були дійсні, то перетворилися б на реальні докази) чи просто, бажаючи списати на когось не розкриті органами ГБ обставини видання цього журналу, слідчий Боєчко обрав об'єктом для цього мене.

Тому що фальшива інформація про евентуальне застосування статті 56 КК, про численні арешти і т. п. не подіяла, бо я свого ставлення до слідства не міняв і ні на які питання не відповідав, тактику провокації змінили. У середині березня 1972 року Дубиняк просто, а Боєчко і начальник слідчого відділу Клименко посередньо повідомили мені "радісну новину". Повідомлялося, що приблизно 15-17 березня на повноважній нараді в Києві, де був присутній начальник Львівського управління КГБ Полудень, було оголошене рішення — після дослідження в повному обсязі закрити справи на мене, І. Світличного й І. Дзюбу (останній тоді ще навіть не був заарештований!) і нас трьох звільнити. Таке рішення нібито було ухвалене у зв'язку з зверненням Канадської й Італійської комуністичних партій, що несхвально поставилися до політичних арештів на Україні. Тому нас трьох збиралися звільнити для заспокоєння громадської думки, зате решту заарештованих суворо покарати, переклавши на нас трьох моральну відповідальність за їх покарання.

Тепер ясно, що мета такої інформації містилася в тому, щоб змусити мене як "кандидата на звільнення" рятувати інших, роблячи фальшиві зізнання. У зв'язку з новою тактикою різко змінилося ставлення до мене з боку слідчого Боєчка і начальника слідчого відділу. Останній почав часто розмовляти зі мною, переконуючи мене, що справа до суду в мене ледве чи дійде, і мені треба думати не про суд, а про те, як триматися на волі. Він твердив, що я міг би допомогти іншим заарештованим і запідозреним особам, особливо у зв'язку з *Українським вісником* і т. п. Боєчко говорив мені про нараду в Києві, де схвалені "важливі позитивні рішення", що стосуються декого з заарештованих, мене в тому числі, тобто мені натяками підтверджували правдивість версії, викладеної через Дубиняка.

Тому що нова тактика не змінила мого ставлення до слідства, а до переказуваних повідомлень я ставився підозріливо, знаючи, з ким маю справу, психічний тиск на мене застосовували у двох напрямках. З одного боку, вирішили розсіяти мої сумніви стосовно реальності мого звільнення. У перших числах квітня 1972 року Дубиняк повідомив мене, що його свіжоздобутий приятель слідчий Усатий показав йому свіже число газети *Радянська освіта*, в якій було надруковане повідомлення про те, що я, Світличний і Дзюба (у

дійсності ще навіть не заарештований!) у зв'язку з усвідомленням своїх помилок (?) будемо невдовзі звільнені і будемо "трудитися плечем до плеча з усім радянським народом". Цю нотатку Дубиняк нібито читав на власні очі.

Розрахунок цієї провокації сьогодні ясний. Якщо доти я міг сприймати інформації Дубиняка з недовір'ям, припускаючи, що його теж обдурюють і використовують (хоч мені якось не уявлялося, що співробітники ГБ аж так цинічні, що будуть спекулювати авторитетом інших компартій і навіть вигадувати замах на Підгорного), то тепер такі сумніви розсіювалися. Раніше і сам Дубиняк неодноразово застерігався, що не може гарантувати правдивості одержуваної від слідчого інформації і не хотів би опинитися в ролі наївного провокатора, скомпромітувавши цим себе і свою родину, тим більше, що в нас на волі виявилися спільні знайомі. Тепер він заявляв, що бачив газетне повідомлення на власні очі. Версія про моє евентуальне звільнення стала дещо переконливішою. Я уявив собі, в якому незручному становищі опинюся, коли буду звільнений, а мої друзі засуджені, і почав обмірковувати можливості їм допомогти, взявши на себе те, в чому їх обвинувачували чи підозрівали.

Другий напрям, у якому здійснювався в той час психічний тиск на мене — дальші погрози арештів і суворих кар моїм знайомим і рідним.

Так, наприклад, приблизно одночасно з повідомленням про нотатку в газеті *Радянська освіта* Дубиняк повідомив про арешт мого знайомого М. Касова, нібито запідозреного в зв'язках з виданням журналу *Український вісник* і про вилучення в нього цього журналу й інших матеріалів. По кількох днях про арешт Касова мене повідомили Боєчко і начальник слідчого відділу Клименко. Знаючи стан здоров'я Касова і припускаючи можливість мого звільнення, я вирішив Касова рятувати. Але не маючи уявлення, які саме матеріали могли бути вилучені в Касова, я звернувся до слідчого з письмовою заявою, в якій просив повідомити, що саме вилучено в Касова, погоджуючися підтвердити, що це матеріали мої. Але така неконкретна заява, що тим більше викривала брехню, нічого слідству не давала. Її приховали, не залучивши до справи, питання про "арешт" Касова зам'яли, а в травні чи на початку червня повідомили мене, що Касів звільнений і поїхав лікуватися на південь. Лише після суду я дізнався, що Касова не заарештовували взагалі і ніяких матеріалів у нього не вилучали. Використовуючи режим глухої ізоляції, в якому мене тримали, подібні провокації влаштовували і в зв'язку з іншими моїми знайомими.

Ще більший психічний тиск стосували до мене, спекулюючи долею моїх рідних. Спочатку Дубиняк повідомив мене, що в зв'язку з

моїм можливим звільненням звільнена і відновлена на роботі моя сестра, але зате є намір заарештувати, бодай тимчасово, мою дружину Пашко Олену, якщо я нічого не розповім про журнал *Український вісник*. При цьому використовується факт юридичної неоформлености шлюбу, що, мовляв, не дасть можливости говорити про переслідування моїх рідних. Почувши це, я наступного дня подав заяву з вимогою вважати О. Пашко моєю дружиною і юридично узаконити фактично наявний шлюб. Реакція була така, що вже самі слідчий і начальник слідчого відділу почали загрозувати арештом дружини і сестри, якщо я не складу потрібних їм свідчень. Я змушений був 4 квітня 1972 року написати заяву про ці погрози, вимагаючи припинити шантаж. Відповідь не надійшла, заяву, що компромітує слідство, до справи не залучили, а погрози звести порахунки з рідними продовжувалися.

Особливо зріс грубий психічний тиск на мене на початку травня 1972 року. Про арешт дружини заговорили як про справу ближчих днів. Повідомили, що її викликав на розмову прокурор області Антоненко і загрозами довів до серцевого удару й виклику швидкої допомоги (по закінченні слідства я бачив прокурора Антоненка і запитав його про цей факт. Прокурор здивовано відповів, що ніяких розмов з моєю дружиною не мав). Слідчий Боєчко був зі мною одвертий: "Ви нам нічого не говорите, так ми її заарештуємо, можливо, вона щонебудь про цей журнал знає". Називав навіть формальний привід для арешту дружини: кілька її віршів, фальшиво інтерпретованих несумлінними рецензентами.

Не трудно уявити і мій стан у наслідок таких актів психічного терору і мотиви моїх дальших дій. Нарешті, мені назвали дату майбутнього арешту дружини — 17 травня. У відповідь я заявив слідчому, що напишу заяву про особисту участь у виданні згаданого журналу. Розмови про арешт дружини відразу ж припинилися. Мені передали від неї квіти й цидулку (на підтвердження того, що вона на волі) і пообіцяли побачення (якого, звичайно ж, не дали); слідчий охоче дав мені можливість ознайомитися з усіма числами журналу *Український вісник*, що я робив протягом трьох днів (і що слідчий, звичайно, не оформив протоколом, щоб мої "зізнання" не були сумнівні) — і 22 травня я подав заяву про журнал. Там було лише голослівне ствердження моєї причетности до видання журналу (без засвідчення ступеня причетности і будь-яких конкретних доказів) і непричетности всіх решти заарештованих осіб (я перерахував усі відомі мені імена).

Поки я знайомився з журналом, писав заяву і в перші дні по її написанні, слідчий Боєчко й інші малювали мені найрадісніші перспективи. Під час допитів інсценували телефонні розмови з Києвом і передавали привітання від співробітників

республіканського КГБ. Говорили, що для реалізації схваленого в моїй справі "доброго радикального рішення" (слова слідчого) потрібні ще дещо часу і конкретизація поданої мною заяви про журнал.

Написавши 22 травня заяву про журнал, я далі продовжував бойкотувати слідство. Щоб домогтися моєї участі в слідстві і якнебудь конкретизувати моє голослівне "визнання" про журнал, була вигадана версія про загальну "зміну ситуації" (вислів слідчого). Мене повідомляли (уже частіше сам слідчий і начальник слідчого відділу, ніж Дубиняк), що січневу кампанію проти "інакодумаючих" згортають, обвинувачення за статтею 56 КК з усіх знято, частину заарештованих відпускають або вже відпустили, решту чекає незначна кара і що деяке позитивне значення у всьому цьому мала моя заява від 22 травня, в якій я писав про непричетність тих осіб до видання *Українського вісника*. Дещо раніше мене повідомили про звільнення М. Осадчого за каяття і згоду виступити в телевізії й у пресі з засудженням помилок (у дійсності М. Осадчого засудили на 7 років особливого режиму і 3 роки заслання). У кінці травня — на початку червня я дізнався про звільнення М. Касова (якого взагалі не заарештували), звільнення з-під варті на підписку Ірини Калинець (це була вигадка), засудження "лише" на два роки одеситки Н. Строкатої (їй дали чотири роки) і т.п. Усю цю "інформацію" я вже діставав в основному від самого Боечка безпосередньо.

Тому що поведінка Дубиняка викликала в мене дедалі більшу підозру і це відбилосся в одній з поданих мною заяв про використання для провокацій режиму глухої ізоляції, на початку червня Дубиняка з камери прибрали. Відходячи, він повідомив, що справа на нього прикрита, його переводять на попереднє місце і скоро звільнять (пізніше я дізнався, що Дубиняк був штатним провокатором. Його підкидали не лише до мене, а й до інших заарештованих як у тюрми, так і в кримінальні табори Львівської області).

Після відходу Дубиняка фальшиве інформування Боечко здійснював без сторонньої допомоги і продовжував його у тому ж напрямі: говорив про добре радикальне рішення стосовно мене, для прискорення здійснення якого потрібні ще деякі кроки з мого боку, зокрема речеві докази моєї причетності до журналу *Український вісник*, а саме — машинка, на якій журнал друковано. Жодних відомостей про інших осіб від мене не вимагали. Про моє майбутнє звільнення говорено, як про справу найближчого часу, мене обіцяли після звільнення добре трудовлаштувати і т.п. Але провокаційна гра занадто затягнулася, і в мене вже не лишилося сумнівів щодо її призначення. Хоча відмовитися від своєї заяви від 22 травня я ще не міг, поки не відбулися процеси над іншими заарештованими, але будь-що додавати до своїх "зізнань" наміру не мав. Тому слідчий зважився на чергову злочинну дію. 10 серпня 1972 року були

заарештовані моя дружина й сестра з метою використати їх затримання для чергового психічного експерименту.

Цю акцію одвертої сваволі здійснювали так. 9 серпня, коли я був у кабінеті слідчого, йому потелефонувала моя дружина, щоб дізнатися про стан мого здоров'я і мої потреби. Слідчий запросив її на розмову на ранок наступного дня. 10 серпня вдень мене викликали на допит. Я запитав, чи приходила моя дружина. Боєчко відповів, що переніс зустріч з нею на другу половину дня, і почав запитувати, що їй переказати, що мені треба принести з дому. Тут задзвонив телефон. Слідчого нібито викликали до начальника. Не починаючи допиту, він відправив мене до камери, а назустріч мені з іншої камери вивели заарештовану дружину...

Як урахувати, що в травні 1972 року погрози на адресу моїх рідних припинилися і що слідчий Боєчко зробив усе можливе для забезпечення ефекту несподіванки, можна уявити, якого навмисне жорстокого психічного удару мені завдали. Нервовим ударом мені на кілька годин паралізувало руки, їх відтирав і поїв мене водою сусіда по камері.

Протестуючи проти злочинного експерименту і вимагаючи звільнення дружини, я оголосив голодівку. 11 серпня в камері появився заступник начальника слідчого відділу Рапота й оголосив мені ультиматум: "Або буде машинка, на якій *Український вісник* друкувався, або дружину не випустимо. Ми знайдемо, за що її обвинуватити, хоча б і за вірші. Думайте скоріше, а то й сестру посадимо". Як виявилось, сестру затримали разом з дружиною ще вранці 10 серпня, але її приготували для наступної тури "психологічного" експерименту. Про арешт сестри мене повідомив начальник слідчого ізолятора Лимбак увечері 12 серпня, хоча за кілька годин, уранці 13 серпня, дружину й сестру випустили, мені про це нічого не сказали. На вістку про арешт сестри я відповів перетворенням голодівки на "суху", тобто відмовився й від води. Голодівку я припинив 17 серпня, дізнавшись бічним шляхом про звільнення рідних. Офіційно мене про це повідомили лише 2 вересня, переконавшись, що потрібних слідству наслідків "експеримент" не приніс.

Але й після цього екстраординарного випадку слідчий Боєчко не припинив шантажу. У вересні – жовтні 1972 року він продовжував говорити мені, що ухвалене стосовно мене й інших осіб "угорі" "радикальне рішення" не скасоване, що воно буде припасоване до 50-ліття СРСР. Інцидент з дружиною і сестрою він пояснив непорозумінням, ініціативою оперативних робітників, що затримали дружину й сестру з якогось конкретного приводу, звільнення їх пояснив своїм втручанням, зустріч з дружиною в тюремному коридорі пояснив випадком, а ультиматум підполковника Рапоти волів не коментувати. Разом з тим слідчий далі шантажував мене

повідомленнями про різні пляновані чи здійснені арешти. У листопаді 1972 року він, наприклад, повідомив мене, що в зв'язку з тим таки *Українським вісником* заарештовано у Львові мого знайомого Я. Кендзьора і ще якихось осіб у Києві і Львові, яких я міг би своїми свідченнями врятувати. Успіху цей шантаж не мав.

У січні 1973 року у зв'язку з тим, що слідство у моїй справі наближалось до кінця, а судові процеси у справах інших заарештованих у 1972 році осіб в основному закінчилися, я вважав можливим відмовитися від складених у травні 1972 року зізнань про причетність до видання журналу *Український вісник*, пояснивши спеціальною заявою, якими методами це зізнання з мене видобували. Але слідчий Боечко цю заяву й інші документи слідства, що викривали його злочинні махінації, із справи незаконно вилучив, а в обвинувальному висновку послався на мої "зізнання", жодним словом не згадавши про мої аргументовані зречення їх. На цих, здобутих засобами шантажу і терору "зізнаннях" та ще фальшивих висновках лексико-стилістичної експертизи (від якої змушені були відмовитися в суді навіть самі експерти) був збудований весь епізод обвинувачення мене в причетності до випуску журналу, який епізод жужмом і в недоладному вигляді появився й у вироку.

Я навів далеко не всі факти дезінформації і шантажу, стосовані слідчим Боечком. На випадок, як Ви закладете кримінальну справу про злочини гр. Боечка, я дам більш докладні пояснення. Але й перерахованого вище цілком вистачає, при дотриманні букви закону, для притягнення гр. Боечка до кримінальної відповідальності за "примус до зізнань шляхом незаконних дій з боку особи, що веде... попереднє слідство" (ст. 175 КК УРСР). Коментар до ст. 175 вказує, що злочинними вважаються "всі заходи, що включають як психічний, так й інший незаконний вплив на допитуваного", і конкретизує, що психічним впливом вважається "у випадку погрози з боку особи, що допитує, завдати якоїсь шкоди допитуваній особі чи її близьким", а "інша незаконна дія як засіб примусу може виявитися, наприклад, у підкупі чи обдурюванні допитуваної особи", якщо всі ці дії чиняться *свідомо*. Тому склад злочину в діях гр. Боечка М. О. безсумнівний.

Докази:

Я усвідомив, що самих моїх свідчень, наведених у цій заяві чи додатково поданих при розслідуванні Вами злочину гр. Боечка, не вистачатиме для пред'явлення гр. Боечкови обвинувачення. Слід сподіватися також, що гр. Боечко уникне відповідальності за злочин, стане на типовий для таких злочинців шлях заперечення заподіяного або так само ж можуть повестися і співучасники його

дій, зокрема гр. Дубиняк. Останній, напевно, не наслідиться дати правдиві свідчення ще й тому, що буде боятися відновлення закритої справи про валютні махінації і великі крадіжки. Усе ж прошу допитати Дубиняка як свідка і при потребі влаштувати з ним очну ставку.

Але навіть без визнання гр. Боечком і свідчень Дубиняка є досить доказів, що викривають гр. Боечка в злочині. Ці докази наявні в документах моєї справи: в моїх заявах, скаргах, клопотаннях, де відбулася значна частина поданої мені дезінформації. Зрозуміле, що в перебігу слідства я не міг вигадати ці факти й обставини і не мав у цьому потреби. Показове також, що гр. Боечко не спростував жодної з наведених мною в слідчих документах в наслідок дезінформації відомости, бо це значило б передчасне розкриття здійснюваної стосовно мене провокації.

У моїй справі є зокрема такі докази злочинних дій гр. Боечка (дальшу частину, щоб уникнути повторень, подаю скорочено або в переказі — В. Ч.):

1) (Робиться посилання на пояснення Чорновола з приводу пред'явленого обвинувачення від 26. 2. 72 — "Справа", т. I, лист справи 297-299, — з яких видно, що в січні-лютому 1972 року його фальшиво поінформовано про арешт львов'янки С. Гнатенко);

2) (Робиться посилання на наявні в матеріялах справи посередні докази одержання мною дезінформації про арешт у лютому 1972 року сестри);

3) 24. 3. 72 року я подав заяву начальникові управління КГБ про те, що О. Пашко дійсно моя дружина ("Справа", т. I, л. с. 146). Заява викликана одержанням напередодні фальшивої інформації про звільнення нібито заарештованої сестри і намір заарештувати дружину, шлюб з якою не був оформлений;

4) 4 квітня 72 року я подав слідчому заяву, яка викриває погрози заарештувати моїх рідних. Звертаю увагу, зокрема, на такі місця заяви:

а) (усі цитати подаю в перекладі з української — В. Ч.) "... начальник слідчого відділу заявив мені, що, очевидно, *О. Пашко буде заарештована*, такі самі погрози я почув і від слідчого. Ще раніше я дізнався, що *на деякий час була заарештована і лишається під обвинуваченням моя сестра*";

б) У цій заяві я пишу також, що мене інформували про "масові безперервні арешти української інтелігенції", що також є доказом одержання фальшивої інформації про заповнення тюрем заарештованими, про арешт багатьох моїх знайомих і т. п. (див. вище).

Закінчення в наступному числі.

У БОРОТЬБИ ЗА ОСНОВНІ СВОБОДИ

Лист 59 інтелектуалістів до голови Сейму Польської Народньої Республіки

Варшава, 5 грудня 1975

Високошановний Пане Голово!*

Надсилаю Вам копію листа у зв'язку з пропонованими змінами Конституції Польської Народньої Республіки. Цього листа підписали 59 осіб. Засвідчую автентичність цих підписів.

Мене уповноважили повідомити Вас, Пане Голово, що на Ваші руки наспіє окремий лист у тій самій справі, який підписали біля 800 наукових працівників, студентів і випускників вищих шкіл.

З висловами високої пошани

Проф. д-р Едвард Ліпінський

П. С. Копії цього листа надсилаю Державній Раді PRL,** польським клубам і секретаріатові Примаеса Польщі.

Напрявні на 7 З'їзд PZPR*** заповідають зміну Конституції. Після конференції в Гельсінках, на якій польський уряд разом з 34 урядами інших держав урочисто підтвердив "Загальну декларацію прав людини", ми вважаємо, що введення цих основних свобод повинно стати новим етапом в історії народу й у житті одиниць. Кермовані громадською турботою, вважаємо, що Конституція й оперте на ній законодавство повинні ґарантувати насамперед такі свободи:

Свобода совісти й релігійних практик. Тих свобод нема, коли до значної частини керівних становищ в урядах, публічних установах, громадських організаціях та народній господарці не допускають людей, які признаються до релігійних вірувань, або виявляють світогляд інший від офіційно обов'язуючого. Тому слід запевнити всім громадянам, без різниці релігії, світогляду чи

*Надрукований тут, в перекладі з польської мови, лист поширюється в оригіналі у польському самвидаві. Він також здобув широкий розголос у міжнародній пресі. — Редакція.

**Polska Rzeczpospolita Ludowa — Польська Народня Республіка.

***Polska Zjednoczona Partia Robotnicza — Польська Об'єднана Робітничка Партія (офіційна назва польської комуністичної партії).

партійної приналежності, однакове право займати державні становища. Рішати повинні тільки кваліфікації, індивідуальні здібності й особиста чесність. Слід також дати змогу всім віроісповідним громадам вільно виконувати релігійні практики й будувати святині.

Свобода праці. Нема тієї свободи, коли держава є єдиним працедавцем, а профспілки підлягають партійним органам, які на практиці виконують державну владу. В тих умовах — як показує досвід 1956 і 1970 років — спроби оборони робітничих інтересів загрожують проливом крові й можуть вести до серйозних заврушень. Тому треба запевнити працівникам можливість вільного вибору власної професійної репрезентації, незалежної від державних чи партійних органів. Треба також гарантувати право на страйк.

Свобода слова й інформації. Коли нема свободи слова — нема вільного розвитку національної культури. Коли всі видання перед їхньою появою підлягають державній цензурі, коли держава контролює видавництва й засоби масової передачі, громадяни не можуть свідомо ставитися до вирішень державної влади, а вона не знає, яке є відношення громадянства до її політики. Особливо грізні наслідки державної видавничої монополії та діяння превентивної цензури виступають у літературі й мистецтві, які не виконують своїх громадсько-важливих завдань. Тому профспілкам, творчим, релігійним та іншим об'єднанням треба дати змогу створення незалежних від держави видавництв та газет. Тому треба усунути превентивну цензуру, а у випадку порушення пресового закону здійснювати відповідальність тільки судовим шляхом.

Свобода науки. Нема свободи науки тоді, коли критерії добору наукових кадрів та дослідницьких тем устійнює держава і мають вони характер політичний. Тому слід повернути автономію вищим школам і запевнити самоврядність наукового середовища.

Гарантування тих основних свобод годі поєднати з теперішньою офіційною підготовкою визнання керівної ролі одної з партій у системі державної влади. Така конституційна постанова надавала б політичній партії ролю державовладного органу, невідповідального перед громадянством і неконтрольованого громадянством. У таких умовах неможливо вважати Сейм найвищим органом влади, уряд не є найвищим виконавчим органом, а суди не є незалежними.

Треба запевнити здійснення права всіх громадян висувати й вибирати своїх представників у п'ятиприкметникових виборах. Треба запевнити незалежність судів від виконавчої влади, а Сейм зробити справді найвищою законодавчою владою. Думаємо, що

непошана до громадянських свобод може вести до знищення збірної підприємливості, до розпаду суспільних зв'язків, до ступеневого позбавлення громадян національної свідомості і до перервання постійності національної традиції. Це загроза для існування народу.

Стефан Амстердамський, Станіслав Бараньчак, Ева Беньковська, Яцек Березін, Ірена Бирська, Тадеуш Бирський, Богдан Хведеньчук, Людвік Кон, Анджей Дравіч, Єжи Фіцовський, Корнель Філіпович, Збігнев Герберт, Ришард Герчинський, Марія Гоффінгер, Здзіслав Ярошевський, Анна Каменьська, Якуб Карпінський, Войцех Карпінський, Ян Келяновський, Стефан Кіселевський, Яцек Клейфф, Лешек Колаковський, Юліян Корнгавзер, Марія Корнілович, Марцін Круль, Ришард Криницький, Яцек Куронь, Станіслав Лесьневський, Едвард Ліпінський, Ян Юзеф Ліпський, Здзіслав Лапінський, ксьондз Станіслав Малковський, Єжи Маркушевський, Адам Мауерсбергер, Адам Міхнік, Галіна Міколайська, Ян Непомуцен Міллер, Людвік Музичка, Зігмунт Мицельський, Єжи Нарбутт, Ян Ольшевський, Антоні Пайдак, Кшиштоф Помян, Юзеф Рибіцький, ксьондз Яцек Салій, Владислав Сіла-Новіцький, Станіслав Скальський, Антоні Слонімський, Анеля Штайнсбергерова, Юліян Стрийковський, Ян Юзеф Щепанський, Адам Щупйорський, Казімеж Шельонговський, Веслава Шимборська, Яцек Чнадель, Марія Восек, Адам Загаєвський, Вацлав Завадзкий, ксьондз Ян Зея.

Володимир Ласовський (1907 — 1975)

11 листопада 1975 року несподівано помер у Нью-Йорку відомий мистець-маляр Володимир Ласовський.

Належав до тієї генерації українських мистців, які починали свою кар'єру в періоді між двома світовими війнами.

Був сином учителя. Дитинство й частину молодости прожив на селі в Західній Україні. Середню освіту здобув у Бучачі. Малярство студював у школі Олекси Новаківського у Львові, а згодом у студії Фернанда Леже в Парижі. Мав також публіцистичні здібності, які виявив у статтях на мистецькі й інші теми.

Після більшовицької і німецької окупацій Західньої України емігрував на Захід. Через Німеччину переїхав до Парижу, а звідти до Аргентини. Після десятирічного перебування в тій країні приїхав до Нью-Йорку, який був останнім етапом його мандрівки.

Мистецькі погляди Ласовського дозріли в Парижі. Його вчитель, Фернанд Леже, практикував рід кубізму й подавав інструкцію модерної малярської композиції. Молодий Ласовський побачив, як далеко відбігло модерне французьке мистецтво від західньоукраїнських відгуків імпресіонізму й експресіонізму. Побачив теж майже недосяжну висоту архитворів минулого, зібраних у Люврі. Перевищити їх у їхньому стилі було неможливо. Але, на думку Ласовського, і не було треба. Бо Леже й інші модерністи показали другу дорогу: незв'язаної з імітацією природи свobodної творчості, опертої на певну теорію. Свобода існувала не тільки в самому творчому процесі, але також у виборі теорії, у витворенні нового напрямку. Проте сам Леже й інші кубісти ніколи не кинули деякої предметности картини. Те саме можна сказати і про Ласовського, який не наслідував індивідуального стилю Леже, тільки засвоїв деякі його принципи й виніс переконання, що реалізм не є мистецтвом, що справжнє модерне мистецтво повинно відкинути імітацію природи. Такі погляди пропагував пізніше в розмовах з мистцями і в рецензіях. Додаткове підтвердження їх почув від свого приятеля, Б. І. Антонича, який, як поет, визнавав майже ідентичну теорію мистецтва.

У своїй зрілій творчості Ласовський зупинився на експресіонізмі, головнo в краєвидах, а також робив спроби в напрямі примітивізму. Але в портретах, які малював доволі часто, зберіг реалістичний підхід, який старався злагіднити засобами

манеризму (як видовженням голови й постаті, зміною природного кольориту). Цей виняток від його принципу можна було оправдувати природою портретного жанру, а також соціальною вдачею самого мистця, для якого контакт з живою людиною був цінним.

Суспільний нахил мистця, його бажання бути серед людей і працювати для мистецької культури були причиною, що стільки ж енергії видавав на культурно-організаційну діяльність, як і на мистецьку творчість. Можна сказати, що він займався такою роботою все своє життя, починаючи від молодости і кінчаючи на роках і навіть днях безпосередньо перед смертю. Ще як гімназист провадив у рідному селі театральні вистави й організував інші культурні імпрези. Любов до театального мистецтва залишилася в нього на все життя. В Аргентині був головою Спілки літераторів, мистців і науковців та організував Театральну студію. Але найбільше серця вклав у роботу в Раді в справах культури при СКВУ, якої був головою. Працював над створенням світових українських організацій різних родів мистецтв. Це його змагання почало давати успішні наслідки. І на цій роботі застукала його смерть — одного соняшного осіннього дня, коли вийшов з дому на вулицю в Нью-Йорку.

Любомир Кузьма

На маргінесі однієї образотворчої виставки

У зв'язку з відзначенням 200-річчя американської незалежності створився у Філядельфії, під патронатом місцевого відділу УККА, Український Громадський Комітет (Ukrainian Bicentennial Committee), завданням якого є запланувати і зреалізувати програму участі української громади, як складової етнічної частини у цих святкуваннях.

Як першу імпрезу, заплановано виставку образотворчого й народного мистецтва та вечір української пісні й танку. Комітетові пощастило здобути приміщення в одній з галерій музею Пенсильванського університету, який вважається одним з престижових американських приміщень у Філядельфії. Автора цих рядків запрошено до співпраці в образотворчому комітеті (мистецькій комісії), як професійного дорадника та з відповідальністю за зорганізування журі.

Виставку заплановано на час від 8 до 23 листопада м. р. у вищезгаданому музеї. Тому що нагода виставляти наші мистецькі здобутки в такому престижовому американському приміщенні

трапляється не часто, уважалося не тільки доцільним, але обов'язковим зорганізувати репрезентативну виставку, яка б складалася з найкращих зразків творчости українських мистців насамперед Америки, як також Канади й Європи. Проаналізувавши ряд можливих формул чи підходів (наприклад, запрошення вибраних мистців з визначеною кількістю творів кожного з них з уваги на фізичні обмеження приміщення і т. п.), найбільш логічним видавалося загальне звернення до мистців зголосити свої (розуміється, найкращі) твори для розгляду журі. Здавалося, що ідея такої справді репрезентативної виставки українських мистців є настільки самозрозуміла й важлива, що мистці не лише візьмуть численну участь із зрозумілих причин, але також уважатимуть своїм громадським обов'язком докласти особливих зусиль, щоб представити наші українські досягнення в мистецтві на якнайкращому рівні.

Такі були пляни, але в практиці вийшло не так. У проголошеному кількаразово реченці комітет одержав приблизно два тижні до засідання журі всього 37 зголошень і менш як 20 присланих експонатів. В такій ситуації було кілька можливостей, а саме: відкликати виставку, що скомпромітувало б комітет у його відносинах до Філядельфія '76 Корпорації, яка асигнувала комітетові певну грошову суму в дорівняльних фондах, а рівночасно відкликання виставки викликало б недовір'я управи музею до спроможности комітету додержати умови про приміщення. Другою можливістю було виставити одержані експонати без уваги на їхній мистецький рівень, щоб лиш заповнити стіни, бо з такої загальної кількості не було що для журі вибирати. Наслідки цього могли б бути такі, що побачивши такий рівень, управа музею могла б відмовити приміщення на пляновану виставку. Така виставка мала б також нег'ативний вплив на справу дорівняльних фондів від Філядельфія '76 Корпорації.

З вищесказаного ясно, що комітет опинився в дуже складному становищі, єдиним виходом з якого було рішення комітету поробити всякі заходи (між іншим, телефонічно контактуватися з мистцями) і в міру можливостей зібрати щонайбільше експонатів на виставку. Таким чином журі в складі Якова Гніздовського, Аркадії Оленської-Петришин і Зенона Фещака одержало для розгляду 100 творів, з яких 41 вибрано на виставку (в порівнянні з того типу виставками — високий відсоток). Вибрані на виставку твори були доповнені дев'ятьма творами померлих мистців, що їх комітет рішив був включити, поза журі, ще в початкових стадіях плянування виставки. Це рішення комітету автор уважав нелогічним і невмотивованим, та, на жаль, комітет не прийняв у

цьому його рекомендацій. Так в загальному створилася виставка, що охоплювала 50 творів.

Розглядаючи зібрані й надіслані експонати, журі було розчароване великим числом картин низького мистецького рівня. Було дуже важко вибрати твори, які могли б зацікавити чужинецьких глядачів та одночасно віддзеркалювати стан творчості українських мистців. Це розчарування зросло ще й тому, що багато творів не були найкращими зразками праці мистців. І мимохіть насувалося питання, чи це є результатом браку мистецької самокритики, чи легковаженням виставки, а чи одним і другим. Тут нагадуються часті нарікання багатьох мистців, що українська громада повинна підтримувати своїх мистців, як творців нашої культури. Здається однаке, що українська громада в міру своїх можливостей виявляла більше зрозуміння для мистців, ніж вони виявили для загальноукраїнської репрезентації на цій виставці.

Слід висловити також кілька завваг щодо образотворчого комітету, що його створив Український Громадський Комітет. Завданням образотворчого комітету, чи точніше мистецької комісії, було розробити пляни організації й реалізації образотворчої виставки в рамках участі української громади у святкуванні 200-річчя американської незалежності. Отож комітет не зумів чітко з'ясувати ролі поодиноких членів комітету, а зокрема не було ясно, хто ж фактично був відповідальним головою образотворчого комітету. Між офіційними підписами на зверненні до мистців є від мистецької комісії лише підпис члена цієї комісії. А чому не голови? Щойно після відкриття виставки стало відомо з повідомлення в українській пресі, хто очолював мистецьку комісію. Таким чином комісія під час своєї праці не мала фактичного проводу — голови, що повинно б бути передумовою успішної діяльності будь-якої організації.

Тому для здійснення дальших плянів української участі у святкуваннях 1976 року Український Громадський Комітет повинен базувати вибір членів окремих комісій (і голів) лише на основі їхніх здібностей виконувати дані обов'язки, а не на жодних інших міркуваннях.

Цих кілька завваг, що є лише ствердженням фактів, повинні стати поштовхом для переоцінки підходу до організації репрезентативних виступів української спільноти.

Зеновій Л. Фецак

Одна з цеглин до історії літератури

Voznjak, Mychajlo. *Geschichte der ukrainischen Literatur*. Band II, 16, bis 18. Jahrhundert. Erster Halbband. Übersetzt von Katharina Horbatsch. Wilhelm Schmitz Verlag in Giessen, 1975. 216 S. Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slawen. Herausgegeben von Hans-Bernd Harder und Hans Rothe. Band 4, 1.

Возняк, Михайло. *Історія української літератури*. Т. 2. XVI-XVIII сторіччя. Перша частина. Переклад Катерини Горбач. В-во Вільгельма Шмітца в Гіссені, 1975. 216 стор. Серія "Цеглини до історії слов'янських літератур" за редакцією Ганс-Бернда Гардера і Ганса Роте. Т. 4, 1.

У передмові до перекладу видавництво висловлює свій погляд на історію слов'янських літератур давніших періодів. Уважає, що під сьогоднішню пору в історіях літератур слов'ян багато пишеться про нові й новіші часи, а рішуче несправедливо мало приділяється уваги давнішим часам. Наприклад, восьмитомова *Історія української літератури*, видана в Києві АН УРСР, лише в першому томі (1967) містить весь період старої й середньої доби української літератури аж до середини 18 ст. А треба, щоб ця література була широко і ясно представлена, бож буває, що її й зовсім пропускають і так вона йде в забуття. Це явище, щоправда, помітне і в західних літературах.

Видавництво Шмітца в Гіссені (Німеччина), за ініціативою Ганса-Бернда Гардера і Ганса Роте видає серію "Цеглини до історії слов'янських літератур", до якої входять, насамперед, джерела і джерельні праці до слов'янських літератур. У цій серії ініціатори поклали собі за завдання висвітлювати за допомогою документального матеріалу своєрідність слов'янських літератур, а також взаємовідносини між ними.

Ці видання є конечно потрібні студентам, які студіюють славистику. В їхній уяві у тих країнах, які постали, як вони тепер є, на Сході після 1945 року, розвинулася нова література. Не маючи перспективи, вони попадають у полон "нового". Вони визнають Сковороду, Мішкевича, Пушкіна, але що це староукраїнська, староросійська, старопольська літератури, значення яких сьгоднішня література не перевищує, ледве чи хто з них це усвідомлює. Поширити захоплення новою й на стару літературу — це дуже важке завдання поставили собі ініціатори згаданої вище серії.

Другим завданням є довести, що старі літератури витворили форми й мотиви, які не втрачають значення аж до наших часів.

Автор вступного слова подає коротко історію української культури і літератури на тлі історичних подій. Відзначає західні впливи на українську літературу через латинські польські академії, університети Німеччини й Італії, також звертає увагу на важливий вплив української культури на російську, без якого остання пішла б іншими шляхами.

Видавець свідомий того, що *Історія української літератури* (1921) М. Возняка, видана півстоліття тому, вже застаріла, деякі коментарі в ній сьогодні спірні. Зазначається, що в цій праці М. Возняк помачушиному потрактував лірику і драму, головне не виявив розуміння мистецької вартости поезії й літератури барокко. Але праця М. Возняка має і матиме далі значення, бож він стару українську літературу знав з джерел, майже всі, навіть найменш приступні, мав у своїх руках і їх описав. Отже, ця книжка для західнього дослідника, якому джерела не приступні, є важливим безпосереднім і повноцінним матеріалом для праці, незалежно від інтерпретацій автора. Возняк переважно переказує або цитує джерельні праці. Це дуже важливе, особливо для широко представлені в книжці полемічної літератури. Взаємовідносини між історією української церкви й літературою ніхто так повно не представив, як Возняк. Так що не лише літературознавці, але й історики і теологи у праці Возняка можуть знайти дуже цінні інформації. Славістів ця книжка повинна заохотити до праці над історією літератури і церкви на Україні.

Переклад книжки здійснила Катерина Горбач. Він не зовсім точний, бо перекладачка текст зручно "зредагувала", тобто уновочаснила, пропустила повторення, надто гострі оцінки автора злагіднила. Ці зміни в німецькому тексті не є позначені. До перекладу, крім бібліографії 1921 року, додано ще й нову.

Це покищо перша частина другого тому праці Возняка. Слідом за нею має появитися й друга частина, як це зазначено у списку книжок цієї серії, які є ще в друку.

Катерина Горбач проробила велику роботу, виконала добрий переклад, але не менш важливе було й знайти доброго видавця, який розуміє значення і потребу історії української літератури для західнього світу. Бажані були б фахові рецензії в славістичних журналах. Така праця на них заслуговує.

Дарія Сіак

**НОВЕ ЗВЕРНЕННЯ В ОБОРОНУ о. В. РОМАНЮКА.
РОСІЙСЬКІ ДІЯЧІ ПРОСЯТЬ ПРО ІНТЕРВЕНЦІЮ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРВОІСРАРХІВ ТА СВІТОВОЇ РАДИ ЦЕРКОВ**

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР) 4 січня 1976. Подаємо повний текст звернення в оборону о. Василя Романюка. Звернення, датоване 3 жовтня 1975 року, за підписами Л. Бородіна, Н. Іванова, В. Родіонова і Ю. Орлова, було вислане на руки о. М. Бурдо, директора Центру для вивчення релігії і комунізму при Кестонському коледжі в Англії.

"Високопрегодобний, вельмишановний о. Майкл Бурдо! Нам стали відомі кричущі факти переслідування за релігійні переконання.

У 1972 році священник села Космач, Косівського району, Івано-Франківської єпархії о. Василь Романюк був засуджений на 10 років ув'язнення в таборах. Уся вина о. В. Романюка полягала в тому, що він виступив в оборону невинно засудженого українського історика Валентина Мороза.

В ув'язненні о. Василь Романюк веде себе стійко і мужньо. Вже три роки він домагається від таборової влади права мати при собі Біблію. Хоч радянський закон не передбачає заборони віруючому, а зокрема священникові, читати Святе Письмо, проте таборові чиновники заявляють: "Релігія — буржуазна ідеологія, і ми не дозволимо, щоб ви тут займалися релігійною пропагандою".

Тепер ми довідалися, що о. Василь Романюк, у знак протесту проти відмови дозволити йому користуватися Біблією, проголосив 1 серпня 1975 року безреченцеву голодівку і, таким чином, голодує вже третій місяць. Стан його здоров'я викликає дуже серйозні побоювання.

Історія переслідування о. Романюка, починаючи з 1944 року, з'ясована в його зверненні до Папи Римського Павла VI і до Всесвітньої Ради Церков, яке прикладаємо до цього листа.

Преподобний Отче! Нам відома Ваша активна діяльність в оборону віруючих у СРСР. Тому ми звертаємося до Вас з проханням можливо якнайскоріше і якнайширше повідомити світ про долю о. Василя Романюка і вжити всього Вашого впливу для її полегшення.

Ми просимо Вас повідомити про це Всесвітню Раду Церков, Конференцію Європейських Церков і Християнську Світову Конференцію, а також Його Високопреосвященство Кардинала-Митрополита Йосифа Сліпого, Його Високопреосвященство Митрополита Метислава Скрипника, голову Української Православної Церкви в

Канаді, і релігійну спільноту українців Канади і США та всіх, на чю допомогу можна рахувати.

3 жовтня 1975.

Л. Бородін, Н. Іванов, В. Родіон, Ю. Орлов”.

СТВОРЕНО УКРАЇНСЬКУ МУЗИЧНУ ФУНДАЦІЮ

За ухвалою Українського музичного інституту Америки і завдяки заходам правного дорадника адвоката Романа Пітя та інших 19 листопада 1975 в Нью-Джерсі інкорпоровано Українську музичну фундацію, яку очолює Президія в такому складі: Григорій Венке (президент), Роман Пітьо і Олег Волянський (віцепрезиденти), Богдан Каранович (секретар), Юрій Гальський (скарбник), Ірина Стецура (референт зовнішніх зв'язків), Роман Савицький (пресовий референт), Теодосій Крупа і Степан Ворох (члени президії), Ігор Гурин (консультант) і Дарія Каранович (делегат Українського музичного інституту).

Метою фундації, яка об'єднує більшість українських музикознавців: М. Антонович (Голляндія), Василь Витвицький (Мічіген), Аристид Вирста (Париж), І. Ковалів (Торонто), Р. Придаткевич (Кентакі), П. Маценко (Вінніпер), Р. Савицький (Нью-Джерсі) та інші — є плекання, дослідження і поширення української музики, як також збереження музичної спадщини. У своїй практичній діяльності фундація ставить своїм завданням фундування концертів, доповідей і курсів української музики чи її історії, видання музичної літератури, заснування музичної бібліотеки й архіву та дбання за більш професійний підхід в організації й оцінці українських концертів.

З причини відсутности музичного журналу статті на музичні теми будуть друкуватися на сторінках місячника *Сучасність* під наглядом Романа Савицького.

Щоб здійснити заплановану програму фундація запрошує всіх музик і музиколовів вступати в її члени (вплачуючи 24.- долляри річно можна стати звичайним членом, а менше 24.- дол. — прихильником фундації, вплачуючи 100.- доллярів одноразово, можна стати постійним членом.

Фундація має статус неприбуткової інституції, який даватиме право жертводавцям відтягати датки до фундації з свого податку.

На майбутнє заплановано інавгураційний та систематичні абонаментні концерти.

За всіма інформаціями треба звертатися на адресу секретаря фундації Богдана Карановича (тел. 201 375-5689). Dr. Bohdan Karanowycz 174 Stuyvesant Avenue, Newark, N. J. 07106 U. S. A.

3 аналіз розрядки

У квітні 1975 року Торонтський університет хотів запросити Олеса Бердника на один рік як письменника-резидента (врайтер-ін-резіденс). Голова слов'янського відділу, проф. Гаролд Бедфорд звернувся в цій справі листовно до Олеса Бердника в Києві. По двох місяцях, коли на два рекомендовані листи до Києва не надійшла відповідь, проф. Юрій Луцький написав у тій самій справі до товариства культурних зв'язків з закордоном "Україна". Він вислав два листи до члена управи того товариства О. Підсухи, з яким був знайомий. Тут передруковуємо другий лист Ю. Луцького і відповідь О. Підсухи. Коментарі зайві.

Вш. О. М. Підсуха
Товариство "Україна"
Київ

19 вересня 75

Шановний Олександрє Миколаєвичу!

16 червня я вислав Вам листа з проханням допомогти нам нав'язати контакт з Олесем Бердником, якого ми хотіли запросити до нашого університету як "врайтера-ін-резіденс". До сьогодні не маю відповіді ні від Вас, ні від Бердника. Тому ще раз посилаю Вам копію листа від нашого голови департаменту до Бердника і прошу Вас дуже передати її адресатові і допомогти нам в справі його запрошення до Торонта.

Щиро вітаю Вас
Проф. Юрій Луцький

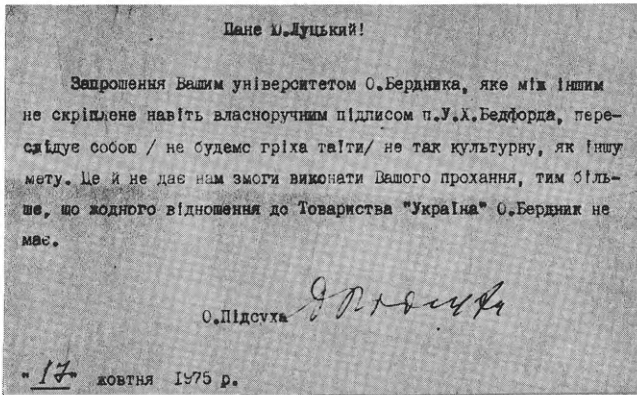
Панє Ю. Луцький!

Запрошенєня Вашим університетом О. Бердника, яке між іншим не скріплене навіть власноручним підписом п. У. Х. Бедфорда, переслідує

собою (не будемо гріха тайти) не так культурну, як іншу мету. Це й не дає нам змоги виконати Вашого прохання, тим більше, що жодного відношення до Товариства "Україна" О. Бердник не має.

О. Підсуха

17 жовтня 1975 р.

Фотокопія листа О. Підсухи до Ю. Луцького

3 життя українців у світі

■ У серпні 1975 року появилася у Газі, (Голляндія) збірна праця англійською мовою п. н. *Дослідження прав людини та основних свобод. Міжнародний огляд* (Case Studies on Human Rights and Fundamental Freedoms: A World Survey). Працю видала Фондація для дослідів плюралістичних суспільств у Газі; вона має понад 1100 сторінок. Одним з авторів цієї студії є Володимир Душник, редактор українського англомовного журналу *The Ukrainian Quarterly*, що появляється в Нью-Йорку. Душник написав два розділи цієї праці: "Права людини під комуністичними режимами Східньої і Середньої Європи" (68 стор.) і "Дискримінація та зловживання владою в СРСР" (108 стор.). У цьому другому розділі є статті, які розкривають порушення громадянських та національних прав у Росії, Україні, Прибалтиці, на Закавказзі, серед тюркських народів, політику русифікації неросійських народів, переслідування віруючих, радянські концтабори і психіатричні лікарні та ін.

■ У зв'язку з Різдяними святами 1976 року мельбурнський Комітет оборони прав людини в Україні, що діє при українській громаді штату Вікторія, заініціював акцію висилання різдяних привітальних карток усім відомим українським політичним в'язням, які перебувають у тюрмах, концтабсрах і психіатричних лікарнях СРСР.

■ Нешодавно помер польський письменник, перекладач і прихильник українсько-польського співробітництва в галузі літератури — Марек Садзевич. Бібліографія українки в творчості Садзевича достатньо багата, але покищо чекає свого впорядника. На одній зустрічі з кореспондентом українського тижневика в Польщі *Наше слово* Садзевич сказав: "Одне з моїх життєвих завдань — це польсько-українське співробітництво, зокрема на ниві культури. І якщо мені вдалося зробити дещо на цій ниві, вважаю, що як людина і письменник я завершив якусь корисну працю".

■ Протягом першої половини 1976 року професор Ярослав Білінський читатиме в Колюмбійському університеті в Нью-Йорку лекції на тему "Національна ідентичність і політична інтеграція — радянська

проблема". Головна увага цих лекцій буде зосереджена на аналізі внутрішніх напружень у СРСР з перспективи тиску на неросійські народи і вплив цієї політики на центральні адміністративні органи влади та політичні установи.

■ В Українському Академічному Видавництві вийшла англійською мовою *Історія української літератури* проф. Дмитра Чижевського, під редакцією проф. Юрія Луцького. Англomовний переклад базований на українському виданні УВАН з 1956 року. Проф. Чижевський значно доповнив і поширив нове видання і додав новий розділ: "Реалізм в українській літературі".

■ Винниченківська комісія Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку готує до друку два томи *Щоденника* Володимира Винниченка, його досі неопублікований роман *Вічний імператив* та збірник праць про життя і творчість письменника.

■ При кінці 1975 року в Японії відбулася виставка праць видатного українського графіка Якова Гніздовського. Повертаючися з Японії до США, Гніздовський завітав до Австралії, де зустрівся з українцями Сіднею, прочитав свою автобіографію й висловив свої погляди на деякі проблеми мистецтва.

■ В Австралії появилася книга спогадів Кузьми Каздоби *Заметений шлях*. Автор понад десять років працював над спогадами про своє вигнання з України та перебування на засланні в північних частинах СРСР. У цій документальній праці він розповідає історію своєї родини та свій шлях від рідного села через тюрми й табори до місця поселення на півночі Росії.

■ 30 листопада 1975 помер у Нью-Йорку на 83 році життя проф. Михайло Соневицький, видатний педагог і автор, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка і Української Вільної Академії Наук. У 1939-1941 роках проф. М. Соневицький був старшим викладачем при кафедрі класичної філології у Львівському університеті і старшим науковим працівником у відділі літератури Академії Наук УРСР у Львові. Після війни М. Соневицький був професором Українського католицького університету в Римі. Покійний був автором численних наукових праць, останньою з яких була *Історія грецької літератури*, перший том якої появилася 1970 року в Римі.

■
19 листопада 1975 помер на 73 році життя польський письменник і перекладач з української мови Єжи Єнджеєвич. Покійний народився 1902 року в місцевості Баварія біля Конських, а молодість провів у Дніпропетровську, де навчився української мови. До перекладацького доробку Єнджеєвича належить двотомний збірник творів М. Коцюбинського (1954), збірка оповідань Є. Гуцала *Яблука з осіннього саду* (1971), деякі поезії М. Рильського та інших українських авторів. Найбільше уваги письменник присвятив Т Шевченкові. Він переклав його повість *Мандрівка з приємністю та й не без моралі* (1960). Його перу належить біографічний роман про Шевченка *Українські ночі або родовід генія* (1966), *Вибрані поезії* (1972) і полум'яна стаття про Шевченка в *Українському календарі* за 1964 рік, яка закінчується словами: "Народ, який народжує таких геніїв як Шевченко, — безсмертний народ".

■
Мирона Куропаса, відомого науковця, педагога та суспільного діяча, президент США Форд найменував 6 січня ц. р. спеціальним асистентом президента для етнічних справ. М. Куропась народився 1932 року в Чикаго, де здобув початкову й середню освіту. Докторську дисертацію захистив у 1974 році. Її темою була українська спадщина в Америці. Куропась працював учителем середніх шкіл у Чикаго і там же став згодом директором однієї школи. 1972 року він був найменований на пост директора 5-го району державної установи "Акція", що його займав досі.

■
12 січня ц. р. українська молодь з Пласту, ТУСМ, Студентських громад і СУМ відзначила "День солідарності з українськими в'язнями". Ініціатива на відзначення цього дня прийшла з Мордовського табору в документі Вячеслава Чорновола, де було сказано, що українські в'язні відзначають 12 січня голодівкою. Українська молодь у Нью-Йорку влаштувала з цього приводу демонстрацію солідарності й роздавала відповідні пояснювальні летючки.

■
25 січня помер у Нью-Йорку один з найпопулярніших українських письменників на еміграції — Микола Васильович Понеділок. Покійний народився 25 вересня 1922 у Новомиргороді на Херсонщині та студіював в Одеському університеті. Під час другої світової війни опинився в Західній Німеччині, де почав акторську діяльність у театрі Йосипа Гірняка. Там же почав і свою літературну діяльність, спочатку як драматург (п'єси: *Знедолені*, *Лейтенант Фляєв*) і перекладач (переклади: Ж. Ануї *Антигона*, Дж. Прістлі *Медея* та ін.). Згодом

переїхав до США, де ввійшов в українську літературу вже як прозаїк, з рідкісним поєднанням у своїй творчості двох жанрів: гумору й лірики. Крім безлічі оповідань, гуморесок і фейлетонів, друкваних у численних газетах і журналах, окремими книжковими виданнями вийшли такі твори Миколи Понеділка: *Вітаміни*, *Соборний борць*, *Говорить лише поле*, *Смішні сльозини*, *Зорепад* і *Рятуйте мою душу*.

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

У лютневому випуску нашого журналу, у списку членів редакційної колегії в останньому рядку треба читати Роман Рахманний, замість Богдан Рахманний. На сторінці 113, на початку рецензії Дарії Сіяк пропущено бібліографічну довідку рецензованого збірника, а саме:

Studia polono-slavica orientalia. Acta litteraria I. Red. Bazyli Białokozowicz. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974. 336 st.

Редакція

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

ПРО УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ

Вельмишановний Пане Редакторе!

В ізраїльській пресі не раз писали про український визвольний рух, приклав і я до цього свою руку. Як і попередньо, я переконаний про konieczність координувати наші спільні зусилля проти російського імперіялізму, якщо хочете — комунізму. Тут є дуже багато вихідців з України, у нас залишилися там рідні і близькі, там пройшла краща частина нашого життя, доля України нам не байдужа. Одначе, на превеликий жаль, в Ізраїлі не поширюється *ні одно* українське видання. Чому? Пробачте великодушно, але це тільки результат хахлацько-жидівської лінивости, інертності. І це в такий час, коли обов'язкова консолідація *всіх* демократичних сил. Конче потрібно нам провести величезну пропагандивно-роз'яснювальну працю, щоб зломити вікову стіну недовір'я, що ділить наші народи.

Я довго жив у Західній Україні й на Закарпатті, в мене були близькі друзі бандерівці. Багато з них у час гітлерівської окупації рятували євреїв. Але хто про це знає? Спитайте будь-якого ізраїльця, вихідця з України, і вам скажуть, що національний український герой — це Богдан Хмельницький, погромщик. А як же? Недаром у центрі Києва височіє йому пам'ятник. Ніхто не знає, що Степан Бандера сидів у фашистівському концтаборі. Зате — з легкої руки радянської пропаганди — всім відомо, що він служив у гестапо і розстрілював євреїв у Бабинім Ярі.

Передо мною збірник статей *Проти сїонізму і ізраїльської агресії*. В ньому чорне по білому написано, що сїоністи поставили в Тель-Авіві пам'ятник погромщикаві Андрееві Шептицькому. У Львові доводилося мені говорити з євреями, яким ця свята людина дала схоронище в своїй резиденції на Святоюрській горі. І врятував їх від смерти. Але хто це знає? Ніхто! Тому конечно потрібний інформаційний центр...

Тель-Авів, 9 листопада 1975

Георгієв Шахнович

Зміст

- 3 Історія звільнення Леоніда Плюща.

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 11 *Марта Тарнавська*: Дві поезії.
13 *Емма Андіївська*: Роман про людське призначення (I).
29 *Дейвід Ігнатов*: Земля тверда. У перекладі *Богдана Бойчука*.

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ РОКОВИНИ

- 36 *Павло Филипович*: Тарас Шевченко (Уривки з поеми).
42 *Дмитро Козій*: Ідея "праведного закону" у Шевченка.
55 *Леонід Лиман*: Хто фальсифікатори?

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 60 *Мирослав Прокоп*: Про так званий радянський народ (II).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 71 *Роман Шпорлюк*: Преса УРСР сьогодні.
83 *Анатоль Камінський*: Яка еволюція? (III).
94 *Адріян Каратницький*: Міжнародна хроніка.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 99 *Вячеслав Чорновіл*: Военному прокуророві Прикарпатської військової округи. Заява. (I).
109 У боротьбі за основні свободи. Лист 59 інтелектуалістів до голови Сейму Польської Народньої Республіки.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 112 *Любомир Кузьма*: Володимир Ласовський (1907 — 1975).
113 *Зеновій Л. Фецак*: На маргінесі однієї образотворчої виставки.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- 116 *Дарія Сіяк*: Одна з цеглин до історії літератури.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 118 Нове звернення в оборону о. В. Романюка. Російські діячі просять про інтервенцію українських первоієрархів та Світової ради церков.
- 119 Створено Українську музичну фундацію.
- 120 З аналіз розрядки.
- 122 З життя українців у світі.
- 125 Просимо виправити.

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

- 126 *Генрих Шахнович*: Про українсько-єврейські взаємини.

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: M. Wasyluk
Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschnikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
Karlsplatz 8/III 8000 München 2
Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Promenadeplatz
Kto Nr.: 22/20457
Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278-809

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1976 рік

одно число: річно:

Австралія	1.—	10.—дол.
Австрія	30.—	300.—шил.
Англія	0.50	7.—фун.
Аргентина	5.—	50.—пез.
Бельгія	75.—	750.—бфр.
Бразилія	5.—	50.—н. круз.
Венесуеля	2.—	20.—ам. дол.
Голляндія	5.—	50.—гул.
Канада	2.—	20.—к. дол.
Німеччина	4.—	40.—нм
США	2.—	20.—ам. дол.
Франція	7.—	70.—ффр.
Швейцарія	6.—	60.—шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 9. — дол. річно.

НОВІ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТИ"

ЕММА АНДІЄВСЬКА

НАУКА ПРО ЗЕМЛЮ

Мюнхен, 1975, 126 стор. Обкладинка Якова Гніздовського.

Найновіші поезії авторки збірок поезій *Поезія, Народження ідола, Риба і розмір, Кути опостінь, Первні, Базар, Пісні без тексту* та прозових творів, зокрема виданих в останніх роках у нашому видавництві романів *Герострати* і *Роман про добру людину*.

Ціна 4.00 дол.

БАБАЙ

КАРУСЕЛЯ ВІРШІВ

Лірика, сатира, гротеск, придибашки, баляндраси, словокрутки, присіканки та чиста правда.

Мюнхен, 1976, 240 стор. Обкладинка, ілюстрації та передмова Едварда Козака. Редактор збірки — Святослав Гординський.

Збірка сатирично-гумористичної поезії відомого поета і прозаїка Богдана Нижанківського.

Ціна 7.00 дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Європі:

Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

у США:

Nina Illytzyj
875 West End Ave, Apt. 14B
New York, 10025
USA